

TAMÁSKA PÉTER

Capricciók
Képek a közelmúltból

TARTALOM

Előszó

I. Trianon előszele, márciusi szél

- I. 1. Egy konzervatív francia s a tiszamenti jobbágyp. (2005)
- I. 2. Te Deum-ok Kassán (2005)
- I. 3. 1848 egy birodalmi herceg szemével (2004)
- I. 4. Éj anyánk második látogatása Erdélyben (2006)

II. Életképek Trianonról

- II. 1. Szlovákia, Szlovákia (1993)
- II. 2. Jugoszlávia „balkanizálása” (2002)
- II. 3. Pillanatképek Erdélyről és Bizánccról (2004)

III. Börtönvilág

- III. 1. A Holokauszt-ipar (2003)
- III. 2. Ítélet nélkül (2003)
- III. 3. A valódi krimik bűvölete (2002)
- III. 4. Muskátli erdőből olcsó diktatúra
- III. 5. A kiherélők kiheréltetése
- III. 6. Szentmise csiszológépen (2003)
- III. 7. H és F dossziék (2001)
- III. 8. Államellenesek (2001)
- III. 9. Az Erika és a nagyfások (2002)
- III. 10. Ez sem az ötvenes években történt (2001)

IV. A kétértelmű ötvenhat

- IV. 1. 1956 Paradoxonai (1993)
- IV. 2. Halál januárban (2006)
- IV. 3. Bevezető Wittner Mária könyvéhez (2003)
- IV. 4. Obersovszky Gyula emlékezete (2003)
- IV. 5. Az utolsó kivégzett 56-os (2003)
- IV. 6. Történelmi lecke avagy egy balos tándráma (2005)

V. Németország bukása és felemelkedése

- V. 1. A Budapest-erőd németjei (2004)
- V. 2. Csatazó emlékezet. Olvasatok a II. világháború befejezésének 60. évfordulójához (2005)
- V. 3. Kommentár a győzelem napjához (2005)
- V. 4. A magyarországi németek deportálásának 60. évfordulója (2005)
- V. 5. Egy gól világtörténelmet ír (2004)
- V. 6. Profán zarándoklat (2003)

Előszó

Banális címet adtam történeti írásaimnak, bár az alcím – szeszélyek – valamit már megvilágít abból, amit láttatni szeretnék. E capricciók, szeszélyes írások összefüggnek ugyan az időben – amennyiben a reformkortól napjainkig körülbelül egy és háromnegyed évszázadot fognak össze, mintegy hat-hét nemzedék életét –, de még inkább az köti össze őket, hogy olyan kérdésfeltevésekről és rossz megoldásokról szólnak, amelyek jelenünkre is kihatnak. A Trianon előszele, márciusi szél fejezet már címében is mutatja, hogy a végzet jóval előbb itt ólálkodott kertjeink alatt, mintsem azt akár politikusaink is sejtették volna, az Életképek Trianonról pedig – három szeszélyes kép szomszédainkról s az általuk ránk kényszerített kisebbségi sorsról – aligha több mint néhány muzeális fénykép mellé tett szociofotó a jelen állapotokról. Egyszóval s immár főnévként: capriccio.

A Börtönvilág már más. Hogyan hospitalizált minket egy rendőrállam s egy olyan néha már-már l'art pour l'art börtönvilág, amelynek egész Kelet-Európában talán a miénknek volt a legbarátságosabb smasszere 1956 után? A Gulágról is szó esik, ahol a politikaiakat alárendelték a közbüntényesnek, a „blatnojnak”, vagy ahogy a táborokban nevezték, az urkának s a tolvajbecsületet is felrúgó szukának. „Ma, negyven év multán visszatekintve kétségeink támadnak – idézik a Tetovált Sztálin szerzői 1989-ben Szolzszenyicint -: ki is nevelt át kit, a csekisták – az urkákat? Vagy megfordítva: az urkák – a csekistákat? Az urka, aki elfogadja a csekisták hitét – már szuka és az urkák hidegre teszik. A csekista viszont, ha magáévá tette az urka pszichológiáját – nem más, mint a 30-as és 40-es évek rámenős nyomozója vagy erélyes lágerparancsnoka, márpedig az ilyenek becsületük van, könnyen jutnak előre a szolgálati ranglétrán.” (A sztálini láger nem a blatnojt formálja a maga képére, hanem épp fordítva, a blatnoj tükörképe lesz a társadalom.)

A negyedik fejezet – a kétértelmű 56 – is sugall valamit, ami inkább csak sejtés, egyfajta rossz érzés: 56 távolabb van számunkra, mint 48. Rosszízű ünnep, tele hazugságokkal, amelynek ötvenedik évfordulóján a „cölöpök” mellé emelendő díszpáholyban a rendszerváltás méltó befejezetéseképp a legszívesebben Bush és Putyin barátságos kézfogását látnám. Akkor az Állati Gazdaság utolsó mondatait olvashatnánk rá a hiú ünneplőkre, amikor is a győzedelmesen rendszerváltó disznók együtt kártyáztak Pilkington gazdával, s a jószágok „csak álltak az ablaknál, bámultak emberről disznóra, disznóról emberre, de meg nem különböztethették őket.”

A befejezés is – Németország bukása és felemelkedése – merő szeszély a budai kazamaták lángoló sebesültjeivel, a berni stadion új német érzést szülő pillanataival s egy profán zarándoklattal a német honban is kirívóan gazdag Hamburgban és a lüneburgi pusztán. De figyelmeztetés is, hogy az a német világ, amely a 18. századtól egészen a 20. század derekáig olyan mélyen befolyásolta gondolkodásunkat és életérzésünket, teljesen eltűnt. Ami a helyén keletkezett, azt régies képzeleteinkkel, reminiscenciával nem érthetjük meg. Még egy-egy capriccio sem segíthet.

A közölt írások 1993 és 2006 között keletkeztek, a feltüntetett dátumok vagy a megjelenés évét vagy pedig azt az időpontot jelentik, amikor átdolgoztam s végső formába rendeztem őket. Több lapban jelentek meg s Csoóri Sándor Világszövetségén Csurka István Fórumán és Bencsik András Demokratáján keresztül eljutottam velük a Magyar Nemzetig. Még két lapot kell említenem, a Nyugati Magyarorságot, Miklóssi István lapját, amely az egykori Világszövetség szerzőit gyűjtötte össze s a Börtön Újságot, a magyar büntetés-végrehajtás elítélteknek íródo orgánumát, amelyben 183 részben kolumnás cikkeken írtam meg a magyar

börtönvilág történetét. S mivel 2007-ben e kötetet könyvalakban kiadni szándékozó Nyugati Magyarság életének XXIV. évfolyamában elhunyt, a Capricciókat is a Magyar elektronikus Könyvtár adja közre, akárcsak a Történeti Riportok című munkámat, amelyre ugyancsak több, hiába való kiadói ígéretet is kaptam.

Befejezésül: olyan ez a magyar történelem, mintha Candide kalandjait olvasnánk e világok legjobbjában. S mivel e legjobb valójában a legrosszabbak egyike, a főhős csak a végén tudja meg hű szolgájától, Cacambótól, hogy ifjúkori szerelme, Kunigunda egy edényt mosogató koszos rabnőként tengeti életét s hogy hajdani szépsége már a múlté. De Candide úriember, s úgy dönt, hogy kiváltja s mindhalálig szeretni fogja Kunigundát. Mint mi Magyarországot.

I. Trianon előszele, márciusi szél

I. 1. Egy konzervatív francia s a tiszamenti jobbágy.

(2005)

Sok vita folyik manapság a konzervativizmus és a liberalizmus természetéről. A szokásos marxizáló értelemben az előbbi ragaszkodást jelentett az elavult életformákhoz, a „magukat túlélő társadalmi viszonyokhoz”, s szembeállást a haladás minden formájához. Igaz, Marx hozzátette, hogy a szabad verseny anomáliái igen élesen rajzolódni ki a konzervatív kritika tükrében, s még a marxista magyar történettudomány is úgy beszélt a kossuthi liberális ellenzékkel szembenálló Dessewffy Emil és Apponyi György grófokról, hogy pártjuk a mérsékelt reformokat azért csak-csak támogatta. S miközben ők reformálni akarták a vármegyét, a legnagyobb hévvel épp Kossuth védelmezte annak rendi formáját, mondván, hogy törvényhozó szervként az utolsó biztosíték a szabadsághoz az állammal szemben. A magyar liberalizmust a politikai elit valójában csak 1920 után cserélte fel konzervativizmussal: Horthy „neobarokk” társadalmát pedig az 1945-ös fordulat után a baloldal következetesen a fasizmussal azonosította.

Kossuth Lajos purgatóriumai (2002)

Perverz világot élünk. Velejükig hazug humoristáink –heten vannak, mint a gonoszok – Medgyessy Péter főhatalomra jutása kapcsán Kossuth Lajossal tréfálkoznak, mondván, ifjúkori botlásából később – bölcsék lévén ott Bécsben – nem csináltak propagandát, mert Ferenc Jóska nem akarta, hogy az ügy ódiума az ő fejére hulljon vissza. A mai magyar ellenzék tehát ostoba – éreztetik a nagyérdeművel, hogy az után kutakodik, miniszterelnökünk a történelem melyik pillanatában és hol öltözött át, s hogy mért nem hordja gyűrött, ügynöki öltözetét. Azt még nem süttették el, hogy akár Kádár János, Kossuth is börtönből jutott fel a hatalom csúcsára: rövidlátóan közönyösek még ahhoz is, hogy a nemzet nagyjainak rágalmozásában következetesek legyenek.

Nos, még tévednek is, hiszen azt a bizonyos zavaros kártyaügyet Kossuth ellenségei 48 előtt és után mindig az aljasság és a kalandorság visszatetsző színeivel festették le, legfeljebb Metternich hercegnek és I. Ferenc Józsefnek jobb volt az ízlése, mint a honi rendőrszpicliknek: leállította őket. A részleteket ma sem látjuk tisztán, s bizonyosan nem is fogjuk. 1832 februárjában tették a feljelentést, s alig telt el egy év, máris hiányzott a megyeházi jegyzőkönyvből. Andrassy Károly gróf, a szép Szapáry Etelka férje – akinek tőketerebesi birtokán volt ügyész a fiatal Kossuth – nemcsak visszavonta a kártyaadósság és az uradalmi kasszába való benyúlás miatt tett feljelentést, de valószínűleg ő tépte ki az erre vonatkozó lapot Zemplén megye jegyzőkönyvéből. A mendemondák szerint Etelka grófnőt, sőt édesanyját, a birtokot irányító özvegy Szapáry Péternét is szerelmi kapcsolat fűzte Kossuthhoz. (köztudott volt, hogy az ifjabb Szapáry grófnő férjétől – aki szinte mindig külhonban tartózkodott – külön élt.) Kossuth a szokásosnál nagyobb hatáskört kapott az Andrassy-birtok ügyészeként, s igaz, hogy pénzben kártyázott – tíz évvel későbbi megrendítő önvallomásában ügyét a nagyközönség elé tárta a Pesti Hírlap hasábjain. „Aki egyszer kártyaasztalhoz ült, az egy oly szédítő örvény szélén ül, mely száz közül kilencvent bizonyosan elsodor. Ezt mi magunkról tudjuk, uraim.”

Cseres Tibor Én, Kossuth Lajos című regényében első szám első személyben a következőket mondhatja Kossuthral Tomsits jószágigazgató hatáskörének csorbítása után a szerelmi történetről: „Meg is jegyezte egy ízben az Úrnő: Maga, Tomsits, mindig fujtat. Mert mindig sietek valahonnan, felelt megbántódva a direktor. Talán ez a pillanat volt az, amikortól kezdve terjeszteni kezdte, hogy Szapáry Péterné és köztem Erősz gyűjtött szörnyű fáklyát... Második bugyra szép terebesi infernómnak: lelki és testi kapcsolatam Etelkával, Andrássy Károlynéval. Mi volt ebben igaz s mi nem, én arra felelni ma már nem akarok. Férfi és nő közötti vonzalom gyakran a körülmények áldozata.” (Később Etelka magasra tört fia, Andrássy Gyula a forradalom és az emigráció idején Kossuth híve lett, s nevelőjéhez hasonlóan a szerelmi pletykákat sem kerülhette el, plátói vagy több volt-e a vonzalom, amely a szép Erzsébet királynőhöz fűzte.)

De nem a kártyaszenvédély és Erősz, majd a Zemplén megyéből való kényszerű távozás volt az egyetlen tisztítótűz, amin az ifjú táblabírónak által kellett mennie, hanem annak bizonyult a Dózsát idéző koleralázadás is. Az 1831-es parasztfelkelés emlékműve Szlovákiában, Enyickén áll, még 1938-ban, a csehszlovák agrárpárti politikusok hatalmának alkonyán s az első republika bukása előtti pillanatokban leplezték le. A 18 méteres oszlopon álló férfialakot két életnagyságúnál nagyobb szobor fogja közre, és mint a régi Magyarország szociális igazságtalansága ellen folytatott küzdelem jelképe, ma is a szlovák panteon része. Csakhogy a Sátorlajáújhelyt is megrázó lázadás korántsem volt az a nemzeti értelemben vett dráma, amelynek ma a szlovákok hiszik: sokkal inkább a véletlen s az emberi ostobaság indította el, a kuruc indulatokat pedig a rendi szabadságharcok paraszti emlékeiből merítette.

Az 1830-31-es lengyel felkelés és szabadságharc leverésére átvezényelt cári csapatok ázsiai ezredei hozták magukkal a kórt, mely átcsapott a galíciai-magyar határon. A tikkadt júliusi hőségben úgy hullottak az emberek, mint ősszel a légy. Puffadt testtel, irtózatossággal között vonaglottak, veséjük leállt. A komabacilusok olyan erős hasmenést okoznak, hogy a nagy és hirtelen nedv-vesztés halálhoz vezet: a Felvidék tudatlan, főképp tótocskák, részben pedig zólyomi rutén parasztjai a tüneteket látva hol a büntetést hozó Fekete Asszonyra, hol pedig a kór megfékezésére képtelen vármegyére gyanakodtak.

S mert gyanakodtak, képzelegtek. Kerékgyártó János kiváló Kossuth-monográfiájában drámai képet rajzolt az új Dózsa-lázadásról. Egy serdülő lányka a tőketerebesi kastély mellett meglátott egy zsidót, akiről azt híresztelte, hogy mérget szór. Sokan rögtön tudni vélték, hogy a vármegye urai pénzelték fel a szatócsot. Össze is fogdosták a környékbéli falucskák és a birtok zsidóságát, a kolerajárvány miatt kiküldött vármegyei biztost pedig kínvallatásra fogták. Mivel egy kassai orvos bizmutport osztogatott a betegeknek, ezt is úgy értelmezték, hogy a vármegye méreggel éteti a szegény népet. (Egyébként a magyar úr és a földesúri birtokon kocsmát bérelő s terményfelvásárló zsidó szatócs alakja összefolyik a szlovák népi tudatban: az egyik gyűlölt vonásait átviszi a másikra, még erősebb, abszurd magyargyűlöletre sarkallva.

Elrendelték hát a falvak zárlatát fentről, a megyeházáról, lent pedig azonnal kitört az éhínség. Egyre dühösebben hangzott a vád: az urak, a papok és a zsidók a romlás okai. A megyei biztosokat – akik kórházakat próbáltak felállítani, s megszervezni a tömeges temetést – gyilkosoknak s a Fekete Asszony gonosz szolgáinak kiáltották ki.

Egy obsitos katona azt a hírt hozta, azért mérgezik a kutakat az urak, hogy a cár katonái ne merjenek szabadítóként az országba jönni. A rendcsinálásra jött Lőrincffy vármegyei biztost a parasztek elfogták és megkínózták, vallja be, hogy nyolc falu megmérgezését bízták rá a májusi titkos tanácskozáson az újhelyi urak. Egy ember hirtelen hirdetni kezdte: a papok még a szentelt ostyába is mérget kevernek. Megszületi az úrellenes jelszó:

– Halál a nyírott fejűekre!

Dusan Kovác a Kalligramnál 2001-ben megjelent Szlovákia története című könyvében leírja, hogy amikor az előző évi rossz termés miatt több vidéken éhínség tört ki, a zempléni Kistráskáról származó Tasnady János – aki amolyan hétszilvafás kisnemes volt –, a forrongó népből paraszt-konföderációt szervezett, s már akkor felkelésre biztatta híveit. Ősi kínzások emlékei elevenedtek fel a lázadóknál: áldozataik fülét, orrát levágják, szemét kiszúrják, testét darabokra vagdalják. Végigdúlják Zemplént és Abaújt. Részeg suhancok apránként nyiszálják le egy serdülő nemesi leányka melleit, s pipaszárt szúrnak az ágyékába. Aztán karóval átdöfik a testét, egész családját kiirtják, csak az ágy alá bújt cseléd lányt nem bántják – hiszen ő is szolga. A rebellisek kurucnak nevezik magukat, a megyei katonaság sem bír velük, igaz, az Andrásy és a két Szapáry grófnő hajlékát Terebesen sortüzekkel megvédik. A megyeszékhely felé, Sátoraljaújhelyre rohannak hát az új kurucok.

A veszély óráiban egy fiatal táblabíró gyorsan és megfontoltan intézkedik. Kossuth – aki szlovákul is ért, egyszersmind kiváló latinszónok – a céhtagokból tűzoltóságot állít fel, buzdít és csendesít, majd az újhelyi postakocsin a zendülők elébe megy. Leszáll a kocsiról az Akasztó-dombnál, s szemtől szemben áll a tömeggel, amely már nem csak szlovák parasztokból áll. Nincstelen kurta nemesek, hétszilvafások is vannak köztük, zsákmányt és hatalmat akarnak, akár Thököly és Rákóczi idején. Kossuthnak nincs más fegyvere velük szemben, mint a szó. A gyilkosságig vadult, a kolera rémétől feldúlt emberek megjuhászodnak, a fiatal táblabíró érti a nyelvüket.

Nem valószínű, hogy a csillapító beszéd mögött valami álságos szándék is meghúzódhatott. Ám báró Eötvös Ignác királyi biztos császári csapatai lecsapnak a lassan szétszéledő felkelőkre. Újhelyen a XVIII. század végén épült börtön megtelik elfogottakkal. Statáriális ítéletek születnek: akasztást ennyit még sosem látott Zemplén vármegye népe. „A rendkívüli törvényszékek több mint négyezer jobbágyot ítéltek börtönre és deresre. Akasztófán 119 felkelő végezte. A további kivégzéseket csak az uralkodó amnesztiája akadályozta meg” – írja Kovács.

Amikor Kazinczy Ferencet is elvitte 1831 augusztusában a kolera, a Kazinczyakkal időnként perben álló és Sátoraljaújhely megmentéséért rövid időre népszerűvé vált Kossuth aligha gondolta volna, hogy neki is a börtön lesz egyik legnagyobb iskolája. Ahogy annak idején Kazinczyék is besúgás buktatta le, úgy 1836-ban Lovassy Lászlót, az országgyűlési ifjak vezérét is, Kossuth pedig – aki a pozsonyi országgyűlésen neves hírt szerez magának – a Törvényhatósági Tudósításokban nemcsak elemzi az ügyet, de elvállalja az ünnepeelt Lovassy védelmét is.

Sedlnitzky bécsi rendőrfőnök utasítására Lovassyék társaságához csakhamar ügynök szegődött. A lepénzelt jurátus, Lapsánszky szorgalmasan írta ügynöki jelentéseit, miszerint Lovassyék szidják a királyt és a dinasztia, József nádort borozó, „részezes barátnak” titulálják – az öregúr csakugyan kedvelte az italt –, s hogy veszélyes republikánusok. (A nádor amolyan Krúdy embere figura volt, aki szerint az ország egybemaradásának feltétele a nyugalom és a senki meg nem alázó latin államnyelv volt. Jókai az És mégis mozog a föld című regényében Lapsánszky szemével láttatja őt.)

A kis ellenzékiek körre lecsap a titkosrendőrség, s hogy a szemfényvesztés teljes legyen, a besúgó is köztük van. Míg Lovassyt a királyi tábla tíz év várfogságra ítéli, addig a titkos ügynök – akinek a brünni Spielbergben ugyancsak tíz évet kéne letöltenie – Klein János néven új életet kezdett Bécsben császári és királyi irodatiszti minőségben. (Belőle legalább nem lett miniszterelnök Magyarországon.)

Nem sokkal később kiadták a parancsot: Kossuthot hosszú időre el kell hallgattatni. A vizsgálati fogság 1937 májusától két éven át tartott. A királyi tábla az elszenvedett vizsgálati időre még három esztendő mért rá, amit a hétszemélyes ítélőszék négy évre súlyosbított. Ez

összesen hat év volt. A budai várbörtönben a tömlöcök szűkek és sötétek, akárcsak a hírhedt brünni Spielbergben. Kossuthtól mindent elvontak, még a betűt is. Látogatót nem fogadhatott. A börtönudvarra sem engedték fel mindennap.

Anyja beküldte kedvenc flótáját, de azon – rendelkezett Sebes főhadnagy – nem játszhatott, „mert a fuvolahang elárulja, ahol el van zárva, s különböző hozzátartozóival már előre megbeszélt melódiákat játszhatna és ezekkel jeleket adhatna”. Az indoklás kegyetlen és buta is: látogató hiányában Kossuth kivel állapodhatna meg a zenei jelbeszédben?

A nyirkos zárka három lépés hosszú, szélessége annyi sincs, van benne egy ágy, asztal, bádogg mosdótál s a sarokban hordozható árnyékszék. A széket a küliből nem mindennap ürítik, ezért a levegő bűze gyomorfelkavaróan keveredik a dohszaggal. A zárt életmód megtámadta Kossuth amúgy is gyöngye egészségét: állandó emésztési zavarokkal küzd. „Gyakran össze kellett szednem egész lelki erőmet – emlékezik száműzetésében –, hogy a foglalatosság nélküli örök magányban a képzelődés rajongásainak megálljt parancsolhassak. Meg tudom fogni, hogy a kevesebb lelkierejű foglyok magánfogságban megtébolyodnak.” S valóban, Wesselényi Miklós, az 1838-as nagy pesti árvíz emberéleteket mentő hőse – őt perében Kölcsey védelmezte – megtörtén s megvakulva került ki budai és gräfenbergi fogságából, Lovassy pedig megőrült.

A közhangulat az udvar ellen fordult. Az öreg nádor több ízben is magához hivatja Deák Ferencet, hogy pipafüstbe burkolózva, bor mellett latinul beszélgessenek a közállapotokról. Deák leszögezi az alsótábla, az országgyűlés alsóházának kívánságát, amelyet a nádor közvetít Bécsbe: 1840. május 1-jén jelentik be, hogy öfelsége kegyelmi határozatára a „státusfoglyokat”, köztük Kossuthot szabadon engedik. Börtönélményei megkeményítették, s minden bizonnyal szerepet játszottak abban, hogy 1848-49 kritikus hónapjaiban előbb pénzügyminiszterként és a Honvédelmi Bizottmány élén, majd kormányzóként a meg nem alkuvás szellemét képviselje. Amikor jöttek Délvidékről a hírek a magyar falvak népének elpusztításáról, minden bizonnyal átgondolta a koleralázadás tanulságait, és döntött. Ha akkor nem csinál a semmiből hadsereget – s ezért félrevezető az annyi ostoba közhitet felvonultató Kossuth-Görgey vita –, Trianon már a XIX. század közepén bekövetkezett volna. S 1848-49 már nemcsak egy zempléni kisnemes, hanem egy egész nemzet purgatóriuma volt.

Azt a tényt, hogy Magyarországnak igazodnia kell a Szovjetunió elvárásaihoz, a régi Magyarország egyetlen politikus elméje vette csak tudomásul – írja megrovóan a közgazdász Kopátsy Sándor. A Forradalom után szerzőjéről, a történész és meggyőződéses kereszténydemokratáról, azaz az elvben antikommunista Szekfü Gyuláról van szó. A szabadelvűség igazi támpillére, a haladásba vetett hit azért stréber értelmiségünket is gyorsan átsegítette a holtpontra, gyorsan megértve Engels szavait, hogy „a forradalom a leginkább tekintélyen alapuló dolog a világon”, hiszen olyan tekintélyt parancsoló eszközökkel, mint puskák, szuronyok és ágyúk tartotta fenn a félelmet a reakciókban.

Mi is tehát a két évszázadon át oly sok győzelmet aratott liberalizmus, amely Kelet-Európában a kommunizmus előszobája volt? Ha lehántjuk róla a humanizmus és az emberi jogok követelményét – amelynek hamis ízeit a boszniai emberirtások óta szinte a nyelvünkön érezzük –, s a parlamentáris demokrácia jótéteményeit, marad a jólét szenvedélye s a jövő megvetése. Ez utóbbiak azonban bűnözői mentalitásra utalnak, s teljes mértékben nélkülözik az alapító atyák morális üzenetét. A 19. századtól örökölt gazdasági liberalizmus, azaz az állami beavatkozás kikapcsolása és a szabad verseny követelménye ugyancsak sok változáson ment keresztül: az állam a nagy részvénytársaságok foglya lett, a szabad verseny követelményéből s a monetáris szabadságból pedig olyan szociológiai felfogás nőtt ki, amely az árúk szabad mozgását a politika szabadságával rokonítja. Csakhogy a politika, mint istenpótlék, jó tíz éve bukófélben van: a kommunista diktatúrák már nem tartják féken az

emberiség szegényebb felét. A kommunizmus halálával megkezdődött a liberalizmus lassú agóniája is.

Üzenet a konzervativizmus lényegéről

A 19. század derekán egy francia geológus és mérnökember, Le Play az élvezetekben tobzódó, s III. Napóleon csillogó udvarának igézetébe került nemzetének asztalára kemény, prófétai hangú írásokat tett le. A Szociális reform Franciaországban című főművének harmadik, bővített kiadását már a kommün örjöngése közben rendezte sajtó alá. Leszögezte, hogy az a munkás, aki társai erkölcsi vagy anyagi gyarapodásán fáradozik, a felsőbb osztályokhoz tartozik, míg a tőkepénzes, ha pusztán vagyona szaporításának él, nem. Az elszegényedés, a pauperizmus állapota nem csupán anyagi, hanem erkölcsi lealjasodással is párosul, a morál nélküli bankár tehát akkor is pauper, ha hintójából nézi a tömegnyomort. Nem véletlenül tartozott hát Le Play szűkebb baráti köréhez az amerikai életformát feltérképező Tocqueville, a szocialista, de a marxi osztályharcot elutasító népvezér, Louis Blanc s a franciaországi osztályharcok titkait oly jól megíró Thiers, a III. köztársaság első elnöke. Blanc, – aki mind a 48 júniusának munkásfelkelőivel, mind III. Napóleonnal szembekerült – mondotta egy ízben, hogy „Kerüljük ki a forradalmakat; a tapasztalat azt mutatja, hogy azokból a nép nem nyer semmit; ellenkezőleg; csak szerencsétlenebb és elnyomottabb lett utánuk.” Thiers félretéve történeti aggályait a Versailles-i kormány elnökeként 74 évesen tudatos kegyetlenséggel veri le a párizsi kommünt: a vörösre könyörtelen fehér terrorral válaszol.

Le Play tanítása szerint a legtöbb baj nem rosszakaratból, hanem a dolgok téves felfogásából fakad. A két fő társadalmi baj a meghasonlás – amely a nemzet közösségét több ellenséges táborra szakítja –, s az állandóság hiánya. Míg az angoloknál a közrend és a közigazgatás nemzedékről-nemzedékre egyre állandóbbá vált, francia földön az ifjú nemzedékek újra és újra fellázadtak az üdvös szokások ellen, s munkaadókból és munkásokból az érdeazonosság érzete kiveszett. (Ma a multik komoly pénzeket áldoznak arra, hogy cégen belül az érdeazonosság érzetét felkeltsék.) A baj forrása a téveszmék mellett az erkölcsi zavarokban rejlik, melyek az anyagi haladás ellenére pusztítanak: sokan úgy vélik, hogy a társadalmi bajokért a feltűnő anyagi boldogulás elegendő kárpótlás. A tudósok szűkkörű specialisták lesznek – analóg jelenség ez azzal, amely a kézműveseknél a gyári munkafelosztás szertelen túlzása következtében állt elő –, azaz míg a szaktudós nő, addig az emberi lényeg összezsugorodik. A vezető osztályok – engedve a boldogulás szülte vétkeknek – feladatuk magaslatán meg nem maradhatnak, de az anyagi-erkölcsi rend bomlófélben van azért is, mert az új nemzedékeket már a törvény is kivonja a szigorú társadalmi fegyelem alól.

A természetes állapot ábránd, amelyet a tapasztalat megcáfol. S aztán itt van a végzetszerűség dogmájában rejlő veszedelem is: az az elmélet, mely szerint a haladás vagy a hanyatlás az emberek akaratától független, csak látszólag ártalmatlan. Így számosan minden gátat hiábavalónak tartanak a romlottság beözönlése ellen, mások pedig lelkipurdalás nélkül merülnek a gonoszságba, gondolván, hogy a civilizáció műve az egyén erőfeszítése nélkül megy végbe. Ugyanis a munka társadalmi célja nem a gazdaság, hanem az erény. (Ultraliberális, Robespierre-i felfogásban viszont az erény maga a Terror, vagy ahogy fő közvádlója, Couthon mondta a tömeges kivégzésekről: „Nem annyira a büntetés a cél, hanem a megsemmisítés.”)

A kicsiben üzött termelés dicsérete

Le Play igazat ad Richelieu bíborosnak idézve őt: a társadalomnak több termelő munkásra van szüksége, mint szellemi munkásra. (Ma ezt az elvet nemcsak vitatjuk, de cáfoljuk is, nem

gondolva arra, mennyire előregítjük ezzel a pauperizmus terjedését.) A termelő foglalkozások ugyanis jobban ellenállnak a gazdaság erkölcsrontó hatásának, ellenben a szellemi foglalkozásból élők jó ideig büntetlenül elhanyagolhatják kötelességeiket s élhetnek élvezeteiknek. Bűnhődésük nem követi vétküket nyomon; sokszor el sem éri őket, csak azokat, akik helyükbe lépnek.

Le Play azonban nemcsak az erkölcsi kritikának, de a korai szociológiának is nagymestere volt. A nagyvárosi és gyáripari területeken összeverődő népsokaságot – máig közhasznú kifejezés – agglomerációnak nevezte, amelynek mintáját köztantól kölcsönözte: a szó a földben nem gyökerező, laza, állandó összefüggést nem mutató, könnyen megbomló törmelék-létre utal. Ezzel szemben áll a kicsiben üzött termelés családi műhelyének közösségformáló népessége. Igaz, termelése kevésbé gyarapítja a nemzeti vagyont, mint a nagyban üzött gyáripar, de a családok függetlenségét jobban biztosítja, mert fenntartja a hagyományos erkölcsöket. A középkorban fejlődtek ki ama paraszt- és kézművescsaládok, amelyek évszázadokon át forrásai voltak a nemzeti erénynek és katonai erőnek. A nagy népek tehát tévednek, ha kizárólag a nagyiparra támaszkodnak, mert az erkölcsi romlást el nem kerülik: az ezt meggátló munka- és erénytartalékot a kisipar és a nem osztható családi földbirtok szolgáltatja.

Naiv lett volna a francia gondolkodó? Ha a szellemi foglalkozásaik kisebb-nagyobb bűneit üző, sikeres emberek csoportjának szemével nézzük, igen. Ha viszont most 150 év múltával Angliát az atlanti világgal, Franciaországot pedig a volt szocialista országokkal helyettesítjük be, s mutatis mundis Le Play képleteit és kifejezéseit a maiakkal, igen kellemetlen prófécia sülni ki belőle. Közösségi jövőnk ugyanis a gazdasági liberalizmus szédületében a leszakadó százmilliókat, a szociológiai s nem biológiai értelemben vett fölös fogyasztást s igényt jelenti, a természet kisztílu kifosztását, a szellemi és politikai vezetők impotenciáját vagy fanatizmusát, álvallásokat és az Ész látszata mögé bújó monomániás értelmetlenséget. S még egyet: a Nyugat állandóságába vetett hit megrendülését.

Le Play magyarul

Horváth Mihály, csanádi püspök – aki 48-as emigráns létére később Rudolf királyfi trónörökös tanítómestere is lett, s 1858-ban kiadott Magyar történet című munkájában a döntői közös hun-magyar őshazáról beszél – fordította le kissé átdolgozva Le Play 1846-ban írott tanulmányát a tiszamenti jobbágyról. A dolgozat a nálunk még meglevő kényszerszegődési (úrbéri) rendszernek a családi viszonyokra való hatását vizsgálta. Mivel vagyonukat – írja Le Play – az uzsorások nem terhelhetik meg jelzáloggal, „sok család jóléte a hűbérrendszer végső maradványainak fenntartásához van kötve.” „A mezei munkában megedzett s tápláló eledellel élő nép testalkatra Európa többi népeit általában felülmúlja. A hosszú élet, mely a kizárólagos iparos népeknél nagy ritkaság, itt gyakori.” Meglepő korrajz: az akkori liberális lapok ugyanis magyar honról a nyomor rajzait tárják elénk. Ami az utazás akkori luxusát illeti, Le Play arról tudósít, hogy „az egész-telkes gazdák valamennyien, de a féltelkesek nagy része is, az ökör mellett lovat is tart. Aminek különösen kedvez a pest-egri úton való két állomásig, a Gödöllőig és Gyöngyösig való postajarat. Még a negyedtelkes gazda is, sőt egyszerű zsellér is tart lovat”. Ha nem Horváth Mihály fordította volna ezt a szöveget, csóválhatnánk a fejünket ennek hallatán – amelybe némi túlzást visz az egészséges családmoddellt láttatni akaró francia, mondván, az ipari fejlődés és az uzsora épp ezt teszi tönkre –, ám a korabeli börtönbefogadási naplókat átsilabizálva megenyhülünk: van honunkban ló bővivel, hiszen az áristomok tele vannak lótolvajokkal. Úgy látszik, Horváth professzor úrnak is tetszett az idilli kép, nincs megjegyzése hozzá. Pedig készített lábjegyzeteket, mint azt a következő eszme-futtatásnál is látni fogjuk. „Nem lévén joguk a családi birtokokat jelzáloggal megterhelni, (a jobbágyok) meg vannak védve az uzsorások csapdáitól, kik Nyugat előre nem látó birtokosaira nézve a romlás állandó okai ott, ahol a

hűbéri intézményeket eltörölték” – fordítja Le Play-t, s hozzá értelmezésül mindjárt ott a keserű lábjegyzet: „Ítéletét a szabaddá tett kis- és középbirtokoknak nálunk végbement pusztulása teljesen igazolja.” Az időpont: 1855, alig hét évvel a forradalom után.

I. 2. Te Deum-ok Kassán

(2005)

Pest vértelen forradalma lelkes színházi tapssal és ujjongással ér véget. 1848. március 15-én este a Nemzeti Színház a Bánk bánt tűzte műsorra, a nemzet színésze, Egressy Gábor újra és újra elszavalta a Nemzeti dalt, a nézők a Himnuszt és a Szózatot énekelték. Katona színművét először Kassán, 1833 februárjában mutatták be. A választás sorsszerű. Ahogy 15 évvel azelőtt, a közönség akkor is megborzongott Tiborc panaszainak hallatán s a merániak csel-szövésein. Aztán az ünneplő ruhás urak és hölgyek túltették magukat Bánk sötét, elintézhetetlen kérdésein, s lelkes hangulatban rágyújtottak a Rákóczi-indulóra, aztán felzúgott a francia forradalom indulója, a Marseillaise is.

Rákóczi városába, Kassára három nap múltával értek el a pesti hírek. a 13 000 lelket meghaladó, akkori mértékkel mérve nagy város háromnyelvű volt. Fényes Elek „geographia szótára” szerint a relatív többség a szlovákoké volt, de akkor még nem ők, hanem a magyarok és német ajkúak (összesen mintegy 5500-an) határozták meg a város politikai és kulturális életét. Országjárásai során Petőfi kedvetlenül hagyta el falait, mondván, alig hallatszik utcáin magyar szó. Pedig nagyon is magyar volt Kassa az Andrássyak, Szirmayak, Barkócziak, Csákyak, Péchyek és Soósok palotáival, a nemes Abaúj-Torna vármegye székházával, magyarul is játszó játékszínével, a premontreiek főgimnáziumával és a királyi akadémiával, „amelyben vegyesen magyar és német nyelven adattak elő a különféle tudományok, de a tót nyelv is rendszeresen tanítottatott”.

A reformkor eszméinek hatására a németek és szlovákok is többségükben magyarbarátnak, „magyaronnak” számítottak, s így nincs mit csodálkozni azon, hogy március 20-án a város közgyűlésén kitűzték a nemzeti trikolort a dóm tornyára és a városháza erkélyére. „Éljen a Király, hűség a Dynastiához!” – felkiáltással utasították a város köveit, hogy az országgyűlésen hathatósan lépjenek fel a 12 pont elfogadása mellett. Az áprilisi törvények s az azokat szentesítő V. Ferdinánd tiszteletére Kassa „ki is világíttatott”: a társadalmi béke megfogható közelsége elzsongította a csípős megjegyzések ideggócait.

Május 15-én Zimonynál eldőrdültek a szerb ágyúk. Balázsfalván összeült a román népgyűlés, s mindenütt császári ágensek izgattak a magyar kormány ellen. A béke és haladás illúziója szertefoszlott, s 1 nappal később a színház és a dóm közötti téren 137 kassai önkéntes jelentkezett katonának. Először kék sapkát hordtak, de miután a vidékről sereglők vörös sapkában, „cservena csapicskában” érkeztek, a hadügyminiszter „vörössipkás kassai 9. honvédszászlóaljként” sorolta be őket a honvéd seregbe. Szeptember 26-án Farkassányi Sámuel forradalmi biztos javaslatára megalakult a város honvédelmi bizottmánya. S folyt a harc a lelkekért is.

Krakkó kormányzója, a Kassát december 12-én hódoltató Schlick altábornagy – aki 17-én Ferenc József trónra lépését köszöntve Te Deum-ot mondatott a dómban – győzelme ellenére sem fordult Debrecen ellen. Mint Szeremley Samu 1867-ben, a kiegyezés esztendejében kiadott forradalmi krónikájában olvashatjuk, a Zemplén megyei fölkelőktől s a luteránus Szepesség mozgalmaitól tartván, Kassáról nem mert kimozdulni. A császári ágensek a katolikus szlovákokkal azt akarták elhitetni, hogy a paraszt Kossuth alatt nem, de Ferenc József alatt bizonyosan megszabadul terheitől, s hogy a forradalom csupán a protestánsok –

Kossuth és Görgey is az volt – szekerét tolja, a lengyelek pedig nem mások, mint a forradalom zsoldosai, Európa condottieréi. Ja slovák, ja královsky, ja Pecovic, azaz szlovák vagyok, királypárti, azaz pecovics – sugalmazzák a helyes magatartást. (A 19. század negyvenes éveiben pecovicsnak nevezték a bécsi udvar híveit, de a reformerek a szolgálalkúság szinonimájaként is használták, Ferenc Józsefet pedig a harcoló magyarság még csak nem is ismerte el királynak: a váci kiáltvány is az alkotmányt megadó V. Ferdinándot ismeri el hites uralkodónak.)

Görgey a Szepességben terem. Ahogy Pusztaszeri László írja, „a vallási és nemzetiségi ellentétek, valamint az 1831-es koleralázadás emlékének felszítása miatt beláthatatlan következményektől tartott. Ezeknek elejét veendő helyreállította a megyében a forradalmi közigazgatást, az elfogott árulókat és kollaboránsokat – mint a hadjárat során már korábban is – Debrecenbe vitette, a nemzetiségi és vallási köntösbe öltöztetett megmozdulások ellen statáriumot hirdetett. Február 4-én Lőcséről kiáltványt intézett a Szepesség népéhez magyar, német és szlovák nyelven, amelyben kijelenti, hogy nem követeli a harcban való részvételüket, de megköveteli a zavartalan közállapotokat és az állampolgári engedelmességet.” A szlovákok hallgattak rá, sőt a branyiszlói győzelmet kivívó zászlóalj legénysége is jó részt szlovák volt. Február 14-én már Görgey miséztetett Te Deum-ot a kassai dómban.

Amikor a tavaszi hadjáratra készülő magyar seregek kiűrtették Kassát, a császáriak oldalán ott van nyolcszáz szlovák önkéntes is, közöttük Ludovit Stur és Jozef Miloslav Hurban, akik a „szlovák nemzet ébresztőiként” vonulnak majd be a szlovák nemzeti panteonba. A Nyugati-Beszkidéktől Kassáig tartó hosszú gyaloglás alatt propagandájuk nem hullott termékeny talajra. Stur és a Kassán élő történész, Jonas Zaborsky vitába keveredtek, az utóbbi ellenezte a felkelők szabad erőként való felhasználását a császári hadseregben. Azzal érvelt, hogyha a szlovákok segítenek Magyarország leverésében, a polgári jogelvek érvényesülése tekintetében sokat vesztenek, nemzeti szempontból viszont semmit sem nyernek, mert a győztes osztrákok vagy meghagyják a magyar nyelvet, vagy mindenkire rákényszerítik a németet. Stur hálát és szláv befolyás alatt álló császárságot remélt. Zaborskynak volt igaza: a nemzetiségek 1849 augusztusa után azt kapták jutalmul a Habsburgoktól, amit a magyarok büntetésül. A kisszámú felkelőt vezető Hurbán pedig – mint az 51. sz. osztrák hadijelentésben olvashatjuk – többször is megveretvén Götz tábornok hadtestéhez csatlakozott, s ennek kíséretében vonult a feldunai hadsereg után, de 1849. február 26-án Muránynál a gömöri nemzetőröktől elszenvedett veresége után „el sem vált többé a császári csapatoktól, úgy hogy ezeknek a pánszlávokat folyton őrizniük kellett, nehogy a honvédek kárt tegyenek bennük.”

1849. március 27-én a honvédek visszafoglalják Kassát. A dómban újra zengett a Te Deum, az utolsó ebben a sorban. Június 24-én délután Konstantin főherceggel az élen a cári sereg végeláthatatlan menetoszlopban masírozott át a városon. Te Deum nincs: ők ortodoxok voltak. Tűszokat szedtek, a várost védeni akaró Fakassányi Sámuel és öt társát bíróság elé állították, Görgey pedig megívta a téli és a tavaszi hadjárat után a nyárit is. Mint Szeremlei megjegyzi, a fővezér, Paskievics herceg ettől „tökéletesen elvesztette tájékozását s annyira desperált, hogy egész hadseregével vissza akart hátrálni Kassára, nehogy Görgey közléki vonalait és raktárait hatalmába kerítse”. A lassan aztán kijózanodó Paskievics végre délre, a magyar seregek dél-alföldi gyülekezőhelye felé indul – jegyzi meg nem minden rosszindulat nélkül Haynau tábornok történetírója.

S míg Görgey taktikázott, jött az 1831-es után az újabb kolerajárvány. Az első megbetegedéseket június 24-én, Kassán észlelték. Az orosz csapatokból naponként hatvan-száz ember halt meg, ezer beteget pedig Kassára küldtek, miután Miskolcon az ispotályokban már nem volt több hely számukra. A ragály tetőpontját június 29. és július 5. között érte el, amikor kétezren estek áldozatul. Szeremlei Samu krónikája összesen 7819 kolerában

elpusztult orosz katonáról tud. Az 1831-ben Fekete Asszonyként is emlegetett kór jóval több ellenséget ragadt el, mint a huszárok kardja vagy a magyar ágyúk kartácstüze.

Miklós cár világnézeti háborúja azért megszült valamit abból, amit Zaborsky magyarázott Sturnak, sőt még többet is. A július 12-ei, már szegeden – oda menekült a debreceni országgyűlés – elfogadott nemzetiségi törvényt. Ahogy Szekfü Gyula megállapítja, „ez az első, liberális, más nemzetek jogait tisztelő és védő kisebbségi törvény Közép-Európa téerein”.

Lehet, hogy Közép-Európa keleti térfelén ez volt egyben az utolsó is?

I. 3. 1848 egy birodalmi herceg szemével

(2004)

Friedrich Schwarzenberg herceg az osztrák birodalom legrangosabb főúri családjából származott, tekintélyben előtte már csak a dinasztia állt. Az ifjabb ág fejeként rendkívül büszke volt apjára, Karl von Schwarzenbergre, aki az 1813-as, a népek csatájának is nevezett lipcsei csatában legyőzte Napoleont. A család háromszor mentette meg a Habsburgok hatalmát – szól a fáma – Adolf 1598-as győri győzelmével a török fölött, Lipcsével és 1848-cal, amikor Félix herceg diktátorként nyúlt az ifjú Ferenc József hóna alá. Dicsőség ide, dicsőség oda, az 1850-es években Friedrich herceg treboni halastavai mentén vagy Mária-völgyben bókászva már csak undorral és kétkedéssel nézte a polgárság előretörését, s annak rendőrállami mentalitását mélyen megvetette: velejéig szkeptikus volt a saját korát illetően. Az 1833-40 között zajlott spanyol polgárháborúban a konzervatív trónkövetelő, Don Carlos oldalán harcolt, mint Metternich kancellár elkötelezett híve. A karlisták vereségével, súlyos sebesülten jutott át francia földre, ahol Lajos Fülöp, a polgárkirály hosszabb időre internáltatta. Fogságában határozta el, hogy megszervezi az osztrák arisztokráciát, nehogy a vérpadra küldött francia arisztokrácia sorsára jusson. A magát utolsó kereszteslovagnak nevező herceg előre látta az új forradalmi hullám megjelenését: 1847-ben a svájci polgárháborúban harcolt, 1848-ban pedig önkénteseivel Dél-Tirolt védte a betörő piemonti, olasz csapatokkal szemben.

Tökés bizantinizmus

„Ahogy bizantinikus korokban lenni szokott, a régi már halott és férges, az új azonban halva született és életképtelen” – állapította meg. A forradalom vezetői „az erőszakot tekintik célnak ahelyett, hogy egy magasabb cél eszközeként használnák.” Az 1830-as évek kritikus hangját fedezhetjük fel: a francia polgárkirályság számára is csak azt jelentette, hogy a várurak helyébe a gyárurak léptek. Lehet, hogy a forradalmak a történelem mozdonyai, ám a masinisztán és a fűtőn, a negyedik renden túl már az ötödik körvonalai is kirajzolódnak, s mint Jósika Samu báróval folytatott levélváltásából tudjuk, e rend elemeinek ők az egyetemek kitermelte fölös félintellektuelleket, hivatásos forradalmárokat és a városi csőcseléket tartották. (A munkásság ekkor határolódik el Angliában a lumpenproletariátustól, ám a kontinensen divatba jött hivatásos forradalmárok éppúgy hatnak rá, mint a külvárosi csőcselékre.) Amikor a piemontiak rohama megkezdődött, a herceg úgy érezte, hogy Tirol védelme elvbarátainak a régi harcos, a nemesi életideál megvalósítását jelenthetik egy olyan világban, amely ezt már csak újságírói zsargonban, elitélően vagy gúny tárgyaként ismerte.

A prágai és a bécsi barikádok szétzúzása után az osztrák kamarilla itáliai s ezzel együtt európai befolyásának visszaállítását tűzte ki célul. A kedvező katonai előjelek arra sarkallták az idősebb Schwarzenberg-ág fejét, Félixet, hogy a még nagynémet és liberális színezetű

Wessenberg kormány helyébe tisztán abszolutista és következetesen osztrák kormányt hozzon létre. Benne testesült meg az a dinasztikus politika, mely a külső hatalomról és annak eszközeiről való gondoskodást tartja a legfontosabbnak, s a polgári fejlődést csak etatista, bürokratikus alapon tudja elképzelni. Schwarzenberg Félixet a magyar történetírás – nem ok nélkül – sötét színben tünteti fel, ő a „hideg vámpír”, akinek kéjvágyban megrokkant idegzetét a hullaházak s bonctermek látványosságai tudják már csak felcsigázni. Ugyanakkor következetes és zseniális főhivatalnok: egy arisztokrata, aki nem akar arisztokratát látni. Ha Ausztria nemzeti betegsége az örület, nos akkor ez az ő kormányzásával kezdődik s tart egészen a Karl Kraus megénekelte gúnyos összeomlásig.

Windischgrätz herceg, aki a rendiség megreformálása felé hajlott, inkább konzervatív idealista volt, de magyarországi katonai kudarca után félreállították, s ezzel a neoabszolutista irányzat emberei szabad kezet kaptak az új rend megteremtéséhez. Cselekedeteiben – akár a prágai, akár a bécsi felkelés leverése – nem sokban különbözött a civileket előszeretettel nem kímélő cári tábornokoktól. A szerzőségét illetően is sokat vitatott korabeli cseh regény – A pokol szülöttei – settenkedő alvajáróként, a trójai kastély és a császári malmok közt a vizimanókkal villódzó szörnyalakként ábrázolják, akinek, mikor pezsgőt bont a felkelők halálára, egy lelőtt lány szemét ejti poharába a holló. S híres író és forradalmárt is tart magának Karel Sabina személyében, akinek Lapina álneve oly átlátszó, hogy munkácsi bebörtönzése sem tudja a rút valót eltakarni. Friedrich herceg ugyan a bukott császári alterego, Windischgrätz elképzeléseit osztotta, amikor azonban a magyarországi hadszíntérre rendelték, elfojtva rendi álmait, a Schwarzenbergék nyugalmat és kíméletlenséget sugalló engedelmességével indult el élete utolsó hadjáratára. Keresztes hadjáratnak tekintette ezt is a nagy európai polgárháború frontján: ebben egy volt Félix herceggel s kedves rokonával, a tavaszi magyar sárban megbukó vezérrel.

A magyar front

A vezérőrnagyi rangra emelkedő herceget, öccsével, az ugyancsak tábornoki rangban lévő Edmuddal – aki a kápolnai csatában a császári jobbszárnyat vezette – együtt először Welden tábornok parancsnoksága alá, majd annak kudarca után az új osztrák fővezérhez, Haynau tábornokhoz osztották be. A magyar hadjárat 1848 végén még nem sejtett nehézségeit rögtön felismerte: „Olaszországban forradalommal, de nem a szó tulajdonképpeni értelmében vett népfelkeléssel néztünk szembe.” Valamikor épp abban a Don Miguel ezredben szolgált, amely 1849-ben a győri és a komárom-ácsi csatában súlyos veszteségeket szenvedett, ahol a visszavonulókat Görgey Artúr tábornok kardlapozva küldte új rohamra. A foglyok kihallgatásuk során elmondták, hogy azt hitték, a fogva tartott Ferdinánd királyért harcolnak. (Felix Schwarzenberg miniszterelnök Olmützben 1848. december 2-án lemondatta V. Ferdinándot a 18 éves Ferenc József javára az ott állomásozó császárhű magyar ezred vivátozása mellett, Görgey tisztjei és katonái a váci kiáltvány szellemében viszont Ferdinándot tekintették törvényes uralkodónak.)

Friedrich herceg a magyar eseményeket az európai polgárháború keretén belül – a keresztény társadalom és az európai forradalmi párt harcának legveszélyesebb frontjaként – értékelte, s ebbe a képbe jól beleillett, hogy a magyar hadsereg kötelékeiben harcoló volt császári ezred katonái valójában dezinformáltak, s a forradalom „condottiereinek”, a lengyeleknek az eszközei: azt hiszik, hogy a magyar különállás a tét, pedig csak az európai forradalom utóvédharcát vívják. Az orosz fővezér, Paskievics herceg számára készített, az orosz hadsereg felvonulási irányát megadó tervezetében meg is jegyezte, hogy a magyaroknak a lengyelek a vezetői, s a magyar szupremácia az európai forradalom szempontjából csak fiktív cél. (A katonai akciók sikerével párhuzamosan egyre arrogánsabbá váló swarcgelb stílus ezek szerint őrá, a hiú és külön arisztokratára sem maradt hatástalan.)

Más a helyzet Julius Haynau báróval, aki egy német fejedelem és egy szép zsidó patikárius lány házasságon kívüli gyermekeként stréber gyűlölettel szolgálja a császárságot. Mintha századunk valamely hírhedt katonai bürokratájának portréját rajzolta volna meg 1847-es minősítése: „A katonai tudományokban járatos, de a katonai tisztességet majdnem sértő fősvénység jellemzi. Erkölcsei tulajdonságai miatt mindenki szeretné, ha eltávolítanák.” A kérdés számunkra az, hogy mi fűzhette össze a két eltérő jellemű és gondolkodású embert, Friedrich herceget és Haynaut? Az olasz és a magyar hadjáratot együtt harcolták végig, s a tábornagy fősvénysége ellenére a magyarországi győzelem emlékére maga verette érmet ajándékozott a hercegnek, aki a hadjárat után végleg visszavonult a katonaélettől. Haynau fattyúként minden bizonnyal az igazi arisztokratát, stréberként pedig a jó vezérkari tisztet becsülte Schwarzenbergben, az pedig a polgárháborúk megvívására alkalmas céltudatos és kegyetlen, minden érzélgősségtől mentes katonát látta benne.

A világsi fegyverletétel előtt, noha Haynau makacs szenvedéllyel igyekezett a döntést a maga javára kicsikarni, Görgey elegáns szarkazmussal az oroszok előtt hódolt meg. Friedrich kényszersorozás helyett ekkor a magyar sereg közállományban lévő katonáinak szabadon bocsátását javasolta. Nem így történt, a fogságba esett katonák zömét besorozták az osztrák ezrekbe. A kép teljességéhez azonban hozzátartozik, hogy az aradi ítéletekkel egyetértett. A jogi indokoláson túl – a tábornokok javarésze azelőtt császári tiszt volt s az ítéletek de iure ezen alapultak – a mindkét fél részéről oly véres délvidéki hadjárat magyar részről elkövetett atrocitásait hangsúlyozta ki bizalmas jellegű, önmagának és legközelebbi barátainak szánt feljegyzésében. Mégis az elsők közé tartozott, akik a háború legszenyesebb történetét, az erdélyi román felkelők vérengzéseit a hatalmat konszolidálni vágyó család elé tárta.

Úgy tűnik, élete utolsó hadi kalandjában is ugyanazt tapasztalta, mint az előzők során: a királpártiság, a legitimizmus tisztasága nem igazolható sem győzelme, sem veresége esetén, mert hatalomnak az igazi arisztokrácia helyett macchiavellisztikus bürokraták lettek a képviselői. Mint Stadion gróf, a volt trieszti helytartó, akit liberális nézetei miatt „osztrák Pombal”-nak is neveztek vagy Alexander Bach báró, aki a bécsi forradalom agitatori szószékein tűnt fel, s a bécsi „torlaszok minisztériumából” – Pethő Sándor szavaival – „szinte hetek alatt járta meg annak a szédítő távolságnak átmeneteit, amelynek során forradalmi hernyóból császári pillangóvá változott”. Az osztrák, de a magyar konzervatívok is gyűlölték őt elvtelenségéért s azért a központosított abszolutizmusért, amely sem a történelmi erőkre, sem azokra a Habsburg-hű nemzeti mozgalmakra nem támaszkodott, amelyeket az ellenforradalom megindításakor maga a császári hadsereg karolt fel.

Miután a birodalom föderális átalakulásának eszméje megbukott, nagy igazság volt Schwarzenberg miniszterelnök gróf Dessewffy Emil zsörtölődésére adott válaszában, hogyha nem sikerül valamelyik parancsalkotmány keresztülvitele, Ausztriának lesz ideje egy másikra gondolni. „Wir können warten” („Várni, azt tudunk”) – fűzte hozzá az új igazságügy-miniszter, a későbbiekben provizórikus kormányzatáról elhíresült Anton Schmerling.

Öregkor és rezignáció

A forradalmi vihar s az ellenforradalom rémuralmának múltával a herceg Pozsony melletti birtokára vonult vissza. /Szerelmi szálak is húzták ide a szívet: a szépséges és titokzatos „Esmeralda”.) Öccse, Karl von Schwarzenberg épp ebben az évben nyerte el Erdély kormányzói tisztét, amelyben barátjuk, Jósika Samu volt erdélyi kancellár rábeszélésének és segítségének is szerepe volt. Az új kormányzó sokat tett az erdélyi helyzet konszolidálásáért, s viszonylag megnyugtató módon vizsgálta ki a román tribunok és felkelők által elkövetett gyilkosságokat. A Schwarzenbergnek treboni archívuma őrzi azt a 78 oldalas dokumentumot, amelyet Kemény báró, Alsó-Fejér megye 1848-ban kinevezett főispánja állított össze Axente

és Avram Jancu csapatainak rémtetteiről. A memoár kihangsúlyozza, hogy a magyarok, miután a románokat ellenük uszították, a tömegmészárlások kezdetekor sem kaptak védelmet a császári hadseregtől, s ezért kénytelenek voltak önerőből megszervezni védelmüket. Ezzel, kommentálta Kemény báró, a királyhű magyarok alól is kihúzták a talajt s a forradalom oldalára állították őket.

Friedrich hercegnek a történelem értelmét megkérdőjelező, melankólikus, írásba fojtott rohamairól az öregkor küszöbén tovább erősödtek. Véleménye szerint a forradalmi események alatt a hadsereg és a nemesség helyzete teljesen megváltozott. „A nemességnek – írta – először a szellemisége jelentkezik, s csak azután születik meg tényleges külső formája.” (Ezt a „morfológikus” mondatot – bár a Nyugat alkonya csak 1918-ban fog megjelenni – akár Spengler is írhatta volna.) A külső forma eltűnőben van, hiszen „Magyarország és Csehország, a történelem költészete összeomlott. Időm lejárt. Mind nagyobb rezignációval figyelem a történelmi képletek teljes erővel folyó felszámolását, azokét, amelyekhez én és a családom tartozunk. A régi tiszteletreméltó koronák összetörtek. A modern észállam helyettesíti a pietást.” A kritika kétségkívül unokaifivére és Bach polgári alapokra helyezett rendőrállamának szól. „Néhány ártalmatlan kutyára szájkosarat húztunk, ezzel szemben mindenfelé zsandárok szaladgálnak a lábaink közt – a hadsereg kívül és belül is átalakult – és a Burg előtt, ahol a magyar nemesi családok és Németország régi nemességének fiai álltak őrt, most poroszsizakos katonák strázsálnak.”

Horst Belke 1971-ben megjelent Friedrich Schwarzenberg-ről írt monográfiájában felsorolja azokat az ellentétpárokat, amelyek az idősödő herceg gondolkodását meghatározták: a múlt tisztelete a jelennel, a konzervativizmus elsőbbsége a haladással szemben, a nemesi romantikának és a polgár technikai-individuális szemléletének a szembeállítás. S ahogy a lovagi eszmények s az abban kiteljesedő egyéni szabadság nem egyeztethetők össze a társadalmi konvenciókkal és az állami szabályozással, úgy a patriarchális viszonyok, a nemzeti sokféleség és az érzület elsőbbsége sem a bürokráciával, az állami központosítással és a rációval. Mintha egy öreg konfuciánus jogos dohogását hallanánk...

A kiábrándult és „konfuciánussá” öregedő kereszteslovagot egyre súlyosbodó betegségek gyötörték. Idejének java részét olvasgatással és írással töltötte a Mária-völgyben vagy délcsehországi birtokain, s amikor tehetett, vadászott. Az 1866-ban vívott porosz háború híreire donkihótei módon még egyszer hadba akart szállni, de a gyors porosz győzelem erre nem adott időt, oly hirtelen Pozsonynál teremték. Újabb, immár a franciák ellen kivívott poros, birodalmi győzelmek évében, 1870-ben, Bécsben halt meg, abban a városban, amelyet nem igazán szeretett. Utolsó kívánsága értelmében Dél-Csehországban, az orliki várkastély sírkápolnájában temették el, minden különösebb ceremónia nélkül.

I. 4. Éj anyánk második látogatása Erdélyben

(2006)

A Ceausescu rezsim végén – a korszak az éhségé és az emlékünnepségeké, amelyek Ceausescut, a hőroszt egyesítették az előd román hőroszokkal – Lancranjannak volt egy beszéde Erdélyről, amelynek mondanivalójával a honi magyar értelmiség soraiban sokan sokáig nem voltak tisztában. Miért túlságosan elnézők és megértők a románok? Miért léptek mégis „vérszjósó dűbörgéssel” színre a magyarok, hogy egy román szempontból „etnikailag egységes tartomány” (sic!) – Erdély – kettévágása után embereket löjjenek, akasszanak és „elevenen felhasítsanak”? Miért írja most is Constantin Ardeleanu, hogy „századokon át megbocsáthatatlan atrocitásokat” követtünk el ellenük?

Miután születési anyakönyvem s neveltetésem szerint magyar vagyok, s kassai kitelepítésünk óta nem a ráció, hanem egy belső, homályos érzés folytán meg-megborzongok egy újabb hontalanságtól, évek óta fürkészem azokat a tényeket, amelyek alkalmasak arra, hogy az utódállamok történészeinek magyargyűlöletet alátámasztó „állításait” pontosabbá tehessem. Milyen magyar bűnökről is van szó? Csak nem egy olyan történeti mítosszá nőtt viktimológiai bravúr elszenvedői vagyunk, amikor a gyilkos bűncselekménye kiváltóját nem önmagában, hanem áldozatában látja s kívánja láttatni?

Így találtam rá Trebonban, a Schwarzenberg hercegek egykori archívumában Kemény István báró emlékiratára, amelyben beszámolt az 1848-49-ben Erdély déli részén, főképp Alsó-Fehér megyében folyt móc irtóháborúról. Károly herceg 1851 és 1858 között Erdély kormányzója lévén, elfogulatlanul akart ítélni az eseményekről és szereplőiről. A korabeli haditudósítások is éppoly meghökkentő tárgyilagossággal számolnak be a látottakról, mint ma a kamerák csillogó szemei Bosznjáról. 1867-ben Szeremlei Samu kétkötetes munkája is tárgyilagossá volt: előszeretettel támaszkodott az osztrák híradásokra. A tárgyilagosságban mindig van valami varázslatosan ijesztő, a halottak száma villámként csap ki a sorokból.

„Éj anyánk” második látogatása – hogy felvillantsam Vonnegut éjfélete történeti szarkazmusát – Erdélyben az 1784-es Horea-Closca lázadás után három emberöltővel később 1848. október 18-án kezdődött. A magukat négy napi ellenállás után megadó kisenyediek közül száznegyven lakost, köztük gyerekeket és asszonyokat, a móc felkelők vezéreik biztatására – akik nevükben a római néptribunokat és praefectusokat utánózták – kegyetlen kínzások közt kivégeztek. Másnap a román nemzeti bizottság kinyilvánította, hogy a császár „fegyverrel és vezérrel ajándékozta” meg őket, azaz a törvényt ők képviselik. Az ellenségnek „mindenütt ártanunk kell, s ha ellenszegül kiirtani” – hirdették csábítóan. Gyulafehérvár nemzetőrsége október 21-én átállt V. Ferdinánd királyhoz. A „római népet” – ahogy a pásztorkodó móc és mokán partasztok önmagukat elnevezték – ez sem tévesztette meg. Mivel naiv, paraszti módon szerették a jót és gyűlölték a rosszat, felgyújtották a várost. Fehérvárra és Balázsfalvára özönlvén tizenöt légiót hoztak létre, és ezeket Puchner osztrák tábornokkal a monarchia 33. hadtestének ismertették el.

A császárhű román klérust szórakoztatta, hogy híveik királyhű magyarokat ölhetnek meg. Október 23-án Zalatnát pusztították el, másnap hajnalban pedig a menekülők közül hatszáznegyvenet lemészároltak. Erdély magyarjait birkabőrös történelmi kosztümeik nem a rómaiakra, hanem Horeára, az 1660-62 közti tatárjárás és László király idejének kun martalócaira emlékeztették. Kemény adatai szerint egyedül Preszáka, Enyed, Gyulafehérvár és Balázsfalva térségében kétezeröt száz polgári lakost öltek meg. A kicsinyke Krakkóban száztizenhét áldozatot vertek agyon bunkóval, Marosújvárt pedig Axente praefect kilencven

embert fűrészeltetett ketté. A nemi erőszak természetesnek számított: némelyik asszonynak a méhébe „láncsanyelet” dőfték. „Három szopógyermeknek anyjuk szeme láttára nyakukat szakasztották el. Farkas László őrsereg kapitányának előbb egyik, aztán a másik lábát, ismét egyik kezét, aztán mást vágták le s végre ütötték főbe” – írta Szabó János lelkész a Zalatna leroohanását követő vérengzésről.

A balkáni hadviselésben az elfogottak fájdalma épp olyan erős bódítószer, mint a kínzó-cölöpökre kötöttek az indián törzseknél. A Balázsfalvára fogságra küldöttek többnyire nem érkeztek meg, útközben végeztek velük. Benedeken hetven, Boros-Bocsárdon hatvanhárom, Kocsárdon és Gerend-Keresztúron kétszázhatvan áldozatot számoltak össze. Az előbbi helyen „az apát, anyát és gyermeket egymásra rakták és úgy dőfték keresztül; a fogak kiszedése, ujjak, fülek, orr, kéz, láb levágása napi renden vannak, másnak a belét szakasztották és a szájába tömték”. Magyar-Igent a lelkész kivételével egy szálíg kiirtották, Hátszegen pedig „az oláh pap 15 magyart összekötözött karokkal és lábakkal a Sztrigy partjára felállítatván, minden egyénnel szemben egy láncsás oláhot állíttatott, kik parancsra a magyarok fejét ketté hasították, s ezek a vízbe hullottak”.

Az etnikai tisztogatáshoz – akárcsak orrunk előtt Boszniában az ÁFOR erők – egy erős reguláris hadsereg adta a fedezetet. Urbán császári tábornok – aki a degeneráltság jeleit fedezte fel a magyar nemességben – az osztrák hadsereg nevében ígéretet tett, hogy megvédi a „római népet” a magyarok támadása ellen: minden elesett vagy haditörvényszék által felakasztott románért két magyart fog felakasztani. Urbán nem volt sem tudatlan, sem elmebeteg, szerette végrehajtani a parancsokat, a szíve pedig csak a románokért szakadt meg. Arról ábrándozott, hogy a magyarokra tart lövészetet, s elérzékenyült a pópák énekétől, akik vaójában egy rosszindulatú és bigott törzsi istenséghez folyamodtak segítségért.

A román nemzetgyűlés december 28-án Saguna András megyéspüspök elnökletével háromszoros Hoch! kiáltással vette tudomásul Ferdinánd lemondásával Ferenc József trónra léptét, s új tisztségválasztásokat követelt nemzetiségi arányok szerint „az anarchia gyökereinek kipusztítása végett”. Szenvedélyes beszédekor Sagunán úgy villogtak a gyűrűk, mint egy bizánci hercegen. „Nemzeti főnök” választásáról is beszélt, és tiltakozott az ellen, hogy a románok „lázasra, respublikára és kommunizmusra” hajlanának. A légionisták vacogtak, éheztek és unatkoztak Balázsfalván, szorgosan készülve Nagy-Enyed elpusztítására.

A magyar őrségtől elhagyott várost Prodanu alpraefect azzal biztatta, hogy bántatlan marad. Alig hogy szavát adta, még aznap, 1849. január 8-án alkonyatkor Axente emberei lerohanták Enyedet. A lakosokkal úgy bántak, ahogy teljesen fanatizált, alkoholtól és szexualitás fantáziáktól átítatott támadók bánni szoktak. A fűtykösök és lándzsák sivítottak és ropogtak: győzedelmeskedett a római „kézműipari forradalom.” Ahogy Szeremlei írja, „mire az éj beállt, Axente vérszomjú s rabolni vágyó felkelői előzönlik az utcákat, Prodanu emberei hozzájuk csatlakoznak, s amazokkal kezét fogva gyűjtják fel egyenként a házakat, s üldözik a szerencsétlen lakosokat. A legyilkoltak nagy számára következtetni lehet onnan, hogy csupán az újkollégiummal átellenes mészgödörbe 400 magyar holtteste dobatték. A vadállati pusztítás a következő napokon is folyvást tart, miközben a védtelen nép jobbára a határos erdőségbe vonul, hol nélkülözések, s a kemény hideg sanyarai miatt iszonyúan szenved. Végre jan. 15-én egy mentő csapat érkezik Tordáról, minek hírére a vértől és bortól részegült románok a város füstölő omladékaik közül szerte futnak. Ekkor Kemény István fehérmegeyi főispán a menekülteket, 81200 embert az erdőből s más buvóhelyekből fáklya és szalmavilágnál összeszedeti, s „emberbaráti hajlékok alá hordatja.” (Java részük Kolozsvárra került, ahol könyöradományokból tartották fenn magukat.) A román impérium alá kerülés előtt szinte színmagyar város a György Aladár szerkesztette s 1905-ben megjelent Magyarország könyv szerint még ekkor sem heverte ki teljesen – minden iparkodás ellenére – az 1849. január 8-ai

pusztulást. Ami pedig a mócok román eredetét illeti, ők macedon származásúak, s a török elől jöttek be a 15. század folyamán az erdélyi hegyekbe.

Érdekes, mennyire románbarát szemmel láttatja az eseményeket a kiváló történész asszony, Catherine Durandin. A Maecenásnál 1998-ban megjelent A román nép története című, esszé stílusban írott munkájában ugyan leszögezi, hogy a románság Béccsel folytatott kollaborálása hiábavalónak bizonyult, hiszen az 1849 márciusában kihirdetett oktrojált alkotmány említést sem tesz egy román hercegség létrehozásáról, ám mivel „a magyar nacionalista forradalmárok szembekerülnek a Habsburgok csapataival, a társadalmi és nemzeti koncepciótól fűtött Avram Iancu ... mozgósítja az Érchegeység parasztjait, és elkeseredett ellenállásra buzdítja őket a magyar csapatokkal szemben.” Gyönyörrel, szakértelemmel, színesen ír Durandin kedves románjairól, nem említve gyilkos dühüket, s 1849 kora nyaráról – amikor Iancu uszítására lángba borulnak az első magyar porták, s Batthány miniszterelnöknek alig egy-két engedelmes zászlóalj áll csupán a rendelkezésére – a magyar nacionalizmuson való román felháborodás hevének csúcspontját átcsúsztatja a következő év kora tavaszára. (Pedig épp ekkor jelenik meg a romantikus „centuriók” soraiban először a csömör és a kétely.)

A kétely és a március 4-ei kremsieri alkotmány elleni tiltakozás egy érdekes, s a románok által azóta is hangoztatott számadatot röppentett fel a magyarok elleni küzdelem áldozatairól: Saguna püspök szerint negyvenezer román áldozta életét a császárért. (Bielz a császári hivatalnokok adatai alapján erdélyi kézikönyvében a szabadságharc idején „rendkívüli úton meghalt oláhok számát 5405 főre” tette. Az utóbbi szám hiteles adatokon, nem pedig érzelmi alapon nyugszik – hiszen az új kormányzó, Károly herceg ismerte Kemény jelentését, s a magyar konzervatívok egyik vezére, Jósika Samu báró az erdélyi ügyekben a Schwarzenbergék tanácsadója s barátja is volt. Egyébként a magyar áldozatok rúghattak erre a tetemes, a román főpapok által majdhogya credóként ismételt számra, amit az is alátámaszt, hogy 1848-49 után a magyar etnikum a történeti Dél-Erdélyben végleg megroppant. Csak a halottak támadtak fel egyszer a millenium előtti esztendőben: a Vízaknánál 1849. február 4-én csatát veszített Bem tábornok seregébe dobott honvédek tetemét egy vízár hozta fel, testüket a só konzerválta. (Schwarzenberg elődje, Wohlgemuth egyébként már szeptember 2-án megintette a pópákat és prafecteket, hogy „még mindig alapos panaszok érkeznek, melyek az erkölcsi érzés teljes elfajulására s az anárkhia iránt való hajlamra mutatnak, miből a társadalmi rendre nézve a legkomolyabb következmények háramolhatnak.” Az osztrákokban csalódott Iancu holderlini örülként bolyongott a havasokban s nemegyszer a megnyomorított magyar nemesi családoknál talált magának menhelyet.

Az, hogy a románság vérrel vette meg Erdély földjét, Saguna püspöktől Ceausescuig maradandó érvként szolgált. Van valami ijesztő abban, hogy a román kommunisták, az Ekésfront, a Szocialista Párt és a Romániai Magyar Dolgozók Szövetsége között 1935. december 6-án a cébei egyezményt jelképesen Horea cserfája alatt s Avram Iancu sírjánál kötötték meg, s nem véletlen, hogy – Éj anyánk harmadik látogatásakor, 1944-ben – Gheorghe Aramescu hadtesttábornok a következő parancsal fordult katonáihoz: „Az ország hívására, a bécsi diktátum által elszakított Erdély felszabadításáért lelkesedéssel és a román fajta igazságába vetett hittel válaszoltatok ... A tüzéség tűzcsapásaitól és szüntelen rohamaitoktól megsemmisített ellenséget kiűzzük a drága Erdélyből.” S nem véletlen az sem, hogy nagy regénye címeként gróf Bánffy Miklós a Fali Írás első szavát választotta: Megszámláltattál...

II. Életképek Trianonról

II. 1. Szlovákia, Szlovákia

(1993)

Sztrapacska rasszista főzetben. Az első világháború után az ország északi, magyarlakta területeit a trianoni békeszerződés Csehszlovákiához csatolta. Egymillió magyar került kisebbségi sorba. A több mint ezer éve ezen a tájon élő őshonos lakosság jogait a győztes nagyhatalmak Saint Germain en Laye-ben ugyan egy kisebbségi jogokat biztosító szerződéssel garantálták, de betartását nem követelték meg a prágai kormánytól. A szerződés harminc év multával népszavazást írt elő, amikor is a kisebbségek által lakott területek állampolgárainak el kellett volna dönteniük, melyik országhoz akarnak tartozni.

Erre a népszavazásra sosem került sor. 1945-ben ugyanis a csehek és szlovákok eldöntötték, hogy tiszta szláv fajú államot építenek fel. Minden rendelkezésre álló eszközt felhasználták: programot, deportálást, kitelepítést és „humanisztikus” ékesszólást. Hallott-e valaki valaha is olyan etnikai tisztogatásról, amely áldozatok nélkül jár? Csehszlovákia faji reményeket melengető törvénytisztelő írástudói valami ilyesmivel akarták lelkiismeretüket megnyugtatni, amikor áldozatok helyett bűnösökről beszéltek. Ebben a szóhasználatban bűnösök lettek az épphogy megszületett csecsemők is. 1950-re, a feltételezett népszavazás évére az új rend teljesen berendezkedett, sikerrel ötvözve a nyugati rasszizmust a keleti totalitáriánizmussal.

Az 1948. februári kommunista államcsíny után Klement Gottwald – aki 1944-ben arról beszélt, hogy országát megtisztítja a „német és magyar áruló szeméttől” – új kormányt hozott életre, majd Eduard Benes, lemondása után ő lett az államfő. A sajtót, rádiót és az igazgatást „egységesítették”, a következő évben pedig megkezdődtek az egyházüldözések. 1951-ben és 1952-ben a tisztogatások során a kollaboránsok és a polgárság után a sztálinisták végre egymással is leszámolhattak. Gyönyörű idők voltak. A rendkívüli félelmek az idegekben beindították a német megszállás idején megtanult védekezési reflexeket, és Szejk unokái is behunyták a szemüket, ha a Letna felé tekintettek. A Letnán felépült minden idők legszebb Sztálin szobra, amit Prága bármely szögletéből látni lehetett: úgy lebegett a város felett, mint az óvárosi zsidó legendák Gólemje.

Az új rendőri szocializmus meglepő módon kedvezőbb távlatot nyitott meg a felvidéki magyarság előtt, mint a nyugati hatalmak renyhe, potsdamánus „jóindulata”, amelynek köszönhetően majd százezer magyartól szabadult meg a pozsonyi kormányzat, a Megbízottak Hivatala. A szláv eszme akkor már enyhébben színezte a sztálini hatalmi képletet, annál is inkább, mert a frissen meghódított Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Beloruszlia durva kollektivizálása és a jugoszlávokkal való konfrontáció kérdőjelet vont a szláv kölcsönösség érvénye köré. A faji eszménél is hatékonyabbnak tűnt az osztályharc éleződésének az egész térségben jól használható dogmája. A moszkvai Összláv Komité helyébe lépő KOM-INFORM, a Tájékoztató Iroda már a magyarokra is kiterjesztette korlátozott jóindulatát: Rákosi Mátyás és Gerő Ernő „tiszteletbeli szlávként” érkezett haza az 1947. évi varsói alakuló konferenciáról. A befogadást Boldóczki János prágai nagykövet beiktatásakor Klement Gottwald a marxista frazeológia utánozhatatlan bájával a következőképp írta körül: „Magyarország és Csehszlovákia népei, amelyeknek baráti együttélését a múltban szándékosan megakadályozta a két ország maroknyi és a saját népe számára is idegen

uralkodó osztálya, ma szilárdan és örökre csatlakoznak a világbéke és a haladás táborába, s... a legyőzhetetlen Szovjetunió vezetése alatt menetelnek a tartós béke és az igazi demokrácia végleges győzelméig az egész világon.” Ilyen szép szavakra még az utolsó békeév, 193 kapkodó Benese sem volt képes, amikor a nemzetek együttműködéséről beszélt, ami pedig a „magyar áruló szemét” kifejezést illeti, az olyan masszív alkoholistánál mint Gottwald volt, természetesnek tűnik a gyors felejtés.

A kommunista hatalomátvétel tehát a kisebbség számára kedvezőbb kormányzati gyakorlatot jelentett, mint amilyet a faji alapon álló radikális nemzetállam képviselt. 1948-ban ugyanis a magyar és csehszlovák párt júliusi találkozásán Pozsonyban megegyezés született arról, hogy a nemzetiségi kérdést az internacionalizmus szellemében fogják megoldani. A következő években visszaállították a magyar oktatási rendszert és egy olyan kulturális intézményhálót hoztak létre, amelyben a korra jellemző kultúrharc az anyanyelven keresztül táplálta a csehszlovák szemléletet az állampolgárságát visszkapó, megfélemlíttetésében is végre kinyújtózkodni tudó magyarságba. „Csehszlovákia hatalmasai a végleges megoldást, az „Endlösungöt” későbbi időkre tolták át” – jegyzi meg erről szarkasztikusan Popély Gyula. Az 1948-as alkotmány ugyanis változatlanul két szláv nép egységes államáról beszélt, s a választóurnákhoz is csak reszlovakizált magyarokat engedték. 1949 májusától megkezdődött a Csehszlovákia deportáltak visszatérése, nemtörődöm bizarrsággal hátra hagyván Kelet-Szlovákia oda került félig nomád cigányait, hogy a német faji bomba kioltása után egy bengáliai pokolgép ketyegése borzolja a cseh kispolgár idegeit. Megalakult a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúrálegyesülete – a Csemadok – és Új Szó címen a kommunista párt lapot indított az 1950. évi népszámlálás adatai szerint az 1910. évi egymillióról majd a harmadára, azaz 367733 főre csökkent felvidéki magyarságnak.

Az internacionalizmus térnyerése feltartozhatatlan volt. Ezzel egyáltalán nem dicsérni akarom a kor marxizáló mesterlövészeit, hiszen 1949-ben Arany Lászlót és tucatnyi társát azért ítélték súlyos börtönre, mert felemelték a szavukat a kisebbség érdekében. Az 1951 novemberében megkötött magyar-csehszlovák kulturális egyezmény után viszont teljes erővel indították meg a „szlovák polgári nacionalizmus” elleni harcot is. A magyar és a csehszlovák állambizottsági szervek átnyúlva a határokon információkat és kompromittáló iratokat adtak át egymásnak: így került sor Noel Field prágai őrizetbe vételére, aki aztán a Rajk-per koronatanújaként szerepelt. A prágai centralizálók börtönbe zárták Gustáv Husákot, akinek nem kis része volt az 1945-öt követő magyarellenés intézkedésekben: ezúttal a vád a köztársaság szétszakítását célzó törekvése volt. Mellé csukták a már Besztercebányán – az 1944. évi szlovák felkelés idején – is köpönyegforgatónak bizonyult „nemzetközi költőt” Ladislav Novomeskyt is. A csehszlovák börtönök ekkor fantasztikus emberrakománnyal voltak tele: banderisták, vlaszovisták, gestapósok, kollaboránsok, német tábornokok, cseh légionárius tisztek, cionisták, minden rendű és rangú papok, polgári politikusok és különféle rendű és rangú kommunisták. 1952-ben kivégezték Rudolf Slánskyt, a párt félreállított főtitkárát: a vád árulás és cionizmus volt. A differenciálatlan vádaskodásnak egyetlen foszlánya sem utalt arra, hogy bűnös 267 ezer német lemészárlásában, illetve eltűnésében. Vele együtt végezték ki Vlado Clementis volt külügyminisztert is, aki a béketárgyalásokon még Gerő Ernő orra alá is borsot fűjt. A bírák pszichológiai mesterhúzást hajtottak végre.

Gerő ekkoriban ugyanis nemcsak Magyarország gazdaságát irányította, de moszkvai felkérésre az egész keletközép-európai térség gazdálkodásába is beleszólhatott. A csehszlovák-magyar hivatalos kapcsolatok olyan felhőtlenek voltak mint soha, annak ellenére, hogy a magyar fél elutasította a bösi erőmű és a Duna rendezésének első változatát. Nem adunk újabb hídfőt – jelentette ki Gerő. A magyar külkereskedelemben ugyanakkor az északi szomszéd komoly kontingenst képviselt és dinamikusan nőtt az onnan származó behozatal is. A jóvátételi szállítások megkezdésekor Csehszlovákiával szemben kialakult magyar

gazdasági függés megmaradt, de a makrogazdaságokra jellemző együttműködés irányába mozdult el. A Sztálin halálát követő „olvadás” is hasonló forgatókönyv szerint folyt: a magyar „új szakaszt” pár hónappal később új gazdasági program meghirdetése követte Prágában. Ebben az együttműködésben a magyar forradalom sem okozott törést: a csehszlovák fél az egész ország végigverésére elég gumibotot, fegyvereket, hitelt és ügyes belügyi szakértőket bocsátott Magyarország rendelkezésére. Néhány száz felvidéki magyart és a pozsonyi rokonszenvtüntetésen résztvevő szlovákokat meghurcolták és elítélték a forradalom iránt tanúsított szimpátiájukért, a nyilvános pártdokumentumok viszont csak arról szóltak, hogy a magyar nemzetiség képviselői „hű hazafiakként éreztek a Csehszlovák Köztársasággal szemben.” 1956 decemberében a nyitrai területi pártkonferencián az is elhangzott, hogy „a magyar nemzetiségűek túlnyomó többsége felsorakozott a kormány és a párt mögé.” Ennek a „többségnek” a gyermekei aztán jobb híján Kassától Pozsonyig a Hajrá Fradit firkálták fel a falakra.

A forradalom leverése és a lengyel minta szerinti kompromisszum megíúsulása egyértelművé tette, hogy Magyarország státusa lényegesen különbözik a szovjet birodalom többi országáétól. Egyiket sem érte annyi megaláztatás, egyiknek a vezetői sem voltak idegenek a néptől, mint Rákosi, Gerő és társaik. Lengyelország és Csehszlovákia Szovjetunióhoz fűződő kapcsolatait nagy mértékben befolyásolta területük biztonságának szavatolása Németországgal szemben, ugyanakkor a magyarság nem tartott a németektől: az ország népe a pánszláv imperializmus, nem pedig a német terjeszkedés áldozatának tekintette magát. A forradalom győzelmének napjaiban rögtön összeállt egy kommunista kis antant, amelyet nyugtalanított, hogy a kommunizmus épp a potenciális ellenségnek tekintett Magyarország omlott össze. A forradalom hatásának kivédésére „karantén” intézkedéseket hoztak: Csehszlovákia részleges mozgósítást hajtott végre és a hosszú csehszlovák-magyar határ egészén harckészültségbe helyezte csapatait. Beavatkozásuk minden bizonnyal csak azért nem következett be, mert a szovjet tábornokok nem tartották célszerűnek az amúgyis kínos helyzet újabb nemzeti konfliktussal való színezését, nem is beszélve arról, hogy a csehszlovák társadalom magyarellenességére is rokonszenvet érzett 1956 felkelői iránt.

A fegyveriparból a magyarországinál lényegesen jobb életszínvonalat biztosító prágai és pozsonyi pártvezetés ekkor arra buzdította polgárait, hogy az eseményekből „tanulva” minél előbb lépjenek át a szocializmus küszöbét. 1960-ban – miután a pártszervezetek az erre vonatkozó javaslatokat széles körben megvitatták – alkotmányban rögzítették az ország szocialista voltát először említve meg a magyar nemzetiségűek jogait. A csehek arra is megpróbálták ösztönözni a szlovákokat, hogy ne hagyják érvényesülni a nacionalista pártoskodást, s miközben komoly ipartelepítésbe kezdtek a szlovák részekben, teljesen formálissá tették a Nemzeti Tanács és a Megbízottak Hivatalának jogkörét. Bár 1962–63-ban – akárcsak Magyarországon – félreállították a hithű sztálinistákat és a politikai foglyok számára széleskörű amnesztiát adtak, 1965-től pedig már az új gazdasági mechanizmussal kezdtek kísérletezni, az erős centralizáló nagyon feszültté tette a szlovák-cseh viszonyt. Az 1957-ben államelnökké választott Anton Novotny nem szívesen utazott Kassára vagy Pozsonyba, merénylettől, sőt mérgezésről tartott. Elmondható, hogy mialatt mindkét országrész kommunistái a nagytakarításban alapos munkát végeztek, olyan messzire kerültek egymástól, mint polgári elődeik a harmincas évek végére.

Szerencsére észre sem vették, hogy a kisebbségi magyarság új értelmiségi réteget nevelt ki magának. A szótlanok éveit követően a naiv, faluról jött és mindent előlről kezdő új nemzedéknek a szocialista realizmus volt a bábája. Főképp a pozsonyi újságok köré csoportosultak, első lépéseiket Fábry európeai kritikái és a szlovák irodalmi közvélemény szerencsésnek mondható közönye kísérte. A prágai tavasz idején a Csemadok már teljes programmal lépett fel, követelte a kisebbségek egyenjogúságát és a nemzetiségi politika

hibáinak azonnali kijavítását. Nagy ügyességgel kiaknázták azt az alkalmat, amit a csehszlovák társadalom megreformálása adott, s a prágai parlamentben és a Szlovák Nemzeti Tanácsban a kisebbségek képviselőiből álló nemzetiségi bizottság felállítását kérték. A délszlovákiai járások etnikai alapon való újrászervezésére és az 1945 és 1948 között hozott diszkriminációs rendeletek felülvizsgálására udvariasan, sőt – mint a korabeli sajtóban olvasható – igen lojálisan ostromolták a többségi nemzetet.

A saját áldozatkészségükkel és nagylelkőségükkel hipokrita módon dicsekvő szlovákok a békekövetként jött magyar képviselőkkel rögtön vitába keveredtek noha vezető politikusaik – mint Gustáv Husák, Karel Bacilek és Ladislav Novomeský – nyilvános önbírálatot gyakoroltak az 1945 és 1948 között a felvidéki magyarság ellen elkövetett „hibáikért”. A szlovákság reménytelenül merev nacionalizmusának alapvonását jól mutatja, hogy az 1967-ben a „szlovák kulturális javak” kiadásáról folytatott budapesti tárgyalásokon a küldöttek azt fejtegették: minden a mai Szlovákia területén keletkezett művészeti alkotás csak szlovák lehet, azaz a magyar fél birtokában lévő összes felvidéki műkincs könyv és levéltári anyag őket illeti meg. A holt javak elbirtoklása mellett az ad abszurdum vitt területi elv szól. Rudolf Olszinszky például a Csemadok programját a nyugatnémet revansizmussal rokonította, mondván, hogy „ennek hangja nemcsak Németországban, hanem nálunk, Galántán is felcsendül”. Dániel Okáli, az áttelepítések egykori vezetője arra is figyelmeztette a szerinte túl messzire ment magyarokat, hogy a kassai kormány program még érvényben van és deportálásuk bármikor újra kezdhető. Az 1968 márciusától kirobbant vitákban a szlovákok sok mindenre válaszolhattak volna. Ehelyett kisebbségi honfitársaikat az intrika és a gyűlölet olyan szövevényével fonták be, amely a mai napig burjánzik Szlovákia körzetében. Az országba augusztus 21-én benyomuló tankok nemcsak Alexander Dubček emberarcú szocializmusának végét jelentették, hanem egy olyan viszonylag hosszú, 1948-tól tartó szakasznak a lezárását is, amikor szlovákok és magyarok az osztályközösség elve alapján – ha nem is egyenlően – de békességgel osztottak a Prágából nekik rendelt szűkös földi javakon.

A szovjet tábornokok ezúttal úgy döntöttek, hogy a csehek és szlovákok megleckéztetésére szövetségeseiket is igénybe veszik. Mivel Dél-Szlovákiában a magyarság által lakott települések 9 ezer négyzetkilométernyi összefüggő területet alkotnak, ide magyar csapatokat vonultattak be. Az általuk megszállt rész nagyjából megfelelt az 1938-as első bécsi döntésben Magyarországnak ítélt sávnak. A helyzetet jól ítélték meg Moszkvában: a nagyobb városokban százak és százak mentek ki, hogy megnézzék, amint a csapatok itt is, ott is felvonultak. Annak ellenére, hogy a felvidéki magyarok lojálisak maradtak a csehszlovák államhoz és maguk is egész röpcédula-felhőt szórtak a tankokra és felírások tömegét firkálták a falakra és az útjelző táblákra, hogy a megszállás értelmetlenségét bebizonyítsák, a szlovákok kapva az alkalmon visszatértek magyarelles hagyományaikhoz. A Pestről vezényelt csapatok menekülésszerű visszavonása után szitkozódva írták és beszéltek, hogyan járatták le a magyarok országuk presztízsét, majd akadályozták az új alkotmányban rögzített nemzetiségi alapelvek törvényerőre emelését. Korlátozták az egyetlen kulturális intézmény, a Csemadok jogkörét és betiltották a Magyar Ifjúsági Szövetség működését is. A husáki normalizáció húsz éve alatt kétszáz magyar iskolát szüntettek meg és felszámolták a magyar nyelv használatát a hivatalos érintkezésben, amelyet az ötvenes évek kommunista illúziói alapján engedélyeztek. Pozsony nagyságúra duzzasztották fel Kassát, amely egykor a remény városa volt, s mára a szlovakizáció és az ostravai típusú nyomorúság városa lett.

A szlovák a szokásosnál irigyebb társadalom, és mint ilyen mindig gyanakvó ellenőrzéssel figyelte a rokon csehséget. A húsz évenként bekövetkező csehszlovák válságoknak mindig haszonélvezője volt, és mindig ki tudott magából termelni olyan vezéreket, akikben a szlovák elhivatottságban való hit összefüggött népe hajlamaival. Husák már a háború idején kitűnt ügyességével, amikor ügyvédként egyaránt gyűjtötte a Winterhilfét a keleti hadszíntéret

harcolóknak és a vörös segélyt az Illavára bezárt baloldaliaknak. A Megbízottak Hivatalában 1945-ben aztán a legerősebbnek számító belügyi posztot kapta meg, bukása majd rehabilitálása után a szlovák nemzeti fölkelésről 1964-ben írott könyvében pártzsargonok segítségével magát Szlovákiát is rehabilitálta. Ébert Tibor Esterházy drámájának legjobban megírt figurája Husák bőrébe bújtatott Claudius, aki a minden formaművészet nélküli, íróasztal mellett ágáló pártfunkcionáriust testesíti meg. A Dubcek székét átvevő Husák a valóságban is társadalma alantas régiójából táplálkozott: kiszolgálói ott ültek Tiso balján és az 1945-ös radikális Nemzeti Tanácsban is. Hatalomra kerülésével megvalósította mindazt, amivel 1954-es perében vádolták.

A szovjet beavatkozást követő 1969-es szlovák-cseh kiegyezéssel Szlovákia nemcsak egy „neosztalinista” alkotmányt, és a csehekével egyforma státusú nemzeti kormányt kapott, hanem a költségvetés elosztásában kiharcolt többlet juttatásai révén reális kísérletet tehetett a cseh ipar utolérésére is. Senki sem csodálkozott azon, hogy épp a fegyverszakmában kértek nagyobb részt, hiszen ez mind politikailag, mind gazdaságilag döntő fontosságúnak tűnt a jövőt illetően. Talán a lakótelepekért és a föld alá is bebújtatott iparért legyen hálás a szlovák nép, amelyeket a pártfunkcionáriusok az ő és cseh testvérei pénzből építettek, s amelynek árnyékában ma oly keserves kamatokat fizetnek? Rosszul ismeri a néplelket az aki nemmel válaszol. Amikor 1991-ben, két évvel a bársonyforradalom után Husák elhunyt, az egyház, a régi és az új politika fő emberei, de még a kisemberek is úgy gyászolták, mintha a T 72-esek, a kassai vasmű és Tiso eldugott bibliája neki köszönhetően szolgálná ki az újabb rendszerváltoztatókat.

A mindig kifelé sóvárgó csehszlovák ipar 1968 után nemcsak felépítette a maga pandantját a keleti részekben, de a vasháromszög országain keresztül Berlinben és Varsóban is otthont talált. A budapesti gazdaságreformerek tőlük eltérő modelljét kiszorítandó a verseny és a kényszerítés minden eszközét felvonultatták Magyarországgal szemben, ám ezzel már csak azt a régi tételt tudták bebizonyítani, hogy ideológia és gazdaság ölni tudják csak egymást. A legnagyobb eredményt ezen a téren a bösi szerződés aláírásával érték el annak ellenére, hogy a Csehszlovákiától való majd három évtizedes gazdasági függés szálai épp ekkor kezdtek oldódni. A magyar pártvezetők még 1956 után pénzügyi és más okokból is sokáig húzták a dolgot, hiszen – akárcsak Gerőék idejében – tisztázatlan maradt a csepei szabad kikötő sorsa és a Duna feletti rendelkezés kérdése. Az 1997-ben megkötött szerződés – amelynek megvalósítására az első tervek 1958-ban és 1964-ben készültek el – e két kritikus pont elmosása révén oly unalmas volt, mint egy nem kívánt érdekházasság. A magyar társadalom csak a kivitelezés során jött rá, hogy a feleket nem a patikai tisztaságú vízi energia és a gazdaságosság iránti szeretet vezette, amikor oltárhoz léptek. A brezsnyevi éra hosszú ideje alatt azonban egy trend is megfordult. A gazdasági és műszaki fejlődést tekintve ugyanis a csehszlovák ipar mindig a magyaroké előtt járt: most a magyar gazdaság felzárkózott a csehszlovák iparhoz, egyes privilégizált társadalmi csoportok pedig lazítva a párttól való függésüket, a szabadság olyan kisebb-nagyobb köreit alakították ki, amelyekre Prága és Pozsony értelmisége is odafigyelt.

A husáki normalizációtól ódzkodó csehszlovák társadalmat kifelé karantén intézkedésekkel és belül disszidensei ellen hozott büntetésekkel fegyelmezték meg, amelyeket lengyel és szovjet mintára Szlovákiában burkolt antiszemitizmus is kísért. Az irodalmi életet tudatosan elszűrkitette a politika s a bátrabb szlovák írókat szilenciumra vagy megalkuvásra ítélték. A hatalom hanyagságának köszönhetően „ment át” Grendel Lajos prózája, amikor cenzori tévedésből szlovákul is kiadták néhány művét. Iróniájuk a szlovák szíveket is megragadta, olyannyira, hogy a szívesen olvasott „szlovák író” sorába került. A magyarság asszimilálását első sorban az iskolaügy visszafejlesztése és a féktelen urbanizáció szolgálta: a hetvenes években a nem központinak nyilvánított településeket – ez a magyar kisebbség mint egy fele

érintette – építkezési és fejlesztési tilalommal sújtották. A déli városok szinte kizárólag magyarok lakta történelmi részeit város rendezési ürüggyel zömmel lebontották, a bőszi vízlépcső pedig ötvennyolc, szinte kizárólag magyarok által lakott település életkörülményeinek gyors romlását vetítette elő. Mohiban az atomerőmű építésekor eltűnt a régi falu, s a nagyarányú betelepülés révén Léva is rohamos szlovákosodásnak indult. A normalizáció csúcsán, a hetvenes évek második felében megpróbálták felszámolni a magyar nyelvű oktatást amely noha megghiúsult a magyarság ellenállása, 1984-ben és 1988-ban ismét napirendre került. A helyzet rokon vonásokat mutatott az Erdélyben zajló homogenizálással, de az anyaországi társadalom ezt csak akkor vette észre, amikor a kisebbségi jogokért szót emelő Duray Miklóst két ízben is börtön büntetésre ítélték. Amikor 1988-ban a magyar párt külügyi osztálya állást foglalt a kisebbségi kérdésben, negyven év hallgatást szakított meg, azonban ez sokkal inkább a hazai ellenzéknek, mintsem a terrorakcióknak is kitett magyar kisebbségnek szólt. Húsz év alatt a szlovák hivatalnokok elérték, hogy a magyar iskolakötelesek 26,5 %-a nem járhatott magyar iskolába: 1970-ben ez az arány még csak 19%-ot tett ki. A titkos rendőrök – az estebákok – rendszeresen zaklatták a nyitrai magyar főiskolásokat és Pozsonyban is magyarelles támadásokra ösztönözték a szlovák szélsőségeket a Duray-per kapcsán pedig hamis információkkal osztották meg a közvéleményt. A Kádár ellen ekkor már nyíltan lázadó budapesti írók és ellenzékiek felemelték a szavukat a fiatal magyar kisebbségi vezető mellett, ami annál is kínosabban érintette az internacionalizmushoz görcsösen ragaszkodó öreg pártvezetőket, mert Magyarországon ezzel párhuzamosan megkezdődtek a bőszi erőmű építése elleni tömeges tiltakozások. Félték, tehát találkoztak. Milos Jakes és Kádár János 1988. év áprilisában megrendezett találkozásának nyilatkozata olyan kölcsönösség szellemében fogant, amely továbbra is szabad kezet adott a szocialista módra sziszegő szlovák nacionalizmusnak. Egyik legzseniálisabb képviselője, Juraj Jakubisko filmjein teljesedett ki az a magyarságkép, amelynek lényege, hogy a múltat nem lehet a magyaroknak megbocsátani. Az „Ezeréves méh”-ben erotikusan tekergő méhkirálynő varázsától szabaduló jólelkű Samo Pichanda a végén felrobbantja a „megszálló” magyar katonák vonatját: a szlovák erények számára tehát mindig van feloldozás.

Duray ezidőtájt kissé gunyorosan azt mondta, hogy a demokratizálásba vetett hitnek is ingoványosak az alapjai, főképp azért, mert e térség nemzeti társadalmi legfeljebb csak „liberalizálódni” tudnak. Egy év múlva aztán lezajlottak azok a forradalmak, amelyekben a liberális lepel alatt ritmuszavaros szívek dobogtak. A magyarokkal való megegyezésért a bársonyos forradalom nem sokat tett. Néhány napig lehetett tömeggyűléseken magyarul is beszélni Pozsonyban, aztán a szlovákok csakhamar tudomására hozták másnyelvű honfitársaiknak, hogy ott fogják folytatni a Dél meghódítását, ahol az internacionalista elkötelezettség 1948-ban kissé távútra vitte azt. A sikeres vágyátültetés öröme megjelent az utcákon a mártírnak tekintett Tiso páter, az első szlovák köztársaság kivégzett elnökének képe. A szlovák-magyar barátságban – mint a pozsonyi nacionalista tüntetések mutatták – csak két érintett fél nem hihetett: a szlovák és a magyar. Ez megmutatkozott abban a durva módban is, ahogy a szlovákok kierőszakolták a bőszi erőmű beindítását, arra figyelmeztetve a magyar államot, hogy függősége Pozsonytól sem lesz kisebb, mint amilyen Prágától volt.

A szlovákiai magyarság több mint félévszázados szünet után – a békésen álságos forradalmat követően újra szervezte parlamenti képviselőit: rövid időn belül több pártot alapított. Az Együttélés a maga centrum jellegével a liberális és konzervatív értékek ötvözését ígerte, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom pedig kiegészítve ezt a keresztény etika követelményével politikai koalícióra lépett vele. A felállásnál gyorsan eldőlt, hogy a magyarországi pártviszonyok sokban átvetődtek a Felvidékre: a Független Magyar Kezdeményezés – amely

aztán a Magyar Polgári Párt nevet vette fel – velük ellentétben parttalan liberalizmust hirdetett.

1992-ben azonban nemcsak a politikai liberalizmus, hanem a magyarság által politikai megfontolásból támogatott csehszlovakizmus eszméje is megbukott. Vacláv Havel elnök hiába álmodott a masaryki elvek és a chartások elképzeléseinek egy önmagát újra kezdő polgári társadalomban való megvalósításáról: a nyers nemzeti és gazdasági értékek úgy szakították le Csehszlovákiát, „Versailles legszebb rózsáját” a történelem fájáról, mintha rövid élete folyamán csak arra készült volna, hogy temetési szertartások éke legyen. A kisállamok forradalma több mint hetven év után elérkezett második szakaszába, a még kisebb államok forradalmába. A szlovákok a csehektől való válás folyamán csak ellenérzéssel törődtek a magyarok nyelvi és kulturális gondjaival. Kihasználták, hogy a Helsinkiben 1975-ben elindult, az emberi jogok kiterjesztésére irányuló gyakorlat csak a személyi jogokra, nem pedig a kisebbségek kollektív jogaira ad választ. A változást e téren az európai közgondolkodásba a német újraegyesítés hozta azzal, hogy megszűnt a status quo szentsége, s a németeket követő balti népek már az önrendelkezés jogán mondták ki függetlenségüket. Ezzel viszont – a magyarságot kivéve – megindult a lavina azoknak a közösségeknek a körében is, amelyek egy idegen államalakulathoz csatolva élnek, noha van saját államuk.

A kisebbségi lét, sőt maga a kifejezés is béklyót jelent az ilyen közösség tagjai számára. A korlátozó autonómiánál magasabb rendű megoldást az adhatna, ha a magyarságot a szlovákokkal egyenrangú társnemzetnek ismernék vagy az etnikai elvnek megfelelően módosulnának a határok. Vagy polgárháború kísértete rejtezkedik Isten bezárt tenyerén? És mi a teendője magyaroknak és szlovákoknak, ha el akarják kerülni a konfrontációt és a fokozatos gazdasági hanyatlást, amely ellen Csehország a német gazdasági térbe való, ezúttal önkéntes visszatérésével próbál kivédeni?

Történészek könnyen követik el azt a hibát azzal a sztereotíp válasszal, hogy Közép-Európa nyomorúságát a rossz békék „hibás génjei” rovására írják. Elfeledkeznek arról, hogy ezzel milyen kevés lehetőséget adnak az itt felnövekvő egyébként normális iskolás gyerekeknek, hogy kilépjenek ebből a Jób keserveinek felsorolásához hasonló mérgező körforgásból. Az ezen a tájon felnövekvő fiatal nemzedékek – akár akarják, akár nem – merőben új környezetbe kerülnek, mint eleik. Ez az új gazdasági kihívásokkal terhes környezet jelentősebb lesz életükben, mint a történelmi átöröklődés. Fel fogják, fel tudják-e építeni saját jövő békéjük védőbástyáját?

A szlovák parlament 1990-ben és 1991-ben elfogadott két nyilatkozatot, amelyek bocsánatkérésnek is tekinthetők a zsidóság és a németiség irányában. „A németek generációi ügyességükkel, műveltségükkel és dolgoosságukkal anyagi és szellemi emléket alkottak földünkön és ezek a mai Szlovákia kulturális gazdagságának elválaszthatatlan részévé váltak” – olvasta fel Anton Hykisch a parlament nyilatkozatát a „szlovák németek” kitelepítésével kapcsolatban. A zsidók deportálását illetően a parlamentben kifejtették, hogy a nemzetnek lelkiismerete is van, s ezért a szlovákság részvétét és sajnálatát fejezi ki a zsidók elhurcolása és pusztulása miatt. A magyarok Csehországba deportálásának és az anyaországba való áttelepítésének elítélésére azonban már nem elég ez a szűkre szabott lelkiismeret. Vagy az ott élő és élt magyarság immár több mint harminc nemzedékével sem járult hozzá a mai állam kulturális gazdagodásához?

A szlovák parlament, a Nemzeti Tanács tudni sem akar ilyesmiről. Nem ismernek más hazát, csak szlovákot. Körülnéznék és azt mondják méltatlankodó magyar polgártársaiknak: ez az ország a mi otthonunk. Bosszantó ez a Dél-Szlovákia, nem? Ezért beolvasztanak, adminisztrálnak, rendőröket és katonákat telepítenek. Saját jövőjük védőbástyája a nemzetállam lesz, még akkor is, ha Isten kinyitja tenyerét.

A szlovák szocializmus bírálatának egyik leghíresebb regénye a Sztrapacska éjjel-nappal. Paradigmája jól illik a szlovák-magyar viszonyra. A hősnőt négy évre ítélik el, s végül Király-helmece, egy régi kúriából börtönné átalakított épületbe kerül. A smasszerkák kegyetlen módszerekkel keserítik meg foglyaik életét, akik vagy politikai foglyok vagy prostituáltak. A raboknak naphosszat a szomszédos szovjet laktanya konyháján kell dolgozniuk, hogy a megszállók kedvenc szlovák ételét, a sztrapacskát megfőzzék. Enni nem ehetnek belőle. Hősnőnk egy kondérral mégis ki tud csempészni belőle egy nagy adagot a női vécébe, ahol végre mindenki jól lakhat. Aztán jön a smasszer, vele a lebukás és éveken keresztül a főzés kóstolás nélkül vagy ahogy a könyv címe is mondatja: Sztrapacska éjjel-nappal.

A felvidéki magyarság évtizedek óta nem kóstolhat bele az állam, saját állama életébe. A kötelessége egy: sztrapacskát főzni éjjel-nappal és rettegni a smasszeroktól, nehogy a nagyritkán a vécébe csempészett ételen lebukjon.

II. 2. Jugoszlávia „balkanizálása”

(2002)

Milyen világ vár ránk? – erről hallgat vagy rózsaszín ködöt ereget a hivatalosság. A volt kommunisták hazugságai oly bensőségesek a jövőről, mintha szólamaikat a pekingi operaszínpadon, a kínai majomeposz hőjétől, Vukungtól tanulták volna, aki rosszul sikerült égi kalandja után sem átalotta magát a Nagy Bölcsnek nevezni, aki egyenlő magával az Éggel.

Nos, az ottavai professzor, Michel Chossudovsky realistább, mint a majomkirály magyarországi utánczó, s ami a történesek gazdasági alapját illeti, Marxot is jobban ismeri náluk. Talán legfontosabb megállapítása, hogy a társadalmi-gazdasági változások kiváltotta tömegmozgalmak ismét etnikai-vallási mezben jelennek meg, s most itt áll hiábavaló magyarázataival az írástudók népes rétege, ám nem tud mit kezdeni velük. A szegénység globalizálása avagy az IMF és a Világbank reformjainak hatása című, vaskos Chossudovsky könyv 1997-ben jelent meg először – s ez mintegy védjegye – Penangban, Malaysiában angol nyelven, s 2002-re átdolgozva végre kiadták a német könyvpiacra is. A német cím boksztűtés: Globálisan, brutálisan.

A szerző értelmiségi „aktivistaként” Seattle és Genua globalizáció ellenes tüntetéseinek egyik hangadója volt, aki durván leszámol a piaci ráció, a globális ésszerűség boldogság ígéretével. Szomáliában éppúgy kutakodott, mint Ruandában, tanulmányozta India és Vietnam, Latin-Amerika, az Orosz Föderáció és az egykori Jugoszlávia országainak nyomorát, s végső konklúziója az, hogy a „láncaitól megszabadult” világkereskedelem szabadsága nem a leibnizi minden világok legjobbjához vezet el bennünket, hanem ez a szabadság a zűrzavar, a szegénység és a háború bábája. A Nyugat által ellenőrzött nagybankok igazi vadászterülete a szándékosan bizonytalanságban tartott pénzpiac, a nagy konszernnek pedig a saját maguk beprogramozta öneladósodás nyomására a fejlett régiókból a fejlődő és a strukturális átalakulás terheivel küszködő országokba viszik át termelésüket. Feltételük az, hogy e kiválasztottak saját maguk rombolják szét meglévő termelő kapacitásaikat, hogy aztán a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap rövid pórázán – minden vétőjog és kormányzati beleszólás feladása után – gyarmati sorba süllyedjenek. (A látszatszuverenitások eme világában az egyetlen szuverén maga a látszat lesz.)

A gazdagok kikövetelte kereskedelmi szabadság a szegénység világméretűvé válásán túl – mondja Chossudovsky – a környezet további elszennyeződéséhez, társadalmi apertheidhez, rasszizmushoz és szakadatlan etnikai viszályhoz vezet. A Hideg Háború puskalövés nélkül

való elvesztése után nemcsak a volt Szovjetunió, de a világ lakosságának többsége is olyan gazdasági és társadalmi krízisbe csöppent, amely kegyetlenségben felülmúlja az 1929-33-as világgazdasági válságot. Leépülőben a jóléti állam s a parlamentáris demokrácia – szól a 21. század üzenete. Ezt egyébként már az 1968-as diáklázadások kedvenc filozófusa, Herbert Marcuse is megállapította – az amerikai társadalom állapotát látens fasizmusnak nevezve –, mondván, hogy a teljesítményelvű társadalom „egydimenziós” gondolkodása örökké teszi a fennállót (a kapitalizmust) és elleplezi annak irracionalitását.

Nos, eddig a prédikáció, a fülszöveg. A 17. fejezet, Jugoszlávia „balkanizálása” azonban szíven üt bennünket. A történet egy másik, Kárpát-medencei etnikai háború keretében velünk is megtörténhetett volna: ennek forgatókönyvét a rendezők úgy látszik félre tették. Chossudovsky szerint a délszláv háború forgatókönyv eleve úgy íródott, hogy a Nyugat a társadalmi lázongást törzsi viszályvá süllyessze le, s az etnikai háború lezárásával a megmentő s az újjáépítő szerepében léphessen fel. (Srebrenicánál a holland egységek még asszisztáltak is 7000 muzulmán férfi és fiúgyermek lemészárlásához, sőt, pénzért fogoly nőket is kivágtattak saját kedvtelésükre.)

A dolog a Nemzetközi Valutaalap által kikényszerített, s már 1989-ben beprogramozott államháztartási csőddel kezdődött 1990-ben. Belgrád hitelezői olyan reformokat akartak, amelyek során a munkásönigazgatást felszámolják. Ebben – mint az egyik megfigyelő, Ralph Schoenman egy 1995-ös írásában kifejti – partnerre találtak a pártbürokráciában, még inkább pedig a titkosszolgálatok és a hadsereg – a „hetedik tagköztársaság” – tisztjeiben. (A párhuzam Magyarországgal kísérteties: az SZDSZ és a szocialisták, azaz a „a kisemberek pártjának” nyomására veti el végleg az Antall kormányzat a munkásrésztvények gondolatát s teszi ad acta az 56-os munkástanácsi szisztéma feltámasztását célzó elképzeléseket.)

1991-re az 1989-től megindult reformok következtében a bruttó nemzeti termék Jugoszláviában 15 százalékkal, ezen belül az ipar teljesítménye 21 százalékkal esett, a vállalkozói törvény értelmében pedig a munkáskollektívák helyére ún. „szociális bizottságok” léptek minden hatáskör és beleszólási jog nélkül. A fizetéseképtelenné vált vállalatok – noha sok kinnlevőségük volt – 45 nap eltelte után két héten belül hiteltörlesztés megállapító eljárásra kényszerültek, majd a hitelezők – nemzetközi és nemzeti bankok – csődeljárás keretében kivásárolták, szinte semmiért a részvények többségét. Az állam ezekbe az ügyletekbe nem avatkozhatott bele. A Nemzetközi Valutaalap diktálta szanálási programnak köszönhetően Jugoszlávia 2,7 millió ipari foglalkoztatottjából rövidesen 614 ezer ember vesztette el a kenyerét: a leginkább érintett köztársaságok Szerbia (ezen belül Koszovó), Bosznia-Hercegovina és Macedónia voltak. (A Világbank 1997-es, a Tervtől a piacig – From Plan to Market – című Washingtonban nyilvánosságra hozott jelentésének 91. oldalán – akárcsak egy száraz géppuska szóló hangzana – az áll, hogy azok a csődprogramok, amelyekre Bulgária, Románia és Magyarország rákényszerültek, hű másai annak az 1989-es programnak, amit először Jugoszláviában ültettek át a gyakorlatba.)

A gazdasági összeomlás – így Chossudovsky – erősítette a szeparatizmust s megfordítva, a szétválási törekvések fokozták a gazdasági összeomlás pusztító hatását. Ezt a legpontosabban Dimitrije Boarov fogalmazta meg: „A tagköztársaságok oligarchiái, szemük előtt a „nemzeti reneszánsz” saját víziójával – az önálló jugoszláv piac megtartása és (az ezzel járó) hiperinfláció helyett – a háború mellett döntöttek, amely végleg eltakarta a gazdasági összeomlás tényleges okait.” Miközben James Baker amerikai külügyminiszter pilátusian kétértelmű békemissziót folytatott Belgrádban és Tiranában, az USA kongresszusa minden pénzügyi segílyt megtagadott a belgrádi szövetségi kormánytól, a Világbank és a Valutaalap pedig befagyasztotta a hiteleket. A CIA a kongresszusi döntést úgy aposztrofálta, hogy azzal kiállították Jugoszlávia halotti levelét.

A szerb-horvát háború csúcspontján, 1993-ban Tudman elnököt rákényszerítették, hogy a valutaalappal olyan szerződést kössön, amelyben a Horvátországra eső államadósság törlesztésére kapott hitelek fejében újabb gyárak bezárásához és újabb csődeljárásokhoz járult hozzá. A munkanélküliségi ráta az 1991-es 15,5 százalékról 1994-re 19,1 százalékra ugrott fel, miközben a dologtalan életmódra kárhozott fiatalságot felszívta a front. Az elkerülhetetlen Daytonban következett be. Az ott született megegyezés értelmében az utódállamok vállalták a még a szövetségi kormány megindította reformok folytatását, az esetleges sokkterápiát és a jugoszláv adósságok rájuk eső részének maradéktalan kifizetését. (A módszer régi: 1848-ban a magyar kormány nem akarta átvállalni az osztrák államadósság rá eső kvótáját s Bécs háborúval válaszolt, 1867-ben a kiegyezéskor már csak a kvóta nagysága volt a kérdéses.)

A gyarmatokon szerzett vagyon – mint látjuk – gyanús eredetű, de a régi gyarmatosítási stílussal szemben a 21. századra már nem az lesz a sorsa, hogy az ott szerzett társadalmi bajok és gazdasági betegségek gyógyítása a haszon tekintélyes hányadát feleméssze. A neokolonialista adminisztráció ezt a terhet leveszi a gyarmatosító válláról, hiszen elvben szuverén. Mint az élesesű Ralph Schoenman leszögezte: „Az egykori jugoszláv köztársaságok mai vezetői egytől-egyik kommunista funkcionáriusok voltak, s mind versengtek a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap kegyeiért, hogy azok követeléseinek teljesítése fejében a beruházási hitelekben minél előnyösebben részesedhessenek s ezzel erősítsék saját hatalmukat.” (Az ember felsóhajt. Milyen jó, hogy bár hazánkban két nemzet él egymás mellett, nálunk a polgárháború megrekedt a látens formákban s a verbalitás szintjén! A taxisblokádnak emléke ma is kísért...)

1947-ben jelent meg a két baloldali szemléletű amerikai szakértő, Sayers és Kahn A nagy összeesküvés című könyve magyarul. Hogy jön ez Chossudovskyhoz globálisan és brutálisan? Nos, mintha az amerikaiak által a Szovjetunió ellen folytatott titkos háború egykori „detektívtörténetei” elevenednének föl az ottawai professzor Koszovóról írt soraiban, amikor Soros Györgyről szól. A tartomány elfoglalása után pár hónappal az International Crisis Group (a Nemzetközi Válságcsoport), egyike a Soros pénzelté gondolatgyáraknak az ENSZ misszióknak azt javasolta, hogy a Trepcai ipari komplexumot vegye ki a szerbek kezéből. (Mint a New York Times egy 1998. július 8-ai tudósításában olvasható, a Trepca komplexum a Balkán legértékesebb ingatlanvagyonát képezi mintegy öt milliárd dollár értékben. Réz, cink, kadmium, arany, ezüst és 17 millió tonna szénkészlet rejlik a cég bányáiban, van erőműve, kohói és 17 fémfeldolgozó üzege.) Nos, rövidesen a Trepca egy nemzetközi konzorcium, a Morrison Knudsen cég kezébe került, amely mára a Raytheon Engineering and Construction-nel egyesülve Washington Group néven a világ egyik legnagyobb gépgyártó és építő vállalkozását adja, s igen jelentős a fegyvergyártása is.

Mint Chossudovsky írja, Koszovóval a neoliberalizmus nemcsak egy nagy győzelmet ünnepelhet, de egy maffia módon megszervezett protektorátust is. Miközben a hitelezők komoly üzleteket kötöttek Koszovó újjáépítésére, Soros Pristinában is létrehozta a Nyílt Társadalom fiókalapítványát, beillesztve a Balkánon, az egykori Szovjetunióban és a kelet-európai országokban működő alapítványi hálózatába. (Nem tudom, a szerző minket a Balkánhoz vagy Kelet-Európához sorol? – ez egyértelműen nem derül ki.) S hogy minden rendben legyen, az alapítvány támogatja a „helyi közigazgatás újjászervezését és újra építését, hogy azok az őket választó közösség számára átlátszó, tisztességes, és felelősségteljes módon működhessenek.”

Nos, a gazdasági újjáéledés s a koszovói üvegzséb program mögött valami egészen más rejlik. Mivel Albánia és Koszovó a drogkereskedelem balkáni központja, a tartomány befektetőinek és hitelezőinek piszkos pénzzel fizet. Drogdollárokból megy az adósságkezelés és az újjáépítés költségeinek visszafizetése: fényes üzlet a világ pénzmágnásai számára.

Chossudovsky talán a kelleténél sötétebben rajzolja meg a pénzember, a tőkés arculatát. Még Marx is azt mondta, hogy a tőkés a termelés kapitánya, s aligha kételkedhetünk abban, hogy Soros György egy olyan új, okos világban hisz, amelyben a tér és idő jóformán semmivé zsugorodtak össze. Új szükségleti cikkek jelennek meg évről évre és ezeket olyan olcsón állítjuk elő, hogy a fejlett világban szinte mindenki megveheti őket. Nem megállni és teológiai vitákba keveredni – ezzel felel meg feladatának a 21. század pénzembere, s hogy ami ennek az erőltetett menetnek a hátrányaként felhalmozódik, azt személy szerint nem lenne szabad hibájának felróni – vélik a globalizálás hívei.

Az albánokkal sem olyan egyszerű a helyzet, mint a szerző gondolja. A mohamedanizmus náluk alapvetően nemzeti, tehát politikai tartalommal telítődik s ha ez a maffia nyelvén és gyakorlatában fogalmazódik meg, akkor is ez a világi – ez esetben a nyugati – hatalommal való okos egyezkedést jelenti, a lelki hatalom és az iszlám rítusainak szigorú megtartása mellett.

A neoliberalizmus gyökeret ereszt az új talajban, a többi – mint a terrorizmus – már magától jön.

II. 3. Pillanatképek Erdélyről és Bizáncról

(2004)

A hazaszeretet mély és bonyolult érzés. Atavisztikus ragaszkodással szeretjük az elveszett Erdélyt, s pünkösdtől tanévkezdésig százezrével kelünk át a határon, hogy ott legyünk Csíkbán, a Sóvidéken, a Kézdi medencében vagy Kalotaszegen. Észak-Erdély útjait magyar buszok és személygépkocsik tömege lepi el: néhány nyári hónapra a magyarság megsokasodik, visszafiatalodik.

Nagyváradon a püspöki templomnál a legtöbben csak egy pillanatra állnak meg, aztán folytatódik a rohanás. Pedig érdemes lenne egy pillantást vetni a gazdag, szecessziós belvárosra vagy a meglehetősen romos, hatalmas várra, amelynek árkában legalább magyar szó hangzik, ha nem is a legszebb: cigánygyerekek kergetik anyázva a bőrlabdát. Géppisztolyos őr unatkozik a málló vakolatú épületek és a rozoga várhid között. Kátyúkkal teli utak vezetnek tovább, földszintes házak előtt, kéregetők, kocsmázók ténferegnek: a tömény adta napi mámor olcsó ma is. Várad innen nézve olyan, mint egy harmincas évekbeli, ősi röntgenkép, amelyen a történelmi város sérült csontozata kirajzolódik a nyomorteleppé silányuló hús alatt.

Csucsánál mementónak ott az Octavian Gogának szentelt múzeum. Nem az Ady zarándoklat, hanem a költőből vasgárdista ideológussá lett miniszterelnök emlékhelye, aki Pestet provinciális és elgettősödött New York utánzatnak nevezte, s úgy vélekedett, hogy egy román írónak jobb a Kárpátok tiszta fenyvesei közé húzódnia, mint bóherként hajbókolni Ignótus, Osvát és Fenyő előtt. Míg Ady néha hazaáruláson kapta magát (Párizsi szomorúságok), addig ő Nagy-Románia megteremtésén és a kisebbségek elleni pogrom-politikán dolgozott. Sikerral.

Bánffihunyad és Kalotaszentkirály: megállás a protestantizmus kazettás mennyezetű, festett üzeneteket rejtő templomainál. Kalotaszeg vidéke a maga 25 000 lakosával az utolsó magyar végvár dél felé, a mócok földje felé, akik 1848-ban s a II. világháborúban is feldúlták ezt a földet. Elgondolkoztató, hogy a hosszú úton Székelyföld határáig Kalotaszegen kívül szinte alig találkozni kétnyelvű helységtáblával, azaz az 1940-ben visszacsatolt északi részen a magyarság többségből kisebbségbe szorult, létszáma nem éri el a helység névhasználatához szükséges húsz százalékot. Tordáról, ahol a hajdani megyeház előtt a magyargyűlölő s szerb

őseit is megtagadó Ion Ratiu, az 1894-es memorandumper hősének szobra áll, letérünk Nagyenyednek. A gótikus csarnoktemplomban a református lelkész rögtönöz előadást a szörványbeli létről, szavaiban tréfa és komolyság váltogatja egymást. Tudják – nevet –, maguknál az anyaországban református testvéreim azon panaszkodnak, hogy néhol hat katolikus is jut egy reformátusra. Na, ezt szeretném megérni itt Enyeden. A könyves szobában áll a 19. század második felének csodás zenéje, a Soroksári úton gyártott polyphon: a hatalmas, fogazott fémlemezeken felcsendül a monarchia múltó bája.

Innén már csak egy ugrás a bizánci világ. Hogy beleszagoljunk, érdemes lemenni a Vöröstorny szorosba, ahol az Olt égbe nyúló hegycsúcsok közt töri át magát a Déli-Kárpátokon: a látvány jókaiasan elbűvölő. Ott, a Titești-medencében és vidékén jött létre az első román államocskája a XIII. században, a szlávos nevű Seneslav vajdasága. Aztán jött Havaselve megalapítása a törökös hangzású s valószínűleg kun származék Basarábokkal – a Keleti Kárpátokon túli részt ekkor még a pápai oklevelek is Cumanianak nevezték –, s Moldvát, Dragos vajda mítoszával. A mítoszok nyugaton is gyakran idézett filozófusa, Mircea Eliade – aki a két háború közt párizsi román nagykövetség is szolgált – fura, tudós voltához nem illő magyarázatot fűzött Dragos bölényvadászatához.

A legenda szerint egy vadászon a vajdát menekülő bölény vezeti az akkor szinte kiürült Moldvába, hogy ott államot alapítson. Eliade elveti a feltevést, hogy a moldvai bölényüldözés a magyar aranyszarvas legenda, Hunor és Magor történetének átvétele lenne – noha Dragos Nagy Lajos király oklevelével a tarsolyában hódoltatja Moldvát –, s kijelenti, a mítosz autochton s régibb a magyarnál, egyenesen dák eredetű, hiszen a bölény a dákok szent állata volt. Eliadét – bár a dák eredetre semmilyen bizonyíték nincs – nem illik bírálni, mert mint jó iparos, beledolgozta a moldvai bölénybőrbe népe egyéniségét, álmait és vágyait. A történelmi igazság viszont az – írja a kiváló francia történész, Catherin Durand *A román nép története* című nagy munkájában –, hogy a havaselvei és moldovai államokat a magyar király szervezi meg először a tatárok ellen, amit amúgy Gheorghe Brătianu, a kiváló esszéista történész is elismer 1937-ben kiadott könyvében. („Rejtély és történelmi csoda: a román nép.”) Azonban ő is különös hangsúllyal emeli ki az alapító vajdák erdélyi voltát, mondván, hogy a román elem olyan demográfiai terjeszkedéséről van szó, amelyben az ellatinosodott dák elem közös eredetének tudata nyilvánul meg. De akkor mit kezdünk a Róma ellenes bizánci örökséggel, amely a két fejedelemség történeti táját Délkelet-Európában jelöli ki, művészetét pedig az Erdélytől oly idegen konstantinápolyi, görög kultúrkörhöz köti? Az Olt – mikor kiér a hosszú hegysorosból – a Cozia kolostorral is erről az örökségről tanúskodik: bejárati tornácát és templomát bizánci freskók díszítik, s itt alussza álmát Mircea del Batrin fejedelem mellett Teofania is, aki fiának, Mihail Viteazunak a megölése után ide menekült. Miért csak ő volt annyi évszázad után az első s a porosz Hohenzollernekig az utolsó román fejedelem, aki az úgymond „ősi román föld”, Erdély után nyúlt?

Nagyszeben és Brassó között a kitelepült szászok falvait a románok és a cigányok a maguk képére alakították át. Kopottság, kosz és harsány színek, a csehókban törökösen ható muzika, földigérő, csicsás szoknyák az asszonyokon, a férfiakon széles, Mexikót idéző szalmakalapok. A kanyargós utcákon a hatalmas, zárt portálok előtt a padokon hétvégi csevely, a német paraszti barokk bizánci színvilág. Az éjszakai Brassón keresztül Bukarest és a regát üzen, a szász műemlékek is mintha csak egy Caragiale komédia germanizált díszletei lennének.

Végre átjutunk a nyelvhatáron: Sepsiszentgyörgy. A belvárost ellepi a ballagó diákok, rokonok és szülők. A nagy forróság ellenére mindenki kiöltözve, a hangulat ünnepélyes és bensőséges, mint egykor nálunk is volt még a hatvanas években. S hogy a hatalom is magát mutogatva grasszáljon, egy szakasz terepruhás, géppisztolyos román katona vonul át a főútcán: pillantásuk s az ünneplők szeme elkerüli egymást.

Alcsik falvai szinte kihaltak, mindenki Csiksomlyóra megy. Egy-két késésben lévő kocsi döngöl Csikszereda irányába, szembeforgalom semmi. A mise közepére már mi is ott állunk a kisomlyói Szent Salvátor kápolnánál, amelyről a néphit szerint azt hiszi, hogy Szent István korában is állt, pedig őse egy későbbi fatemplomocska lehetett. A búcsúsok zöld ágaikkal úgy libbennek át meggörnyedve az oltár mögött, mint a mélytengeri halak. Hosszú a sor a csiksomlyói remete háza előtt, biztatásra és hitre várnak, de rontásért a moldvai, s nem a frissen beletelepített helyi pópákhoz fordulnak.

A csiksomlyói ferences barátok viszont nagyon jók. Szegények és lelkesek. Egyszerűen és emberien beszélnek. Tudják, hogy itt minden a hit és a magyar gondolat szolgája. Félmilliónyi ember imádkozik, énekel. A napba öltözött Boldogasszonnyal való párbeszéd a hívők személyes ügye, amelyet sok tapintattal és ügybuzgalommal igyekeznek elmélyíteni. Ebbe a személyességbe beleférnek a moldvai, hol románul, hol magyarul imádkozó csángók és a Mária kultusznak áldozó román asszonyok is. Csiksomlyó misztériuma: a hegyek és a lelkek összeborulása.

Néhány héttel később ugyanitt az István, a király rockopera megy. A play backtől dübörög a két Somlyó. Itthon Pásztori Zoli – egyetlen Kossuth díjas dobosunk – megbök s mondja, akár meg is halhat, ha egyszer az Illéssel ott a Somlyón játszhatna. Aligha értené félre bárki is Erdélyben – teszi hozzá cinkos mosollyal – a Sárga Rózsa szövegét: „Azt hiszed, hogy nyílik még a sárga rózsa, azt hiszed, hogy hallgatunk a hazug szóra.”

A csiksomlyói árvaház gyerekei piszkosak és rongyosak, akár csak Ceausescu idejéből lépnének elő. Szinte mind cigányok, van, aki szót sem ért magyarul. Ha regényíró volnék és nem történetíró, akinek ragaszkodnia kell a tényekhez és nem szabad igénybe venni a fantáziáját, akkor most leírnám azt a románság számára keserű napot, amikor az első cigány király koronáját elhelyezik a bukaresti történeti múzeumba a letűnőben lévő román nemzetállam rekvizitumai mellé. A veszély valós azok szemében, akik szorgalmasan kutatják a demográfiai erők anoním, minden történeti tudatosságot és személyiséget nélkülöző természetét, hiszen – ha kissé túlozva is – Európa legnagyobb cigány népességét Romániában fedezik fel, messze meghaladva az erdélyi magyarság számárányát.

Farkaslakanak vesszük az irányt megnézni – ki tudja hányadszor? – Tamási Áron sírját és szülőházát. Valószínűleg az író maga sem tudta, hogy ragaszkodása szülőfalujához és eltemettetése a modern, tömeges turizmus korára Farkaslaka felvirágzásához fog vezetni: a falu a szó szoros értelmében az ő kultuszán gyarapszik, akárcsak Korondé a székelyföldi agyagon. Hová lett mégis a régi falu? Mert aki idelátogat, idegen világokból másolt új házak sokaságával találja szembe magát, s mögöttük a réginek csak málló maradványaira bukkan. A régi faluképet a Firtos-hegy nyugati meredekén fekvő unitárius községben, Énlakán kell keresni. A szocialista kollektivizálás kezdetén még hétszáz lakója volt a falunak, a rendszerváltást követően mostanra még kétszázan sem maradtak. Hetente kétszer megy busz az istentelenül rossz makadámúton, iskolájában az egyetlen összevont osztálynak öt tanulója van. (Tréfásan mondják, ebből is csak két és fél a magyar.) Énlaka templomában látható az a híres székely rovásírásos felirat, amely Jókait is megihlette: „Georgyius Musnai csak egy az Isten.” A temetőben erre és Firtos várának legendájára gondolok, amelynek középpontjában a jó tündér, Firtos és a gonosz tündér, Tartod harca áll. A 21. századi átiratban Énlakát Tartod a harmadik világba taszítja, s az itt élő embereket elevenen temetik el az idő rétegei.

Nehéz abbahagyni az erdélyi barangolásokat: júliusban újra útra kelek. Sikaszón, a Hargita közepén még működik az a régi malom, amely dinamót hajtva áramot ad a falucskának. A négyosztályos iskola épülete megroggyant, akár a Firtos-hegy elcigányosodó kis települései, a kocsmá viszont kifestve, komótos új fabútoraival kultúrház is lehetne. Az erdőgazdaság 12 ezer lejért, egy sör árért veszi át a málnát és az áfonyát, amit lenn a városokban s az út mentén a cigányok koldus erőszakkal sóznak rá a turistákra tízszeres áron. Sikaszóban legalább a fatelep ad

munkát: félóránként, óránként dübörögnek le a szerpentinre az osztrák vállalkozó szálfákkal megrakott vontatói. Szó esik a cigánybűnözésről is, mondják, Hargita megyében Kószon-Altizen, Gyergyóújfalun, Bögözön és a két Galambfalván valóságos bűnöző fészkek alakultak ki, a túlsúfolt csikszeredai börtön rácsain pedig úgy szárítják a letartóztatott romák a ruháikat, mintha egy neorealista film forgatásához statisztálnának.

A madarasi Hargitára traktor vontatta szekér visz fel. Szent Hegy – vágják rá a székelyek. Az 1801 méter magas csúcsról valóban olyan tájképek tárulnak elénk, amelyek szépsége elbűvöli az embert, s lelkét vallásos áhítattal tölti meg. Tekintetünk a mélyen fekvő völgyfenékre, majd a békét sugárzó hegykoszorúkra szökdel – a Hargitából hiányzik a Keleti Kárpátok zord, a Békás szorosnál már-már fekete mágiát sugalló hangulata –, tudónk pedig gyönyörrel szívja be a fenyvesek légbalzsamát. (Lehet, hogy a Pesttől való menekülés tisztító voltában Gogának volt igaza?)

A Tatros völgyében a Rákóczi várat s a régi román-magyar határt is illik megtekinteni. A hosszú völgyben három község fekszik elszórtan, Gyimes Felső-Lok, Közép-Lok és Gyimes-Bükk, amelyek havasi jellegük miatt alig különülnek el egymástól. A román politika itt nemcsak a népes laktanyákon keresztül érezteti mindenhatóságát, de határkiigazítással is élt, s Gyimes-Bükköt Bákó megyéhez csatolta, miután a római katolikus többség mellett élő magyar görögkatolikusokat hivatalból ortodox vallására keresztelte át.

Gyimes minden csángó-magyar varázsa ellenére is veszélyeztetett helyzetben van. Tankó Gyula Életvitel a Gyimesekben című könyvében azt is megírta, hogy az 1989-es romániai fordulatot itt a törvénytelenység és az anarchia jellemezte. „Az emberek loptak, törvénytelenkedtek, egyedül a fekete mágiától féltek.” A fekete mágia tudója pedig a kalugér, a görögkeleti, gyakran csak laikus szerzetes, vagy maga a pópa. „Megfigyelhetjük – így Tankó –, hogy az ortodox papok és kalugérek is átvették a keleti, afrikai vagy délamerikai mágusok titkos világi vagy talán mágikus nyelvezetét, eszközeit. Gondoljunk csak itt a hanghordozásra, érintésre, titokzatos nyelvezetre, fényhatásra, könyvnyitásra, önöntésre, vastárgyakra stb. Egy másik észrevételünk az, hogy a gyimesiek meg vannak győződve arról, hogy a román pópák és a kalugérek szava jobban fog, mint a saját papjaiké. És azt úgy magyarázzák, hogy „érdekesebb”. „Végző konklúzió, hogy míg a kísértetek, lidércek és boszorkányos szépasszonyok gazdag hiedelemvilága eltűnt, addig az átok és a fekete mágia tovább él, uralkodik és románosít.

A fekete mágiánál gyakorlatiasabb foglalatosság az euróban való gondolkodás. A gombamód szaporodó fogadóknak és szállókban gyakran elvárják az euróban való fizetést, a hirdetési rovatok pedig ház, ingatlan és autó árát is – lévén a lej ingadozva, de romlik – ugyancsak euróban adják meg. Székelyudvarhely, Sepsiszentgyörgy és Csikszereda piacain a főképp Moldvából jött zöldség- és gyümölcsárusok többnyire csak románul beszélnek, a hegyi legelőkön pedig román bérlők jelennek meg, s hiába hirdetnek magyarul tudó rendőr újoncok után az újságok, a rendőr az román marad. S ha nem is minden moldvai vagy olténiai árusból lesz tehetős vállalkozó, sokan mégis gyökeret fognak verni Székelyföldön is, a kalugerekről s a meglepően fiatal apácákról nem is beszélve. (Mondják, van köztük megtért utcalány is, gyermekük gondozását az egyház vállalja át.)

Még egy szomorú villanás: Kolozsvár. A régi várost amfiteátrumként veszik körül a lakótelepek, s a román népvándorlás szinte letörölte Európa talán legbékéteibb s legtürelmesebb nemzetét Kolozsvár utcáiról. A magyar kisebbség itt legfeljebb azzal vigasztalódhat, történelem és betegség emberemlékezet óta abban egyezik meg, hogy senki sem tudja, mire vezet. Hiszen Erdély területén 1918-ban alig volt két-három román többségű város...

III. Börtönvilág

III. 1. A Holokauszt-ipar

(2003)

A fenti címen jelent meg Norman G. Finkelstein könyve az idén a Kairosz Kiadónál. A balliberális média mélyen hallgat róla, remekül értve ahhoz, hogy zárjuk be az információ kapuját, nehogy a sok tudás megrontson. Pedig Finkelstein könyvének fejezetcímei is sokat mondóak: A Holokauszt tőkésítése, Csalók, kufárok és a történelem, Osztogatás és fosztogatás. „Főiskolai tanárok a megmondható: sokkal több diák tudja, hogy melyik században történt és hány áldozatot követelt a náci holokauszt, mint az amerikai polgárháború. Manapság a náci holokauszt az egyetlen történelmi esemény, amely egyáltalán visszhangot ver az egyetemi előadótermekben” – jegyzi meg a szerző. (Persze nemcsak ott, nálunk is a történelmi kutatások tekintélyes százaléka kapcsolódik a zsidóság s különösen a holokauszt problémáihoz: a Magyar Országos Levéltárban a zsidósággal kapcsolatos témákkal jelentkezik a kutatók többsége.)

A holokauszt-ipar 1967-tel, több mint húsz évvel a háború után indult meg. A győztesen megvívott hatnapos háború után az amerikai zsidó elit hirtelen felfedezte Izraelt: ez a katonai erő még segítette is az amerikai hatalom belső köreibbe való bejutásukat – véli nem minden alap nélkül Finkelstein. Norman Podhoretz, a legfontosabb zsidó folyóirat, a Commentary főszerkesztője ezután már nemcsak Fehér Ház-i vacsorákkal, de azzal is elbűszkélkedhetett, hogy az elnökkel a nemzeti sorskérdéseket is megvitathatja.

Érdekes, az 1948-as háború és a függetlenség kikiáltása után – amikor a Hagana hadműveleti főnöke az új állam túlélési esélyeit 50%-ra becsülte – a holokauszt nem vált az amerikai zsidó élet központi kérdésévé. (Sztálin támogatása és a titkos csehszlovák fegyverszállítások nélkül ugyanis a zsidó állam aligha élte volna túl a kritikus hónapokat, sőt, mint később Ladislav Mnacko a vietnámi háborúról írott könyvében megjegyezte, Vietnam kevesebb támogatást kapott Moszkvától, mint annak idején Tel-Aviv. Csak – idézi a szerző a zsidó apologéta Novickot – „Az 1967. júniusi győzelem „fénye” oszlatta el a náci népiártás „sötétjét”, és adott „új esélyt Istennek”. Istennek esélyt, a holokauszt kereskedőknek pedig erkölcsi tőkét.

A Holokauszt – mint a háború egyedülálló, sőt egyedi tragikuma – pusztán 1967 után jelenhetett meg az amerikai szellemi életben, mert ekkor lehetett az erkölcsi tőkéből, a szenvedés mítoszból hasznos fegyvert kovácsolni, noha az F 321 sz., a nürnbergi katonai bíróság részére a koncentrációs lágerekről készült jelentést a Jacques Billiet irányította, háborús bűnökkel foglalkozó francia információs iroda az Oradouri vérengzés fölöttébb izgalmas jeleneteivel megkoronázva több ízben is a nyilvánosság elé tárta. Az amerikai zsidó elit, amely a 70-es évektől agresszívan védelmezte a maga csoport- és osztályérdekeit, az új, konzervatív vagy éppen neoliberális politikai irányzatokkal szemben megfogalmazott kritikákat ettől kezdve a náci népiártásra hivatkozva antiszemitizmusként kezelhette. S mert a holokauszt „egyedi szenvedés, egyedi jogosítványokat ad”, felhatalmazza a zsidókat – idézi a szerző –, hogy másokkal szemben előjogokat követeljenek. (Ehhez az egyedi szenvedés mítoszhoz nem elég tudni, ehhez születni kell.)

Finkelstein kegyetlen, talán még Kurt Wonnegutnál is kegyetlenebb, amikor kijelenti, hogy az amerikaiak a nácizmus történetét tanulmányozva sokat tanulhatnak önmagukról. „Hitler

Lebensraum-politikájának szinte minden ideológiai és gyakorlati eleme megelőlegeződött Amerikában. Tény az, hogy Hitler a Kelet leigázását a Nyugat Amerika általi meghódításának mintájára képzelte el.” (Már Marx is történetileg jogosnak tekintette, hogy a fejlett termelő erőket képviselő jenki társadalom leradírozza a térképről a fölös területtel rendelkező primitív őslakósságot.) A 20. század „első felében az amerikai államok többsége sterilizációs törvényeket hozott, és emberek tízezreit tették meddővé akaratuk ellenére. Amikor a náciok bevezették a saját sterilizációs törvényüket, kimondottan az amerikai példára hivatkoztak. A hírhedt nürnbergi törvények 1935-ben megfosztották a zsidókat szavazati joguktól, és megtiltották a nemi érintkezést zsidók és árjak között. Amerika déli államaiban a feketék hasonló megkülönböztetésnek voltak kitéve, és sokkal gyakoribbak voltak az ellenük irányuló spontán és hatóságilag engedélyezett erőszakkitörések, mint a zsidók ellen a háború előtti Németországban. (Amerika képmutatását illetően a mai időkről önkéntelenül is Fidel Castro szavai jutnak eszembe, amikor a havannai nyomornegyedekről elterelve a szót azt ajánlotta az őt kérdező újságíróknak: Ha harmadik világot akarnak látni, inkább nézzenek körül Amerikában.)

Szóval, érdemes Finkelstein könyvét kezünkbe vennünk. Mint Raul Hilberg méltatja, áttörés. „Abban az időben, amikor elolvastam a Holokauszt-ipart, éppen saját nyomozásom kellős közepén voltam. Visszatekintve azt el kell mondanom, hogy Finkelstein a svájci bankok ügyében és a rabszolgamunkások kárpótlásával kapcsolatban nagyonis konzervatív, visszafogott volt. A következtetései megbízhatóak.” Az angol nyelvű puhafedeles kiadáshoz írott utószavában Finkelstein azt is kiemeli, hogy a kongresszus által a holokauszt-javak ügyében felállított bizottság jelentésének alapos áttanulmányozása után arra a következtetésre kell jutnunk, hogy „bár az Egyesült Államok minden, a svájciak ellen felhozott vádpontban bűnös, vele szemben nem fogalmaztak meg a svájciakéhoz hasonló követeléseket.” A svájci bankok fizettek, az amerikaiak pedig legfeljebb azon tűnődtek el, hogy kárpótlási érdemeikért bearanyoztassák-e a fatalapzaton álló svájci tehén talapzatát. Ez minden.

Meg a kettős mérce. Napjaink történetéhez mottóként idézhetjük a kitűnő politológus ítéletét: a „koalíció tönkrebombázta Irakot azért, hogy megfenyítse „Szaddam-Hitlert”, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia gyilkos ENSZ-szankciókat léptetett életbe a szerencsétlen ország ellen...” „A náci holokauszthoz hasonlóan valószínűleg a szankciók is egymillió gyermek-áldozatot követeltek.” „Grand-slam: ez a cél – írta Vonnegut a Virágvasárnap bevezetőjében. – A többi meglátjuk.”

S ha az alkoholban megboldogult müncheni író, Dietrich Eckartnak a fiatal Hitlerrel folytatott nevelő célú beszélgetéseit felütjük, csinos kis passzust találhatunk ott, amely mutatis mutandis egészen jól illik annak az iparnak üzőire, amelynek képviselői a Hitleren való felháborodáson már túl vannak, s éppen a fizetett gyásznál tartanak. Amikor ugyanis Kürosz király megengedte, hogy a zsidók visszatérjenek Palesztinába – replikázik Adolf panglossi derűjű mesterének, „a túlnyomó rész fütyült Sionra, vidáman ülve maradt a „mérhetetlenül gazdag” Babilonban és az „ördög jön ki” felkiáltással ott uzsoráskodott tovább. Erre mondták azután: „Babilon vizeinél ültünk és sírtunk, amikor Sionra gondoltunk.” A népi száj jobban tudja. Babilon borait is vizezték, mondja” – így a jövőendő Führer.

A Spree vizein még sok kárpótlás fog lefolyni. Ez rendkívül sajnálatos eset, de végeredményben a németek tehetnek arról, mért nem szabályozták végre tisztességesen azt a folyót. Ami pedig Berlint illeti, még lesz idejük a nevét Babilonra átkeresztelni.

III. 2. Ítélet nélkül

(2003)

Ha az ember a szovjet-orosz büntetés-végrehajtás rejtjelmeiben elmélyed, újabb s újabb ellentmondásokra bukkan. Hogy volt lehetséges, miközben eltörlik a halálbüntetést, annyi embert megsemmisíteni, mint az 1947 és 1953 között történt? Ítélet nélkül – ilyen egyszerűnek tűnne a válasz. Pontosabban: bizonyos államellenes, nép-és háborúellenes bűnügyekben hoznak halálos ítéleteket, de főképp a haza nem engedett hadifoglyok esetében kegyelemből ezeket kényszermunkára változtatják: a lágerélet úgyis végez velük. Amikor Molotov kijelenti, hogy a Szovjetunióban nincsenek hadifoglyok, igazat mond: csupán háborús bűnösök dolgoznak a Gulágon. A szavak inflációja felgyorsul: a Legfelső Szovjet elnökhelyettesének fia, a kis Mikoján Hitlert olvasva a IV. Birodalom megteremtéséről fantáziál. (1956-ban fogják rehabilitálni, amikor atyja forradalmat leverni utazik a három legnyugatibb tartomány egyikébe, Magyarországra.)

Az a bizonyos 1936 és 38 között kivégzett egymillió ember Jezsov belügyi népbiztossága idején kaphatott szebben megfogalmazott ítéletet, mint a visszatartott hadifoglyok, igaz, nem védekezhetek s a zárt ajtók mögött folytatott tárgyalások mindössze 5-25 percig tartottak. Addig vagy alig tovább, mint egy akkori bokszeccs. S míg a sok kínosan unalmas tarkónlövést 1947-től – legalábbis papíron – kiszorította a „szocialista humanizmus”, a halálozás a lágerekben nagyobb volt, mint a német koncentrációs táborokban, s mint Baldajev ezredes Gulag-képregényében is megnézhetjük, a már használhatatlan, munkaképtelen emberekkel erre a célra létrehozott kommandók géppuskával végeztek.

A Szovjetunió munkatáborai legalább hétszázezer magyar hadifogoly és elhurcolt polgári személy került, s még Adenauer kancellár moszkvai útja után is jöttek fogolyszállítmányok, amelyeket aztán Nyíregyházán az ÁVH rostált meg. Több tucatnyi Szovjetunióban raboskodott tiszt honi büntetéssel került börtönbe – Vácra, Márianosztrára –, s hiába kérték, hogy új büntetésükbe számítsák bele a Szovjetunióban is ítélettel töltött éveket, s több mint háromezerre becsülik azok számát, akik sohasem tértek vissza. A Dalsztroj kolimai lágereiben – erről a tetoválásokat gyűjtő Baldajev és Varlam Salamov, a lágerlakóvá lett író is beszámol – az aranybányákban és fakitermelésben legyengült s megbetegedett rabokat egyszerűen „kiselejtezték”. „Előzetesen fürdőbe vitték őket, és utána a kijáratnál azt mondták nekik, hogy fehérműt kapnak, és erővel kizavarták őket a hóba. Szánokra erősített faketrecekbe kényszerítettek mindenkit, majd az 50 fokos hidegben a szánokat láncotkapos traktorokkal a mocsárba vitték, ahol vaskampókkal lerakták a „szállítmányt”, a bebörtönzöttek megfagyott, meztelen testét a farkasok, rókák és más vadállatok örömeire” – mesélte Baldajev a Tetovált Sztálin című könyvhöz készült interjújában.

A bűnözőknek is megvoltak a maguk bíróságai, amelyek a „tolvajok becsületkódexének” alapján „selejtezték.” Ítéleteiket kíméletlenül végrehajtották, még akkor is, ha az illető – aki felett pálcát törtek – egy másik zónában, azaz lágerben volt. (Az egyik kivégzési mód az volt, hogy a földön kifeszített áldozatra a legfelső priccsről sorban ráugráltak a társai, szétzúzva gyomrát és mellkasát.)

Sztálin végnapjai

Sztálin halálát furcsa események előzték meg. 1952 októberében zajlott le a XIX. kongresszus: a 14 évvel előbb megrendezett XVIII. kongresszus résztvevőinek java része ekkor már halott volt. Meglepetésre a Központi Bizottság (KB) beszámolóját nem Sztálin, hanem az utódjának tekintett s később Hruscsov által félreállított Malenkov terjesztette elő.

Az újonnan választott KB pléniumán Sztálin felmentését kérte a párt főtitkári és az államelnöki tisztség alól, aholis a pártfeladatok alól felmentették, az államiak alól azonban nem.

Mért határozta el magát erre a lépésre? Némelyek szerint betegsége, súlyos vérkeringési zavarai készítették erre. Mások azt állítják, lemondásával csak az erőviszonyokat akarta kipróbálni, hogy megszabaduljon tanítványaitól, a „jobboldali opportunistá” Malenkovtól, Berijától, Hruscsovától és Bulganyintól. Márpedig ők a hatalom érdekében mindenre képesek voltak. Mindenki tudta, hogy az örmény párt első titkárát, Hadzsjanját maga Berija ölte meg dolgozósobájában, s Malenkov utasítására az örmény párt- és államgépezet számos vezetőjét kivégezték. (A többi kaukázusi és a közép-ázsiai köztársaságokban hasonló tisztogatások folytak.) Most a tanítványok tulajdon taktikáját alkalmazták a vezér ellen, s megbénítva személyi titkárságát önmagukat védték.

A személyi titkárság főnökét, Poszkrobisev altábornagyot – bizalmas dokumentumok eltüntetésének vádjával – 1952 decemberében letartóztatták. Vlaszik altábornagyot, aki a polgárháború óta Sztálin testőre volt, korrupció vádjával a Lubjanka börtönébe zárták. Maljuta Sukarov, a vezér személyes ítéletvégrehajtója eltűnt. Velük egyidőben tartóztatták le a Kreml klinikájának orvosait, köztük Vinogradovot, az egyetlen, akiben Sztálin valóban megbízott. 1953. február 13-án a börtönben meghalt Lev Mehlisz, aki korábban Sztálin bizalmasa volt. Vinogradov és Mehlisz zsidók voltak s Berija ekkor a „cionista orvos-per” előkészítésével erősen rájátszott a vezér üldözési mániájára, arra, hogy zsidó orvosai és tanácsadói az életére törnek.

1953. február 17-én az Izvesztyija, a kormány lapja bejelentette, hogy meghalt Koszinkin tábornok, a Kreml parancsnoka. Koszinkin aránylag fiatal, makkegészséges ember volt, aki Sztálin testőrségéből került a Kreml parancsnoki posztjára. (A diktátornak – a Gulágot megjárt Csikós György szerint – 12 speciális testőre is volt: halála után őket nyomtalanul eltüntették.) Látszólag minden Sztálin akaratából folyt, a Pravda kémekről, burzsoá nacionalistákról, cionistákról és a nép egyéb ellenségeiről írt egész februárban. Március 1-én már nem: ekkor következett be – Deus ex machinaként –, hogy elvesztette eszméletét. Újévtől pedig a vezért kuncevoi dácsájában és a Kremlben is olyan új emberek vették körül, akik ugyan istenként tisztelték, de hol Malenkov és Berija, hol Hruscsov és Bulganyin utasításait hajtották végre.

Berija ráadásul az orvos-per előkészítése kapcsán cselből azt tanácsolta az Állambiztonsági Minisztérium vezetőjének, Abakumovnak, hogy készítsen olyan anyagot Sztálin számára, amely bizonyítja a vádak légből kapott voltát. Sztálin azonnal lecsukatta, és helyébe a Berija által ajánlott Ignatyev tábornokot helyezte. (Hogy később Berija és Abakumov együtt kerülnek bíróság elé „imperialista kémként” s végzik ki őket, az már a történelem fura fintora.)

Avtorchanov és Mikeln Sztálin haláláról

Sztálin eltávolításának krimire emlékeztető verzióját az 1943-ban a németekhez átállt Avtorchanov írja le. A csecsen származású történész – olvashatjuk Milos Mikeln „Sztálin, a zsarnok élete” című munkájában – értelmi szerzőnek Hruscsovot jelöli meg, míg Berija az, aki elvégzi a piszkos munkát. Hruscsov megkérdezte Beriját: „Lavrentij Pavlovics, te szakembere vagy ezeknek a dolgoknak, de nekünk meg fogalmunk sincs, mitévők legyünk, hogy Sztálin, éljen bár akármeddig, de többé ne avatkozzon bele a párt és állami ügyekbe”. Berija azt felelte, hogy Sztálin rács mögött sokkal veszélyesebb, mint szabadlábon. Konkrét javaslata azonban nem volt a helyzet megoldására. Malenkov állítólag azt javasolta, hogy kényszerítsék lemondásra, majd zárják el a külvilágtól a Szoloveckij-szigeten, ezt viszont

Berija ellenezte, mondván, hogy onnan akárki – mondjuk a kínaiak – kiszabadíthatja. Az összeesküvők végül a Berija dácása közelében lévő erdőben megbeszéltek két tervet Sztálin eltávolítására. Az első szerint előidéznék, hogy Sztálin agyvérzést kapjon, de ne haljon meg azonnal, hanem lassú halál végezzen vele. (Mégsem volt hát isteni beavatkozás az agyvérzés?) A második verzió szerint Berija dinamittal gondoskodott volna arról, hogy Sztálin dácása a levegőbe röpjön, amikor Sztálin ott tölti az éjszakát.

„Aztán eljött az 1953. február 28. és március 1. közötti éjszaka. A négyes hajnalig vacsorán volt Sztálinnál; Malenkov, Hruscsov és Bulganyin távozott, Berija azonban – ez korábban is többször előfordult – ott maradt a gazdánál, valamilyen államügy miatt, amit négy szemközt akartak elintézni. Ekkor lépett be állítólag Berija titokzatos segítője, egyesek szerint Berija adjutánsa, mások szerint egy Berijához hű doktornő (ezt a titokzatos doktornőt Sztálin leánya is említi memoárjában: a doktornő Sztálin utolsó napjaiban szüntelenül körülötte sündörgött, valahonnan ismerős volt Szvetlánának, de nem tudta, honnan). Miközben Berija Sztálin elé helyezte a hivatalos dossziét, társa egy üveg étert loccsantott Sztálin arcába, mire az elájult. Akkor lassan ölő mérget fecskendeztek Sztálin testébe, és ugyanezt kapta „gyógykezelésének” hátralévő napjaiban is, amíg meg nem halt.”

Vaszilij, a trónörökös

Mikeln szerint a dolog egyszerűbb volt. Az összeesküvők azzal ölték meg vezérüket, hogy késve hívták ki az orvosokat a kuncevoi dácába, ahol nem lehetett alkalmazni életben tartására az orvostudomány összes eszközét. Amikor 1953. március 2-án haldokló apjához kérték Vaszilijt – akit a grúzok trónörökösnek, hercegnek neveztek – részegségében gyilkosokról, méregkeverőkről kiabált. Apja március 5-ei halálát március 6-án hajnali négykor olvasták be a szovjet rádióadókon.

Vaszilijt április 28-án tartóztatták le, s a katonai bíróság nyolc év börtönre ítélte. 1954-55-ben kórházi ápoláson volt – a kinti életben azonban folytatta mulatozó életmódját –, s Hruscsov a vlagyimiri városi börtönbe vitette. 1960-ban kegyelmet adott neki, de mivel gyülekeztek körülötte ismét a „kétes grúzok”, újra lecsukták a „trónkövetelőt.” Amikor 1961-ben végleg kiengedték, másfél év alkoholizálás után elhunyt. Lumpok, cirkuszi artisták, költők, Sztálint dicsőítő félbolond grúzok, a tolvajtársadalom törvényeit tartó blatnojok és az azt felrúgó szukák siratták. Meg a légierő italoskedvű tisztjei, akiknek tábornokaként a légierők futballcsapatát apja uralkodása idején a szovjet első osztályba vitte fel. Ítélet nélkül halt meg ő is.

A sztálini államhatalom cinkossága a tolvajvilággal nem korlátozódott a légerekre, de folytatódott a polgári életben is. Bukása előtt Berija tudatosan is felhasználta ezt, amikor tömeges amnesztiát hirdetett a köztörvényeseknek, hogy annak során az országra rászabaduljon a pokol. Páncélosokat és repülőket is be kellett vetni, hogy leverjék gyilkoló és fosztogató bandáikat. A „frájerok”, az átlagemberek, a melósok – még ha elégedetlenkedtek is – szinte repültek vissza az államhatalom védő szárnyai alá. Aztán megszületett a szigorúan zárt tolvajvilág lassú kihalásakor a hetvenes-nyolcvanas években az államszocialista rendszer bürokráciájából az a modern alvilág, amely – Bauer Tamás szavaival – a tervgazdaság „rókatörvényeit” használta fel a vagyonszerzés eszközeként. Nem egy második NEP burzsoázia született tehát, hanem egy olyan piacosodott alvilág, amely – hogy a 19. század romantikus nyelvét használjuk – a kommunizmus hernyójából lett a liberális piacgazdaság gyönyörű pillangójává. Az orosz demokrácia állama pedig – ahogy Engels fogalmazta meg az Anti-Dühringben a modern államról – aligha tekinthető másnak, mint eszmei ösztökésnek.

S a melósok – ítélet nélkül – frájerok maradtak.

III. 3. A valódi krimik bővölete

(2002)

Stephen Koch amerikai író könyvét a 20. századi baloldali értelmiség kettős szerepéről – ki társutasként, mint Hemingway, ki szovjet ügynökként, mint a brit titkosszolgálat egyik vezetője, Kim Philby úgy játszotta a Kommunista Internacionálé vagy az NKVD által rá kirótt szerepet, hogy közben meg tudta őrizni személyisége varázsát – a múlt év végén jelentette meg a XX. Század Intézet. A könyvnek számtalan magyar vonatkozása van, közülük is a legfontosabb Noel Field története, akinek vallomásai nyomán annyi halálos ítélet született s aki maga is öt éven át a magyar börtönök lakója lett.

Amikor 1948 augusztusában az Amerikaelenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság előtt Chambers olyan értesüléseket tett közzé – mint például a szovjet kémszervezet egyik ügynöke a washingtoni hálózatban nem más, mint Alger Hiss, az amerikai diplomáciai elit egyik fontos figurája – az Allen Dulles oldalán (CIA) dolgozó Noel Field történetesen Csehszlovákiában volt. Rögtön kapcsolatot keresett s talált is szovjet összekötőivel. „A kommunista Field feleségével – írja Zinner Tibor – Prágában tartózkodott, amikor – a csehszlovák politikai vezetés tudtával – 1949. május 9-én elrabolták a magyar államvédelmisták Szücs Ernő ezredes, Péter Gábor helyettesének vezetésével, s Budapestre hurcolták.” (Prága ekkor hatalmas pompával ünnepelte a németek fölötti győzelem napját, s az ifjabb Masaryk haláláról szóló suttogások, így az is, hogy esetleg a magyar titkosszolgálat emberei is részesei lehettek meggyilkolásának, elhalóban voltak.) Az igazi színjátékot Bjelkin, szovjet rendőrtábornok és a neki alárendelt MGB-s tisztek dolgozták ki: Fielddel adatták elő a mindenütt jelen lévő amerikai „mesterkém” szerepét, akinek vallomásaival a Kelet-Európán átsöprő új terrorhullámot is igazolni tudták. Mint a szerző – akinek dédapja, Koch Gyula a 48-49-es szabadságharc emigránsaként került a Missisipi völgyébe birtokosnak –, állítja, Noel Field mítosza abban állt, hogy ő „manipulálta” a kommunista pártok elhajlóit az „Allen Dulles irányította kapitalizmus s a leggonoszabb mesterkedő, Sztálin új ösdémona, Tito szolgálatában.” Hogy milyen összjáték alakult ki ebben az ügyben a két superhatalom, az USA és a Szovjetunió titkos szolgálatainak között, azt nem tudhatjuk, az azonban árulkodó jel, hogy a Field házaspárt 1954-ben pont azon a napon engedték ki az oroszok ellenőrizte Conti utcai (Tolnai utcai) börtönből, amikor kapcsolatuk sajátos, minden hangszeren játszó figurája Alger Hiss kitöltötte büntetését az államokbeli lewisburgi szövetségi intézetben.

Field magyarországi áldozatai közé tartoztak a Rajk-perben letartóztatottak, akik közül több mint ötvenen fizettek életükkel. Schmidt Mária kutatásai szerint – túl azon, hogy az amerikai gazdag ifjú kettős ügynökként dolgozott – a fontossága abból is kiderül, hogy 1954-es meghallgatása után Rákosiék az elsők között rehabilitálták. Élete végéig sztálinista maradt s még akkor sem hagyta el Magyarországot, amikor már büntetlenül utazhatott volna Nyugatra: mind ő, mind felesége itt haltak meg.

A Rajk-per katonai vonulatában a legnagyobb ásznak Pálffy-Österreicher altábornagy, a Katonapolitikai Osztály volt főnöke számított, akit Field a spanyolos Rajkkal szemben még hírből is alig ismerhetett. Az altábornagy ügyét Jávor Iván hadbíró ezredes tárgyalta, aki hozzávetőlegesen hatvan halálos ítéletet hozott a Rákosi korszak idején. Pálffy – akire Field is rávallott – jól betanítva egyetlen a koncepcióhoz nem tartozó mondatot nem mondott, igaz, a vádlottak közt ott ült mindegyikük mellett egy-egy nem foglárnak kinéző őr, egy úr az Államvédelmi Hatóságtól. (A smasszerok ÁVH pásztoroknak nevezték őket.)

Hosszú volt az anyag s a koncepció bőséges. Mindenki a vád tanújaként lépett fel, mentőtánú egy sem akadt. A kivégzés a Margit körúti katonai börtön udvarán történt. Egy az ügryhöz nem

tartozó katonatisztet is bitóra küldtek a kivégzésen résztvevő Sárközy Endre volt hadbíró szerint. Martinovics főhadnagy kivégzését valószínűleg a neve miatt kapcsolták össze Pálffyékkel, merő színpadiasságból. (Oldalágon a főhadnagy Martinovics Ignác leszármazója volt, s így őse jakobinus eszméinek „árulójaként” lehetett feltüntetni.)

„Jelen volt, ha jól emlékszem – mondta Kubinyi Ferencel folytatott s 1990-ben a Kapu Könyvek sorozatban megjelent beszélgetésében a hadbíró – egy-két akkori legmagasabb szintű vezető is, Farkas Mihály és Gerő Ernő. Ezt a csúnya színpadias dolgot valószínűleg ezért is csinálták. A két politikai bizottsági tagot később az épület ablakából, az udvaron láttam, amikor mindennek vége volt... Először kihozták a szerencsétlen Martinovicsot. Szálas, magas katonatiszt volt. Mindenkit díszbe öltöztettek... Róla nem téptek le semmit, hisz nem volt tábornok, csak kihozták egyenruhában. Kiáltott: „Istennel a hazáért!” A sorrend ilyenkor mindig fordított volt. A kisebb rangúakat akasztották először, a magasabb rangúakat később. Horváth-Hönigsbergert, Korondyt és a végén Pálffyt. (Korondy tábornok a határőrség kommunista szellemben való átszervezője s a Horthy-féle kiugrási irodában Péter Gábor „felső kapcsolata” volt, Horváth tábornok pedig a „demokratikus rendőrséget” szervezte meg. – T. P.) Pálffyt tábornoki ruhában (hozták), de a vörös lampasz és a váll-lapok csak gyengén voltak a ruhához fércelve.”

Virágh főtorzsrőrmester letépte a váll-lapokat, a tölgyfalombot és a sapkarózsát, Révay Kálmán vezérőrnagy pedig – Pálffy barátja s nem sokkal később maga is a terror áldozata – dobpergés közepette vezényelte a szörnyűséges parádét. A végén – emlékezik Sárközy – zene is volt. „Az a szemem előtt van, hogy diszlépésben elvonul az egység”, miközben a hullák a bitókon függtek. „Az ünnepélyesség oka talán az is lehetett, hogy több mint egyórás filmet készítettek a tárgyalásról és a kivégzésről. A filmet jóval később a kirendelt katonák előtt levetítették a zsúfolásig telt Erkel Színházban. Magam is láttam.”

Egykor Felix Dzserszinszkij gróf – a CSEKA elnöke és a vörös terror megszervezője – azt írta varsói börtönében, az Ohrana, a cári titkosrendőrség foglyaként, hogy „a halálraítéltek folyosója sosem ürül ki.” S feljegyezte azt is, hogy a börtönfolyosót puha futószőnyegek borítják, s a lépések nem hallatszanak. „A folyosóról csupán a csendőr suttogása, a retesz csikorgása és a zár zörgése szűrődik be a cellába olykor.” Amikor a gróf a bolsevik forradalom egyik vezetőjeként hatalomra jutott, a CSEKA börtöneit – nagyobb méretekben – az Ohrana elvei szerint rendezték be. Így történt ez nálunk is a Conti utcában, az Andrásy út 60-ban vagy a Gyorskocsi utcai „susogón”, a tiszteket és nyomozókat pedig a róla elnevezett Szabadság-hegyi Dzserszinszkij Akadémián képezték ki. A kihallgatók pedig cinikusak voltak, ám megszállottak. A Sólyom László-féle tábornoki per (a tábornok lánya Sólyom Ildikó színésznő) egyik vizsgálótisztje Berkesi András, a későbbi sikeres krimiszerző például dr. Aranyi Sándor orvos ezredesnek égő cigarettát dugott az orrába. A magyar királyi légierő egykori főfelügyelőjét, Keks Edgárt is izzó csikkal kezelte Berkesi: Márianosztrán aztán fogolytársakként találkozott egymással kínzó és megkínzott.

Field vallomásai – amelyeket még a Rajk-per előkészítésekor tett – súlyosan estek latba Prágában a Slánsky-perben. A csehszlovák kommunista páért főtitkárát s társait 1952 november végén ítélték halálra: a per nyíltan anticionista, mondhatni zsidóellenes színezetű volt. Az egyik fővádott, Otto Katz, a Kommintern egykori kulcsfigurája Stephen Koch szerint úgy ment a halálba, ahogy élt: „pozórként”. Arthur Koestler (magyar származású kommunista, majd antikommunista író – T.P.) meg volt győződve arról, hogy Katz vallomásával a sorok között neki jelzett, s nyelvezete utánozta Buharinról mintázott szövegét a Sötétség délben című regényéből. Vallomása végéhez érve Katz – ahogy ezt a BBC is felvette s Koestler is idézi –, azt mondta: „Író vagyok, állítólag a lélek építész... A lélek ilyen építész a vesztőhelyre való. Aztán sok más vádlotthoz hasonlóan ő is halálbüntetést kért

magára ..., de a könyörgés a halálért érthetetlen suttogásba, egyfajta zihálásba fulladt. Katzot másnap reggel akasztották fel.”

Nem olyan az egész történet, mint egy krimi? A szereplők helyzetüket hol hóhérként, hol áldozatként, hol mindkettőként, de mindenképp pozőrként élik meg. S ha túlélük, esetleg könyvbarátként. Field éppúgy a magyar könyvkiadásban dolgozott később, mint a Péter Gábor perben elítélt Timár István volt ÁVH-s ezredes, aki a Magyar Könyvterjesztők Egyesületének elnökeként vonult nyugdíjba. S tegyük hozzá, Nagy Imre miniszterelnök romániai, snagovi kihallgatója, Walter Roman (Peter Roman neves mai román politikus atyja) ugyancsak könyvészzel foglalkozott, miután a romániai „elbocsátott légió” tagja lett.

Minek tovább verekedni?

III. 4. Muskátli erdőből olcsó diktatúra

A szocialista apostolok soraiban már a kezdet kezdetén előkelő szerepet játszottak a kereskedők. Kereskedelmi utazó, azaz ügynök volt Fourier, akinek a falanszter rendszer Madách ábrázolta vízióját köszönhetjük, kereskedőnek készült a német munkásmozgalom kulcsfigurája, Lasalle, a Keleti Akadémiának nevezett kereskedelmi iskolát elvégző Rákosi Mátyást Hamburgba és Londonba ment üzletet tanulni, kereskedett maga Engels is, s e pályán tűnt fel a német forradalmat bolsevizálni akaró Rosa Luxemburg is. S kereskedtek – szovjet minta alapján – az ÁVH tagjai is. Ha csak a Vám-és Pénzügyőrség fennmaradt iratait vizsgáljuk, érdekes tételt képez a kivándorlók különvonatainak vámvizsgálata, az országba be- és kilépő küldeményeké, a Hatóság különleges kíváncsiságainak rögzítése a vámkezelésnél vagy – s micsoda fantasztikus jog ez egy szögesdróttal körbe kerített kis országban – a testület tagjainak bejelentés nélküli határátlépése.

Az ÁVH foglalkozott iparral, mezőgazdasággal, közlekedéssel s a „K” ellenőrzés anyagi ellátásával megbízott osztály révén telefonnal, lakásokkal, gépkocsikkal. Tagjai természetesen saját zsebre is dolgoztak. Súlyos köztörvényes bűnökkel életfogytiglanra elítélt ávósokkal is találkozhat a kutató: a sopronkőhidai 56-os rablázkodást például az ő belső segítségükkel veri le a börtönparancsnok, hogy aztán Dobi Istvántól, az Elnöki Tanács elnökétől kegyelmet kapjanak. (Olyan ez, mint a piszkos tizenkettő története teljesen optimista változatban.) Annyira a pénz körül forog minden, hogy Péter Gábor még a letartóztatott Mindszenty hercegprímással is próbálkozott, szabadon engedése fejében nem tudna-e valutát szerezni az országnak? – miközben papok és főpapok felett ítélkezik az uzsorabíróság mondvacsinált kölcsön- és valutaügyekben.

Hogyan is szerzett hát külön pénzt az ÁVH? A nadrágszabóból lett altábornagy sok pénzt kapott a belügyre szánt költségvetési hányadból, de ez nem volt elegendő, hogy a saját és emberei összes luxusigényét kielégítse. A kivándorolni szándékozó gazdagoknak, pontosabban a tőkés osztály tagjainak az ÁVH adott útlevelet, cserébe viszont át kellett adniuk értékeiket. Az így befolyt összegek Péter helyettese, Szűcs Ernő páncélszekrényébe kerültek. A Hatóságról szóló, Kubinyi Ferenc írta s Gombos László rendezte háromrészes dokumentumfilmben másról is szó esik. (Jellemző, hogy az 1994 elején bemutatott filmet többet nem vetítették: túl sok „dinasztikus” érdeket sértett.) Nos, a házkutatások s a letartóztatások során az ávósok zsarolták az embereket, sőt, valóságos klientúrát építettek ki a lefogottak hozzátartozói körében. A zsarolással megszerzett ingatlanokat, ékszereket, festményeket és berendezési tárgyakat Csapó Andor őrnagy, a gazdasági ügyek vezetője vette gondozásba, a befolyt pénzek fölött azonban elvben csak a főnök diszponálhatott.

„A megkerült hajdani pénztárkönyv – olvashatjuk a film szövegében – 1953-ig (azaz Péter Gáborék bukásáig) 198 befizetési tételt regisztrált, összesen 13 millió 160 ezer forint összegben. Az ötvenes évek elején ez hatalmas összegnek számított. Az is kiderül az iratokból, hogy nem minden kiadott útlevelet vezettek be a pénztárkönyvbe. A testület vezetői saját kezelésben is kiadtak útleveleket azoknak, akik az egyre könyörtelenebbé váló terror elől akartak szabad földre jutni. Az ezekért az úti okmányokért kapott pénz az ÁVH vezető testületeiben szolgáló tisztek zsebébe került. A belügy-, ill. a pénzügyminisztérium nem nézhetett bele az ÁVH titkos pénzkezelési okmányaiba. (Pénzmosás és konspiráció – akárcsak ügynökök beszerzése – a rendszer fennállásának utolsó vagy még azon túli pillanatáig működött: így veszett nyoma például az egyes hírek szerint egy, mások szerint kétmilliárd nyugatnémet márkára taksált Stázi pénznek Magyarországon.) Amikor Rákosi és Péter parancsára a Princz Gyula vezette tiszti verőcsoporthoz agyonverte Szűcs ezredes és öccsét, az ezredes pá célszekerényéből sokmillió forint értékű ékszer, valuta és készpénz került elő.

1952-ben államosították a házakat, s Budapesten, ahol 36443 ingatlan került listára, 22 százalékon „egykori kizsákmányolók” által építtetett, hatszobásnál nagyobb lakás állt. Ezek egy részéből tovább bővítették a „K”, a konspirálás céljára fenntartott lakások körét, kiutaltak villákat a pártelit és a szovjet szakértők számára, sőt volt, hogy személyi tulajdonba adták őket. S míg jegyzékesedés és feketevágás címén kisemberek százai kerültek börtönbe – egyikük, Nagy Lajos, aki a Corvin-közből is harcolt, bűnbeesését politikai bűnökkel tetéztve összesen 31 esztendőre töltött el Rákosi és Kádár börtöneiben –, addig a Hatóság emberei közt az április 4-ei, május 1-ei és november 7-ei ünnepek alkalmával olyan több száz, sőt több ezer forint értékű élelmiszer-csomagokat osztottak szét, amelyekről a jegyrendszerben tengődő kisember gondolni sem mert. (A tömegek történelmi étvágát hitvány jelszavakkal elégítették ki.)

Magáncélokra több mint hétmillió 800 ezer forintot költöttek el a proletáriátus öklének is nevezett Hivatal főtisztjei 1952-ben. Péter Gábor szentendrei villájának fenntartása ötvenezer forintra rúgott, s csak a kertben elültetett másfélezer muskátli – valóságos muskátli tenger – 16 ezer forintba került. Feleségének, Simon Jolánnak – aki Rákosi titkárnője volt – négy liter kölnit vásároltatott karácsonyra, s a Minőségi Ktsz-nek – a szövetkezeti ipar bábája az ÁVH volt, s 1956 után több vezetőjének nyújtott gazdag menedéket – hat és félmillió forintot fizettek ki főképp építőipari szolgáltatásaiért. Lefogása Rákosi Mátyás villájában 1953 január 3-án – amelyet az altábornagy öreg emberként Zinner Tibor történésznek mesélt el – Berkesi regénybe illő volt: „Kezem a hátam mögött volt, egyszer csak azt éreztem, hogy bilincs kattan rajtam. A megdöbbenéstől szóhoz sem jutottam, és még mielőtt a velem szemben ülő Rákosi megszólalt volna, a függöny mögül előugrott Farkas Mihály, aki így kiáltott: A játszmának vége!”

Péter Gábor s később Farkas játszmájának is valóban vége volt. A rákosista elit „bolse vitéje” után – amelyre a forradalom rövid ideje a kelleténél több fény derült – megszületett a kádári puritánság mítosza. „Kádárnál szerényebb, olcsóbb diktátora sem az ezeréves magyar történelemnek, sem a többi csatlós országnak nem volt” – állítja még ma is Kádár és kora című visszatekintésében a közgazdász Kopátsy Sándor. Lehet. Csakhogy a börtönből kijöve már a rehabilitálás maga felért egy tetemes gazdagodással. Miután az ügyészség különleges tanácsa rehabilitálta, Kádár felvett börtönéveiért 67 ezer forintot s kiutaltak számára egy hárszobás lakást. (Gombos a filmben a dokumentumra a következő tanulságos szöveget úsztatta rá: akkor havonta négyszáz forintból éltünk.) Kétszázötven szépkötésű könyv várta, s teljes lakberendezés, amikor négyhetes gyógyüdülés után beköltözhetett. S mint Kubinyi írja, nemcsak kitüntetéseit, de ezredesi állapját is visszakapta a volt belügyminiszter, akit akár az ÁVH atyjának is nevezhetnénk. S bár felszámolta a testületet, az ő uralma alatt lett a belügy

igazi rendőr-minisztérium, amely töretlenül működött egészen a rendszerváltásig. A vagyonszerzés bizonytalansága – vélte jó smasszerként – nem éri meg az állandó hasmenést. Adott Trabantot, Zsigulit, adott hétvégi telket és gebint s adott nyugati útlevelet is, többet nem engedett. Nyugaton is kedvelni kezdték a joviális, szemével huncutul csippentő első titkárt, akinek felesége s annak fivére is Kubinyi kutatásai szerint az egykor a rettegett politikai rendőrség tisztje volt.

„Egyébként – jegyzi meg a filmbéli narrátor – már 1945-ben kialakultak az ÁVO-s dinasztiák”, s az „már a történelem fintora volt, hogy 1951 tavaszán éppen édes gyermeke, az ÁVH tartóztatta le” Kádárt. Mára a fiak és az unokák ott vannak honi gazdagok toplistáján: számukra a halála előtt Fock Jenővel, egykori miniszterelnökével beszélgetést folytató Kádár alakja és sírásba fulladt hangja, s hogy kit és mit siratott, tartalom nélküli keret, számítógépes zörej. Ám számítanak politikai játékaikban arra a Kádár által is ügyesen táplált osztálygyűlöletre, amely – noha az osztály, a polgárság már eltűnt – a tömegekben megmaradt.

S ez a gyűlölet nagy erő.

III. 5. A kiherélők kiheréltetése

A fenti címen található az igen tanulságos hérodotoszi történet. Egy Hermotimosz nevű görög férfi kegyetlen bosszút állt kiherélőjén, amikor később Xerxész kedvenc eunuchjaként arra kényszerítette, hogy mind a négy fiát herélje ki, majd a fiúkat, hogy apjukat fosszák meg férfiasságuktól. Ha a szereplők történetemben egy másik játék résztvevői is lesznek – hatalmi harcról van szó –, a történet nem is, de cím kegyetlenségüknél fogva illeni fog rájuk: a KATPOL-ról lesz szó s Péter Gábor győzelméről Pálffy altábornagy fölött.

KATPOL – ez a betűszó, amelytől megborzongott a hideg a negyvenes évek második felében élő emberek hátán. A Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályáról, a kommunista diktatúra az ÁVO-nál is kegyetlenebb szálláscsinálójáról van szó. Az utóbbit egy szegény nadrágszabó zsidó vezette, ezt pedig – mintha a népmesék jól kifundált ellentétpárját testesítenék meg – egy ludovikás tüzértiszt. Pálffy György azért lett a kommunisták katonai bizottságának vezetője 1944-ben, mert a magyar királyi hadseregéből zsidó származású menyasszonya miatt kénytelen volt kilépni. Hajdani szervezetét s véres szerepét a koalíciós időkben Pálffyék és Rajkék rehabilitálása ellenére is annyira betakarta a feledés pora, hogy 1991-ben az a parlamenti bizottsági javaslat, amely az államvédelmi szervek, a karhatalom bűnös voltának és a BM III-III-as hivatalának „szelíd inkvizícióját” tette volna vizsgálat tárgyává, a Katonapolitikai Osztályt meg se említette. Pedig ennek tisztikara verte szét 1946-47 fordulóján a szovjet MGB és a SZMERS (Halál a spionokra!) hathatós irányításával a magyar parlamentarizmust és annak legerősebb pártját, a 45-ös választásokon 57 százalékot elért kiscsajdát. Kornis Pál ezredes, az osztály párttitkára írta Tanúként jelentkezem című önéletrajzi könyvében, hogy „ami a belügy és a politikai rendőrség volt az országban, az volt a Katonapolitikai osztály a hadseregen belül.” A kommunista párton kívül éppúgy nem tartozott senkinek sem felelősséggel, mint Péter Gábor ÁVO-ja. Megkínózhattak, eltehettek láb alól akárkit. Az Ugray Ferenc által vezényelt örök a Hadik laktanya fogdájában még az életet is megutáltatták a lefogottakkal, ahogy ezt Sóvári Tihamér ezredes börtönnaplójából is olvashatjuk: „Vajon holnap reggel mi lesz? Jut-e egy kis leves? Sztálinnal csevegtem álmomban és Berkesivel.”

A vallatási módszerek túl tettek még az oroszokén is: a Szmers által a katpolosoknak átadott Fehérváry Istvánnak orosz őrei csak úgy odavetették, hogy csak most fogja megismerni a magyarok úristenét. Szomorú, de a szervezet személyi álmánya esősorban ludovikás

tisztekből állt. Pálffy helyettese, báró Kruhina Viktor is a zsidó törvények miatt hagyta ott a tiszti pályát, s ilyen volt Földi Lajos is, aki később Pálffy utóda lett. Volt egy csoport, amely a diszkriminált honvédtisztek mellett szovjet fogságba került vagy átszökött hadifoglyokból és zsidó munkaszolgálatosokból állt. Megpróbáltatásaik előtt zömmel a polgári osztály életét éltek, ám legtöbbjük a fogságban antifasiszta iskolát végzett, s ottani tanáraik készítették fel őket jövőbeni feladataikra. (Egyik tanáruk az a Garasin Rudolf ezredes volt, akit aztán a magyar börtönök országos parancsnokává neveztek ki.) Kiemelkedő képviselőjük Kardos György, későbbi ávós alezredes volt, aki a herélők heréltetésekor politikai fogoly s a kádári konszolidáció idején végül a Magvető Kiadó igazgatója lett. Ugrait is kedvelhette Kádár, hiszen 1956 után a vezérkari főnökséget kapta meg. Voltak természetesen karrieristák is a testületben, egyiküket, Berkesi Andrást a Kádár kor egyik legismertebb írójaként ismerte meg a nagyközönség. (Vácutt, a „lordok házában” egy zárkába került az ország felett lelőtt amerikai gép pilótájával, Nosztrán pedig találkozott rabtársként a királyi légierő utolsó felügyelőjével, Keksz Edgárral, akit a Hadik laktanyában cigarettavéggel égetett meg.)

Pálffy – aki házasságával a Szamuelyekkel került rokonságba – lépésről lépésre állította át a magyar fegyveres erők tisztjeit és altiszti állományát a kommunista oldalra. Szovjet segítséggel – Alsó-Ausztria ekkor szovjet övezet volt s a badeni szovjet főparancsnokság alá tartoztak a magyarországi egységek is, Sopronkőhida pedig az MGB és a SZMERS börtönként működött – kezébe kaparintotta a határőrséget, amely az egyetlen igazán ütőképes erő volt az országban. Átszervezését a KATPOL tisztjei irányították Korondi Béla volt csendőrtiszt vezetésével: itt és ekkor született meg a szovjetektől átvett politikai tiszti testület. Az altábornagy jellemét s Rákosi Mátyás szalámi taktikáját ismerve nem kizárt, hogy a határőrség átszervezésének burkolt céljai közt ott volt a katonai diktatúra bevezetéséhez szükséges engedelmes katonai erő megteremtése is. Nem túrt meg még a látótávolságán belül sem olyan feddhetetlen és képzett vezérkari tisztet, aki gátolhatta egyeduralkodói törekvéseit: ezt példázza Almássy Pál, Kéri Kálmán és Hátszegi Ottó letartóztatása is. Az utóbbit szovjet kézre adta, így került a hírhedt lubjankai börtönbe, majd hét évre a gulágra. A sors azonban őt is megréfta, hiszen a karhatalmi vízióit jól ismerő Rákosi az ügyet a Rajk perhez kapcsolva Pálffyt bitóra küldte. Lehet, hogy ezek nem is voltak víziók, hanem a párt forgatókönyve egy a cseh 48 februári puccshoz hasonló hatalomátvitelre?

A Rajk per során három próbamozgósításról is beszél Pálffy, persze a szovjet, a Bjelkin altábornagy féle koncepció értelmében. E hamis koncepció szerint a puccsra Belgrád adta volna meg a jelet. Először 1948 márciusában a szovjet fél visszaszolgáltatta 48-as zászlók átvételekor, aztán az iskolák államosításakor elrendelt országos mozgósításkor, harmadszor pedig az év nyarán, a honvédség napján próbált ki „bizonyos technikai dolgokat”, azt, „hogyan puccs esetén hogyan válna be a mozgósítás.” A két munkáspárt egyesülésével s a kisgazdák teljes megtörésével azonban a nyílt katonai hatalomátvitel a „fordulat évében” fölöslegessé vált, s titkos és csak egy-két beavatott tiszt által ismert terveit az oroszok és a ravasz, az egészségtelenül kövér emberek minden gonoszságával megáldott Rákosi fondorlatosan titói összeesküvésként dolgozták be a Rajk per szövetébe. 1949. október 24-én Rajk, Szalai és Szőnyi kivégzése után kilenc nappal a tábornokok, Horváth, Korondi, Németh és Pálffy is a hóhér kezére adtak. Rákosi, aki a színházakat s főleg az operát állandóan szidta – „Az operában egy ló is elég lenne” –, látványos előadást engedélyezett a Margit körúti katonai börtön udvarán. Sárközy Endre volt hadbíró ezredes – aki a múlt évben hunyt el – jelen volt a zenakar kísérete, filmesek felvette előadáson, mindössze az az egy operai ló hiányzott: Pálffyt „Virágh törzsrőmester, főfoglár támogatta egy kicsit. Első pillanatban – s ezt nem tudom elfelejteni – talán egy kicsit megbicsaklott a lába, de hogy könyörgött volna, amit irodalmi anyagokban olvastam, az nem igaz.” A főfoglár dobpergés közepette letépte a vállapokat, a tölgyfalombot és a sapkarózsát: „Révay Kálmán vezényelte az egész szörnyűséges parádét ...

A szemem előtt van, hogy díszlépésben elvonult ez egység”, élén kivont karddal a nyalka huszártábornok, aki az ablakból nézelődő Farkasra és Gerőre tekintve kardja hegyén talán már saját fejét látta felvillanni. Utána bankett a díszteremben: akár egy svédasztal a hullaházban. Révay a Tuhacsevszkij per mintájára rendezett Súlyom perben, a tábornokok perében kerül majd bitóra. Itt már nem volt ünnepélyes lefokozás és operai hangulat vagy mint a hadbíró emlékezik lakonikusan: „Semmi nem volt. Maradt a pusztaságszerűség.”

Péter Gábor tehát győzedelmeskedett Pálffy és zsoldos szemléletű tisztjei fölött – érdekes, a hivatásosok zsoldos szellemisége fogja majd zavarni Kádárt is a pufajkások megítélésakor –, s noha sokukat átveszi az ÁVH-ba, szívesen juttatja őket börtönbe is. A KATPOL emlőin nevelkedtünk – jegyzi meg egyszer félig gúnyosan, félig komolyan. Pétert angol ügynökként tartóztatják le 1953 január 2-án, majd amikor visszavonadják vele a cionista összeesküvésről szóló vallomását is, Piros László belügyminiszter vigyáz rá, hogy az új koncepció kidolgozásáig semmi hír ne szivároghon ki. Piros méltó képviselője volt a herélők kiheréltetésének, volt hentes és mészáros, honvéd és partizán, szakszervezeti vezető és ÁVH vezérőrnagy. Rákosi intézkedésére kerül abba a Péter Gábor és „bandája” ügyét vizsgáló bizottságba, amelynek Farkas, Gerő és Vég voltak a tagjai. (Utóbbi a diktátor titkárságát vezette, s amikor Végre magyarosított, csak késve vette észre, hogy keresztneve, a Béla illetlen, ám kifejező kapcsolatba került új vezetéknevével.) Piros László – ha hihetünk Kubinyi Fekete Lexikon-jának, „többször megverte Péter Gábort, volt főnökét”. S mi történt az ÁVH titkos atyjával, Kádárral, amikor fogságba vetették? Bár a két Farkas tagadta a vádat s Kádár sem erősítette meg soha, még ma is a választás kissé felizzott légkörében közkezen forog egy gúnyvers, amelynek egyik passzusa így szól:

„Tábornok mutat jó példát,
Megleckézteti elvtársát,
Megmutatja: ő nem viccel,
A szájába belevizel.”

Az irodalom jó menedék. Meleg, mint egy fészek és sohasem recseg úgy, mint egy történelmi tanulmányban a megvert ember csontja.

III. 6. Szentmise csiszológépen

(2003)

Az 1945 után megújult csehszlovák köztársaságban hasonló repressziók játszódtak le, mint hazánkban, különösen azután, hogy a csehszlovák kormány 1947 nyarára Sztálin nyomására lemondott arról, hogy az Európát újjáépítő Marshall-terv részese legyen. Az Állambiztonsági Hivatal (Státna Bezpečnost) ekkor kezdte el a választásokon győztes Demokrata Párt vezető emberei utáni nyomozást. (A demokratapátiák hasonló szerepet játszottak a szlovák országrészben, mint nálunk a Független Kisgazda Párt elkötelezett hívei.) 1947 szeptemberében a Ferjencik vezette Belügyi Megbízotti Hivatal jelentést tett közzé arról, hogy Szlovákiában államellenes összeesküvést lepleztek le, az anyagot azonban a pozsonyi Állambiztonsági Hivatalban állították össze a prágai Állambiztonsági Hírszerző Iroda (OBS) és a szovjet szakértők intenciói alapján. Az OBS-t a csehszlovák Péter Gábor, Bedrich Reicin vezette, az ő tudtával válogatta ki és hurcolta el a Szovjetunióba az embereket az NKVD és a SZMERS, a szovjet katonapolitikai elhárítás. (Reicint 1952-ben a Slánsky per folyamán elítélték és kivégezték, tehát korántsem volt olyan szerencsés, mint az 1954. március 13-án életfogytiglanra ítélt s 1960-ban szabadult Péter Gábor altábornagy.)

Elhurcolások, perek, akasztások

Az NKVD elhurcolta Szlovákiából többek között dr. Martin Micurát, az akkori világ legnagyobb cipőgyártó trösztjének, a Batának szlovákiai vezérigazgatóját, a parlament elnökét, dr. Martin Sokolt – akárcsak nálunk a kisgazdák főtitkárát, Kovács Béla országgyűlési képviselőt –, dr. Ján Spisiakot, a háború alatti szlovák állam egykori budapesti nagykövetét, a volt nemzetvédelmi minisztert, Catlos tábornokot és Turanec tábornokot. A külügyminisztérium osztályvezetőjét, Mrazna mérnököt – aki tiltakozott a durva bánásmód ellen – az NKVD börtönnek használt pozsonyi bérházának pincéjében agyonlőtték. Micura a Lubjankában halt meg, ahová gróf Esterházy Jánossal az élen bezárták a szlovákiai Magyar Párt összes főemberét is: őket a pozsonyi központi bíróság fogdájából hurcolták el. Esterházyt a szlovák népbírák 1947-ben, távollétében halálra ítélték, Spisiakot, Catlost és Turanecet pedig – miután a szovjet hatóságok kiadták őket – Pozsonyban állították bíróság elé. Az 1944-es szlovák nemzeti felkelés leverésében játszott szerepük miatt Catlos nyolc évet, Turanec kötelet kapott, majd ítéletét életfogytiglanra változtatták. (A háború alatt a magyar-szlovák államszövetség ötletét is feldobó Spisiakot szabadon engedték.) Esterházy 1949-ben érkezett haza, s miután a szlovákok átvették, egy éven át várt a lipótvári fegyházban a kegyelemre. (Lipótvár a történeti Magyarország legnagyobb vidéki börtöne volt, nem messze az ugyancsak a Vág völgyében fekvő hírhedt illavai fegyháztól, ahol Sano Mach belügyminisztersége alatt koncentrációs tábor alakítottak ki főképp zsidók és kommunisták számára.) Esterházy gróf – aki 1942-ben a pozsonyi parlamentben egyedül szavazott a zsidók deportálása ellen – végül kegyelmet kapott, de életfogytiglani börtönbüntetése nem hozott számára szabadulást: 1957. március 8-án hunyt el a mirovi várbörtönben.

1947. április 15-én halálra ítélték Josef Tiso pátert, az első szlovák állam elnökét, akit gyilkosnak, államát pedig „kleriko-fasisztának” bélyegeztek meg ellenfelei. Az április 18-ai kivégzés napján cseh páncélosok jelentek meg Pozsony utcáin, s a központi bíróság felé vezető utakat lezárták. Benes köztársasági elnök egy cseh ezredest küldött Pozsonyba, hogy jelentse, a szlovákok valóban kivégezték a pátert. (Az akasztásnál állítólag még a smasszerok közül is volt, aki sírva fakadt, s Pozsonyban sok helyütt kitűzték a gyászlobogót.) A kommunisták és a prágai centralisták Tiso kivégzésével ugyanis szakadást akartak előidézni a Demokrata Pártban, amely a per korrekt lefolytatását s a volt elnök életben hagyását ígérte meg választóinak. Nem sokkal később Ján Ursínyt, a kormány demokrata párti alelnökét, s a párt vezetőit, Kempnyét és Bugárt is államellenes összeesküvéssel s a nyugati szlovák, úgymond fasiszta, „ludák” emigrációval való együttműködéssel vádolták meg.

S mint mindenütt a „népi demokratikus forradalom” útjára tért országokban, a szélső jobb, majd a polgári oldal soraiban végzett tisztogatás után, Csehszlovákiában is bekövetkezett a „tisztogatók tisztogatása”. Ennek első jele az a per volt, amely egy volt partizánparancsnok ellen folyt. 1950 októberében Viliam Zingort azzal vádolták, hogy a szlovák Tito szerepét akarta eljátszani. Zingort halálra ítélték és felakasztották. A Tito ellenes hisztéria során több szlovák partizánvezér is hasonló perek áldozata lett. A legnagyobb kirakatper 1952-ben zajlott le a CSKP főtitkára, a Rudolf Slánsky vezette „államellenes összeesküvő csoport” ellen: tizenegyüket végezték ki. Egyikük az utolsó szó jogán a moszkvai perekről írt, Sötétség délben című Koestler regény hőséne, Rubasovnak az ítélethirdetés előtti szavait idézte: az üzenet a per hamis voltáról a BBC egyenes közvetítésének köszönhetően a nyugati, baloldali értelmiségnek szólt. (A „konceptiós perekben” Csehszlovákiában 1953-ig 233 embert ítélték halálra, s 178 halálos ítéletet végre is hajtottak.)

„Karthauziak”

A prágai repülőtértől nem messze fekvő ruzinei „abszolút börtön” mellett egészen a szocialista rendszer összeomlásáig a valdicei és a lipótvári fegyintézetet tartották a legszigorúbbnak Csehszlovákiában. A sikeres szökések alapján úgy tűnik, hogy a valdicei volt a „szigorúbb”, mert míg onnan senki sem tudott megszökni, addig Lipótvárról igen. Ilyen volt az a cigányember is, aki egy bádogtetőt mázolt a bástyán. Amikor nem figyeltek rá, lecsúszott a tetőről s meg sem állt Prágáig. Onnan küldött egy flanellinget postán a már a Gulágon tüdőbajt szerzett Esterházy grófnak, s amikor egy razzian lebukva visszakérült, az első sétán odakiabálta:

– Megkapta az inget? Én küldtem magának!

A Jicin melletti Valdicét (Jicin szépségéről és Rumpcájsz, a rabló történeteiről lehet ismerős a magyar olvasónak) még a hatvanas években is csak „a Karthauzi” néven emlegették. Eredetileg karthausi kolostor volt, s mint a pálosok nosztrai kolostorát, a 19. század közepén alakították át fegyintézetté. Az avatatlan szem is látja, hogy kolostor volt hajdanán, hiszen gyönyörű barokk tornya messziről csalogatja az embert. Csakhogy a főbejárat előtt ott áll a magas bástyafal s fenn az őrtornyok, bár a keresztet még az ötvenes évek ateista túlbuzgalmában is elfelejtették levenni. A templomhajóból azonban minden képet, díszítést és szobrot szétloptak vagy megsemmisítettek a börtőnpapi szolgálat megszűnésével, s a templom üzemcsarnokká alakult át. A belső teret faszerkezettel három részre osztották: a híres csehszlovák bizsu tekintélyes hányada itt készült. Az oldalhajókban raktárakat, kisebb műhelyeket és vécét-mosdót alakítottak ki, a szerzetesi cellákat – amelyek alsó része még a szerzetesek idejétől alvásra, felső része pedig munkára szolgált – átépítették, hogy elférjenek a háromemeletes vaságyak. Egy-egy cellában így 18 rabot tudtak elhelyezni, igaz, mosdó és vécé is létesült. (Nosztrán csak a nyolcvanas években szűnt meg a küblizés.) A szerzetesek egykori refektóriumából (ebédlő s közös imádkozó terem) még a monarchia idején egy nagy 60 fős zárkát képeztek ki, a bejárat nagy vaskaputól balra pedig ott állt a négyszintes magánzárka épület, az MZ, amely olyan, mint bármelyik monarchia beli társa osztrák vagy magyar földön. Alagsorában voltak a büntető zárkák, ezekben az elítélt 10 vagy 20 napos büntetését egyedül töltötte, normális ételt csak háromnaponként kapott, egyébként csak zaccos malátakávé és egy karéj kenyér járt neki.

Az ötvenes években átlagban négyszáz fő körül mozgott a rablétszám. Amikor 1960-ban a felszabadulás és a németek felett aratott győzelem 15. évfordulóján amnesztiát hirdettek, Jáchymovban (ide a német határszélre, az uránbányákhoz kerültek többnyire a magyarok, így Arany László és memorandumot szövegező társai 1950-ben), Lipótvárott, Boryban és Ruzynében felszámolták a politikai foglyok körletét, a megmaradtakat pedig Valdicén gyűjtötték össze. Az MZ részen még 1962-ben is voltak német tábornokok, zsolnai és más szlovákiai cionista (zsidó) aktivisták, s egész sora ült itt a népbíróságok által elítélt háborús bűnösöknek, köztük Sano Mach, Tiso volt belügyminisztere, Tido, Gaspar, Hutka s itt ült a cseh Lobkovic plébános Krimicéből s Josef Vicen, akit a csehszlovák elhárítók 1957-ben raboltak el Bécsből. (Lobkovic atya alakja Skvorecky Csoda című regényében is felbukkan.) A történelem nagy tréfamester: az 1954-ben „burzsoá nacionalista” összeesküvőként életfogytiglanra ítélt Gustáv Husák meg az 1960-as amnesztiával szabadult, hogy az 1968-as szovjet megszállás után ő legyen az első és egyetlen szlovák, akit a Csehszlovák Kommunista Párt első titkárává választották.

Az amnesztia után 330 politikai maradt Valdicében, kétharmaduk pap volt, köztük öt püspök: Vojtassák, Zela, Hlad, Hopko és Korec. Korec püspök az üvegcsiszolóban dolgozott, ahol a munka közben vásár- és ünnepnapokon előre megbeszélt munkamozdulatokkal szentmisét szolgáltattak, s volt szentség felmutatás is. A csiszológépeknél – betanítás, javítás vagy egyéb

címen – gyóntattak: a motorok zúgása olyan hangfüggőnyt szolgáltatott, amely jobban biztosította a gyónás titkosságát, mint egy gyóntatófülke a kinti világban. (Bizony-bizony így volt ez, hiszen a 82 éves Stejskal atya azért került Valdicébe, mert engedély nélkül gyóntatott.) Korec püspök csiszológépénél történt meg a kenyér és bor csodálatos átváltozása, s aztán dobozkával a hóna alatt valamelyik elítélt pap körbejárt, mintha egy leesett üvegdarabot keresne, miközben valójában a szentostyát hordta szét. (Az ostyák kenyérdarabkákból készültek, papírba csomagolva.)

Így lett Valdice titkos templommá és papi szemináriummá. Dr. Hanus, a szepesi teológia erkölcsstan professzora a rabsétán erkölcsstant adott elő azoknak, akik még nem fejezték be kispapi tanulmányaikat, s vizsgáztatta is őket. Dieska atya a pápai russzisztikai intézetben végezte be tanulmányait, a börtönben oroszra okította társait: Litro atyával együtt fennhangon mondták a séta alatt Tolsztoj Háború és béke című nagy művének részleteit. A még 1950-ben lecsukott Mádr és Zverina atyák börtönszamizdatot készítettek s azt terjesztették is, a ferences Bárta szerzetes pedig mind a csiszolóban, mind a sétán vallásmagyarázatot tanított, s vázlatait cigarettapapírra írva ki is csempészte azokat a börtönből. A szepességi paptörténész, Smálik professzor is a börtönfalak közt dolgozta ki egyháztörténeti munkáját. S ha lebuktak – s miért ne buktak volna le? –, akkor mehettek tíz-húsz napra az MZ alagsori büntető zárkáiba.

Az egyháztörténelem a katolikus egyház talán legszigorúbb szerzetesrendjeként tartja számon a karthausiakat. A szocialista büntetésvégrehajtásnak köszönhetően Valdice elítéltelei szigorúbban éltek, mint a legszigorúbb karthausiak.

III. 7. H és F dossziék

(2001)

A Történeti Hivatal számos dokumentumot őriz börtöneinkről. Az operatív tisztek havonta jelentették a hálózati személyek körét. Mi is volt ez a rejtélyes hálózat, amelynek hatóköre a börtönökre is kiterjedt? Az állambiztonsági szervezettel (III/III) együttműködő és az azokat irányító személyek köreiről van szó. Titkos megbízottak, titkos munkatársak, operatív tisztek, szigorúan titkos vagy titkos beosztottak („SZT” és „T” állomány) alkották a hivatásos kört, ügynökök, informátorok, tájékoztatók, a „lojális” és ideiglenesen együttműködő, továbbá a különböző szervek és szervezetek társadalmi munkában jelentő személyei a nem hivatalos kört. Adataikat a H-dossziék őrizték. A börtönökben leegyszerűsödött a séma: a zárka- ill. fogdaügynökökből, informátorokból és tájékoztatókból álló hálózatot bábosok ügyességével mozgatták az operások; áttételek, mint a civil életben, nem voltak. Figyelő dossziésok is akadtak az elítéltek között. Figyelő vagy F dossziét a rendszer azokról készítettett, akiket a saját szempontjából igen veszélyesnek ítélt: a Gyűjtőben külön tartották nyilván az F dossziés politikai foglyokat. Az operások szigorú konspirációval dolgoztak: a 3/e rendszabály (rejtett lehallgató berendezés elhelyezése és működtetése) alkalmazási helyéről például még a börtönparancsnok sem tudhatott.

Összeesküvések 1964 és 1967 között

Az emberek szeretik az asztaltársaságokat. Meghányják-vetik a világ dolgait: a szabadidő 20. századi megjelenése éppúgy kedvezett a sport kultuszának, mint a felső rétegeket imitáló, kiskocsmái baráti társaságok kialakulásának. A hatvanas években nálunk a párt maga is csak imitálta az elitet s jónéhány értelmiségi asztaltársaság komolyan gondolta, hogy ez így aligha mehet tovább: rájuk, a valódi elitre minden bizonnyal szükség lesz. Tévedtek. A pártnak összeesküvőkre volt szüksége.

Dr. Matheovits Ferenc és négy társa ügyében 1964. január 6-tól május 9-ig nyomoztak a háromperhármasok: ügynökeik mindent feljegyeztek, miről is esett szó asztaltársaságukban. „Politikai céljaikat a szovjet csapatok Magyarországról való kivonulását követően remélték megvalósítani. Számoltak ugyanis azzal, hogy a nagyhatalmak megegyezése esetén ENSZ ellenőrzés alatt megtartott „szabad választásokon” a Kereszténydemokrata Párt jogutódjaként általuk létrehozott „Keresztény Párt” döntő győzelmet aratva, hatalomra jutnak.” Az egyébként okos jogászember két év börtönbüntetést kapott, s F dossziéja szépen gyarapodott a Gyűjtőben. Az, hogy például Németország egyesítése és Európa újrendezése – amelyet paradox módon még 1954-ben a nem sokkal később imperialista ügynökként kivégzett Berija, Sztálin főhóhéra vetett fel – nem időszerű, Matheovits és társai nem gondolták végig.

1963 nyarán jött létre a „Nemzeti Kereszténydemokrata Munkáspárt”, amely a magántulajdon visszaállítása és a Közös Piachoz való csatlakozás mellett programja egyik fő pontjaként Erdély visszacsatolását is fölvette. Zászlókat, jelvényeket, bélyegzőket készítettek, azaz épp elég bűnjel állt a nyomozók rendelkezésére, amikor a magát pártnak nevező baráti kört letartóztatták. Vezetőjük, Mészáros István nyolc, Szesztay András hat évet kapott, a többi terhelt pedig egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel fizetett azért, mert egy kicsit merészebb volt, mint azt a kor megengedte.

1965-ben Rózsa Elemér jezsuita szerzetes és öt társa került bíróság elé. Bűnüknek rótták fel, hogy kidolgozták egy katolikus társadalmi rendszer felépítésének elvi kérdéseit s az „új elit” képzésének feladatait. A jezsuita atya nyolc évvel (s F dossziéval), társai pedig 3 évtől 5 évig terjedő börtönbüntetéssel bűnhődtek, mert az internacionalizmust a katolikus „világszolidaritással” cserélték fel. (A „világszolidaritás” elnevezést ők maguk adták programjuk vezérelveként.) Ugyancsak abban az évben ítélték el Emödi Lászlót s hat paptársát – valamennyien regnumosok voltak –, mert „mintegy 80-100 középiskolás tanulót és egyetemi hallgatót szerveztek be az ún. „regnumi” csoportokba.” A regnumos atyák azt hirdették, hogy a katolicizmus megújulása papok és laikus hívők közös hitéletet élő csoportjain keresztül fog megvalósulni: Dózsa György úti templomukat még Rákosi Mátyás idején felrobbantották s Damjanich utcai közösségüket szétkergették.

1966-ban került sor Hamusics Jánosék perére. Ajka határában „vasúti sínrobbantást hajtottak végre”, a fővárosban szovjet és munkásmozgalmi szobrok felrobbantását s fegyveres felkelés kirobbantását tervezték. Hamusicsot 1967 februárjában kivégezték, nyolc vádlott társát pedig egy évtől 14 évig terjedő szabadságvesztéssel büntették. Ők jutottak el a legmesszebbre a rendszer elleni harcban: míg a többiek megrekedtek a verbalitás, a szóbeliség szintjén, ők – bányászok lévén – élesre vették a dolgot. Megemlékezésül érdemes felsorolni e konszolidálódott s 1956-ot illetően is egyre inkább emlékezetvesztésbe süllyedő kor ellenálló csoportjait, ne csak az operások dossziéi rejtsek nevüket.

Az 1964-67 években felszámolt összeesküvő csoportok elnevezése sokat elmond sajnos csak szavakban és röpiratokban megfogalmazott céljaikból:

„Nemzeti Keresztény Demokrata Munkáspárt”	=	Mészáros István és társai
„Nemzeti Egységfront”	=	Hobora Béla és társai
„Ifjúsági Ellenállási Mozgalom”	=	Klimsa Artur és társai
„Magyar Ellenállók Nemzetközi Ébredő Szervezete”	=	Ligeti József és társai
„Polgári Akció Mozgalom”	=	Hermány Miklós és társai
„Magyar Katolikus Ifjúsági Szövetség”	=	Gajer János és társai
„Októberi Front”	=	Vaczkó László és társai
„Magyar Ellenállók Forradalmi Szervezete”, „Keresztes Partizánok”	=	Király Béla és társai
„Ellenállási Mozgalom”, „Ellenálló Csoport”	=	Ambrus László és társai
„Mecseki Láthatatlanok Társasága”	=	Mezőfi István és társai
„Forradalmi Bizottság”	=	ifj. Baranya János és társai
„Ifjú Elmék Új Társadalma”	=	Toldi Miklós és társai
„Debreceni Forradalmi Ifjúsági Szövetség”	=	Förstner Gábor és társai
„Fekete Tulipánok”	=	Gulyás Mihály és társai
„Magyar Felszabadító Mozgalom”	=	Albert János és társai
„Fekete Hadsereg”	=	fk. Hideg István és társai
„Ifjúsági Mozgalom”	=	fk. ifj. Bayer Miklós és társai (fk. fiatalok)

Kémügyek 1964 és 1968 között

Az ember másképpen is megharagudhat egy monolitikus rendszerre, mint ahogy ezt az „összeesküvőnek” minősített baráti társaságok tagjai tették: kémkedhet is. Akik úgy gondolták, hogy ez úton jó el a cselekvés ideje, éppúgy tévedtek, mint a szóbeli tiltakozás és a röpcédulázás bajnokai. A BM III-as Főcsoportfőnökség vizsgálati szervei az említett öt év alatt 69 kémügyet fedtek fel s 149 főt nyilvánítottak terheltté.

A kémkedés büntetést a bírósági processzus során 87 esetben látták a bírák bizonyítottan. Beszervezett kémnek minősítettek 14 főt, ellenséges hírszerző szervvel kapcsolatban állónak 4 főt, ellenséges hírszerzőknek kihallgatáson adatokat kiszolgálónak 18 főt. Az utóbbi adat azért elgondolkodtató, mert olyan személyekről van szó, akik nyugati utazás után visszatérve gyakran gyanútlanul elmondott kinti történeteikkel hívták fel magukra a figyelmet s a Gyorskocsi utcában tudatták aztán velük, hogy kémek. Ajánlkozót 19 esetben említ a statisztika, kémadatokat merő rendszerellenes szenvedélyből gyűjtő, ám kapcsolatokkal nem rendelkező személyt pedig tizenegyszer. Kémkedés előkészületét 21 fő követte el.

Összesen hetvennégyüket ítélték szabadságvesztésre, öten 12 év fölötti börtönbüntetést kaptak, két határőrt pedig távollétükben halálra ítélték.

A kémkedéssel vádoltak közt szerepelt dr. Tímár György is, a kisgazdák jelenlegi országgyűlési képviselője. Az akkor fiatal ügyvéd néhány információt valóban kijuttatott szocialista közéletünk botrányairól. A bíróság azonban esetében másképp minősített, mint a nyomozó szervek, „a vád tárgyává tett magatartását kémkedés helyett izgatásnak minősítette.” Helyesen. Bármilyen rossz is legyen egy rendszer, más a kicsengése az ellene való politikai fellépésnek s megint csak más – még ha meggyőződés is vezérli az embert – a kémkedésnek.

III. 8. Államellenesek

(2001)

Az 1956-os ügyeknél már látszott, hogy a politikai rendőrség igyekezett kriminalizálni a politikai ügyeket – a szigorló orvosnő Tóth Ilonkát gyilkosság vádjával végezték ki s a fegyveres harcok résztvevőit nemegyszer gyilkosság és gyújtogatás címén ítélték el (szovjet tankok felgyújtása) –, a hatvanas évek közepétől viszont az operatív tisztek elkezdtek a köztörvényekből politikaiakat gyártani. Bár a társadalom lecsúszottjai s a bűnözésből élők nem túlságosan fogékonyak a politikai eszmék iránt – mondhatni természetből apolitikus lények –, a mindenkori elitet őszintén utálják. S mivel a kommunista jelszavak és szimbólumok legegyszerűbb s mégis primitíven izgalmas válfajának bizonyult a náci és nyilas világ propaganda kelléktárába nyúlni („Barna nadrág, zöld ing, gyere vissza Göring!”), a vörös elit effajta bosszantásából bármikor lehetett politikai ügyet gyártani, akár börtönön belül is. Az operások jelentéseiben visszatérő motívum a horog- és a nyilaskereszt felrajzolása elleni engesztelhetetlen s mégis meglehetősen komikus küzdelem. Hitlernek és Szálasinak ez a példátlan tisztelete a lumpenproletáriátus körében s a vele társuló büntetések ugyanis igen kiváló eszközök voltak a nyugtalan vagyontalanok kordában tartására. Míg nyugaton a hippikommunák Maot, nálunk a galériák Hitlert emelték be a rocskák galériájába.

Politikainak lenni

1969-ben a Gyűjtőben a politikai foglyok száma ötszáz fő körül mozgott. „Egyes ellenséges beállítottságú személyek azzal igyekeztek a közhangulatot megrontani, hogy három esetben nyilaskeresztet rajzoltak az objektum területén a vállalati asztalosüzem műhelyeinek falára” – hangzik az 1970 januárjára datált összefoglaló jelentésben, amelyet Pásztor Mihály rendőralvezredes írt alá. „Az év folyamán 18 ügyben végeztünk operatív feldolgozást, ebből 14 volt politikai és 4 volt köztörvényes. Rózsa Elemér jezsuita atya bűne példának okáért az volt, hogy nem akart lemondani az ifjúság neveléséről még a börtönben sem, az 1950 óta kisebb megszakításokkal raboskodó munkásember, Nagy Lajos pedig változatlanul hirdette, hogy minden lehetséges módon harcolni kell a szocializmus ellen. A Szabad Európa Rádióhoz címzett levelében éppúgy írt a rossz táplálkozásról, mint a zaklatásokról, a kommunizmus rossz örökségéről és az életszínvonal alacsony voltáról. S természetesen magáról, akinek személyén a látható és láthatatlan cenzúra egyaránt gonosz módon munkálkodik.

A félezernyi politikaira 56 hálózati személy jutott, azaz minden tizedik társ vamzer volt. Ebből börtönügynök volt 5, tájékoztató 50 fő, s egy informátor is akadt. Tizen közülük pénzjutalomban részesültek, 19-en pedig beszélő engedélyt kaptak: a 458 jelentésből értékesnek 152 bizonyult. A hálózatot nem a pénz, hanem a fönnymaradás téves hite mozgatta: a tájékoztatók homályban botorkáltak. Minden esetre nekik is köszönhetően a besúgott és megfigyelt társakat az operások karöltve a börtönparancsnokkal kirekesztették az olyan megbízásokból – mint a brigádvezetői, körletirnoki, közösségvezetői –, amelyekben „ellenséges nézetükkel befolyásuk alá tudták (volna) vonni társaikat.”

Politikainak lenni azért rangot jelentett a Gyűjtőben, köztörvényesből politikaivá átvedleni pedig olyan ügyeskedést, amelyben elítélt s felügyelő egyaránt örömmel engedett a vérében keringő konspiratív szellemnek. „Így történt az (is), hogy Téglás József 1972. augusztus 1-én a reggeli séta után a fékpadból kipiszkált egy csavarszerű szeget és azzal a zárka falára kb. 20 cm átmérőjű horogkeresztet rajzolt, majd aláírta: „Le a kommunizmussal! Vesszen a Kádár kormány, Heil Hitler. Halál a zsidókra! Halál az oroszokra!” Ezután még két kisebb horogkeresztet rajzolt a zárkaajtóra, majd megpróbálta a WC tartályból vízzel elárasztani a

helységet. A vizsgálat kiderítette, hogy társai tanácsára kezdett „izgatásba”, ugyanis politikaiként végig a Gyűjtőben maradhatott.

Börtönhiedelmek

A napisajtó közlései s főképp a külpolitikai hírek már akkor is úgy hatottak, mintha egy virtuális vegyeskereskedés gyorsan romló termékei lennének. A börtönben a Heti Híradó és a kristálydetektor, a bindzsi hanghullámai képviselték e vegyeskereskedés rosszul csomagolt árukészletét. Többen arról beszéltek, hogy „Nixon és a kínai vezetők közt egy olyan megállapodás történt, hogy Ázsia uralmát Kína kapja meg, a szigetvilágot Japán, míg Európa egyesülni fog és amerikai gazdasági területté válik. Fejes Sándor és Csikány Lajos politikai elítéltek pedig arról beszélnek – így a jelentéskészítő –, hogy az USA a harmadik világháborút Európa bevonása nélkül fogja levezetni olyan formában, hogy Kínának gazdasági és katonai segítséget nyújt, és Kína le fogja rohanni a Szovjetuniót.” Ökonómikus kép, pallérozott agyakra utal. Vagy mégse?

„Titóéknál ellenforradalom van, ami méreteiben nagyobb, mint annak idején Magyarországon volt. Belgrád egyes részei romokban hevernek és a fegyveres harcok állandósultak. A forradalmárok behúzódtak a hegyek közé és onnan támadnak.” Írjuk ezt a börtönidegesség, a fokozott neuraszténia számlájára, mint a nosztrai politikaiak ama 1952. évi vélekedését, hogy hamarosan megérkeznek az amerikai csapatok?

Pásztor Mihály alezredesnek, az operások főnökének válasza minden esetre az volt, hogy „a kisméretű diódás rádiók készítőit továbbra is fokozottabb ellenőrzés alá vonjuk annak érdekében, hogy minél kevesebb ilyen rádiót tudjanak előállítani.” A kristálydetektorok becsempészése mégis folyamatos volt. S mint jegyzőkönyvek tanúsítják, ebben nemegyszer a kispénzü őrszemélyzet is ludas volt.

Szolzszenyicin a kőbányai börtönben

1974-ben már csak 250 fő körülire rúgott a politikaiak száma, majd divatba jött őket „államelleni” elítéltként emlegetni. 1976 végén az „államelleniek” százhatvanan voltak. Némi logika az elnevezés változásában van, hiszen legtöbbjüket nem valamiféle szilárd, világnézeti alapon nyugvó politizálás juttatta börtönbe, hanem az állam iránti engesztelhetetlen ellenszenvük. Ritka kivételt képeztek a regnumos papok vagy Matheovics Ferenc „F dossziés személy”, aki „mint volt DNP képviselő, kereszténydemokrata alapon a királyság visszaállításának a híve” volt, s „ezen elképzeléséről még a szabadulásakor sem mondott le,” sőt, hogy börtönbéli társai megfelelő információval rendelkezzenek, a diódás minirádiók becsempészését is meg akarta szervezni.

A brezsnyevi légváraknak komolyan hadat üzenő Szolzszenyicin is jelen volt a Gyűjtőben. Nemcsak azért, mert volt olyan elítélt, akinek „bűnlajstromán” ott volt írásainak terjesztése is, de azért is, mert szókimondása ellenére a szovjet kormány kesztyűs kézzel bánt vele, végül futni engedte. „Az elítéltek e kérdésben az ilyen irányú rendezést nagy diplomáciai húzásnak tekintik. A Szolzszenyicin személye iránti érdeklődést az objektumban elősegítette az, hogy a felső bv. parancsnokság utasítására a jobb-csillagban két oroszul tudó elítéltet bíztak meg cikkeinek, írásainak fordításával.” A Gulágról szóló történet aztán megfordult az egyetemi vizsgákra készülő nevelőtisztek kezén is, akiket a szociológiai és pszichológiai tanulmányok már egészen más emberré formáltak, mint elődeiket.

Az év, amit ekkor irtunk 1974 volt. S mint a jelentés említi, a politikaiak főképp az elkövetkezendő jubileumi évre, a felszabadulás 30. évfordulójára várták az amnesztiát. 1976-ra már csak százhatvanan maradtak az államellenesek. A Szolzszenyicint és Mindszenty

emlékiratait is terjesztő s ezért újabb ítéletet kapott Kenedy Kálmán „F dossziés személy” pedig egy „legális adatszolgáltatótól kapott információ” szerint „sajnálkozását fejezte ki, hogy az ellenforradalmi évfordulóról azért nem tud jelentősebb akcióval megemlékezni, mert nincs, aki őt ebben támogatná és követné, holott az életét is hajlandó feláldozni az ügy érdekében.”

Az említett „ügy” soha annyira nem szorult ki a politikai kategóriák birodalmából, mint a „boldog” hetvenes években. A kádárizmus – mint a társadalmi kompromisszum egyetlen – igaz, csak hallgatólagos – megvalósulása a kommunista világban ekkor volt zenitén.

III. 9. Az Erika és a nagyfások

(2002)

A horogkereszt – mint a náciizmus legfőbb szimbólumának felbukkanása – és más tiltott jelek röpcédulán vagy a falra, ajtóra mázolva a kádári időkben vamzerok és operatív tisztek tucatnyainak adott munkát a Kozma utcai fegyházban. A Gyűjtőben – főképp a bútorgyári vécékben – az alkotói kedvet sohasem tudták kommunista mederbe terelni: ma a Történeti Hivatal őrzi a horogkeresztek, nyilaskeresztek, heilhitlerék, és a Szovjetuniót s a magyar pártvezetést gyalázó rigmusok eredetijét vagy a sgrafittókról készült fotókat. Nem a Führer odaadó hívei voltak a silány művek elkövetői, hanem olyan bűnözők, akik csendesesen epekedtek az államellenes, izgatói státus eléréseért – ez kedvezőbbnek tűnt számukra, mint az egyszerű közbüntényes börtönlét –, ráadásul mint a fogfájás, úgy gyötörte őket a szocializmus unalma.

Unalom és lázadás a horogkereszt jegyében – nos, ez korántsem volt új dolog. Csak meg kell nézni Baldajev ezredes fotógyűjteményét a gulágok köztörvényeseinek tetoválásairól: Hitler és az SS-ek reménytelő figurák az ördögi Sztálin és sátán ábrázolatok mellett. A Führer hivatalnok-bosszantó híveinek legkülönösebb csoportja ráadásul a szovjet vezetők gyermekeiből került ki, akik az apáik birtokában lévő Mein Kampf fordítások nyomán Negyedik Birodalom néven még a negyvenes évek végén egy titkos szervezetet hoztak létre. Kormányt alakítottak és Vologya Sahurint a repülőgépipari miniszter fiát választották meg birodalmi vezetőnek. Szervezkedésük akkor bukott meg, amikor Sahurin féltékenységeben lelőtte szeretőjét, a mexikói nagykövet leányát. A kilenc letartóztatott között volt Sztálin feleségének unokaöccse s a minisztertanács elnökhelyettesének, Anasztasz Mikojának a fia, kiket társaikkal együtt aztán 1956-ban rehabilitáltak. 1950 körül hasonló mozgólódások voltak Kijevben – SS-Viking néven –, Bakuban és a II. világháborús ellenállóiról elhíresült Voronyezsben, nem is beszélve a lágerek köztörvényes kápóinak SS kultuszairól.

Nálunk a kommunista társadalom sértegetésének a taktikáját a hatvanas évek végének főképp munkás fiataljai dolgozták ki: lázadásukkal tükröt tartottak apáiknak, akik kispolgári vágyaik kielégítésében keresték az ötvenes évek rettenete után a feloldódást. S a párt – bár szólamaiban elítélte – a gyakorlatban erre a kispolgári magatartásra építette a társadalommal kötött, tételesen soha meg nem határozott kompromisszumát. A másik, hogy a magyar hippik, nemcsak a párt által kimosott, kondicionált létet utasították el, hanem szubkultúrájuk kiegészítő elemeként tudatosan választották a laza, inkább feltűnő, mintsem a társadalomra veszélyes bűnözést.

Az egyik legnevesebb társaság az Ifjúsági Park szomszédságában, a Várkert egyik hatalmas fája alatt gyülekező Nagyfa-galeri volt. Kialakult vezéri posztjuk nem volt, de fő hangadójuknak a Bergendy együttes mellett segédkező Szandbauer Gyulát ismerték el. Az állami gondozásban nevelkedett ifjúra jellemző volt az erős kollektív érzület, s valószínűleg ennek köszönhette későbbi asztalosi állását a Bazilikában is, hiszen ide azok a vele együtt a

Gyűjtőben raboskodó papok vitték be, akiknek kemény vagányként és egyben politikai elítéltként oly sokat segített a börtönlét elviselésében. Nekem is régi jó ismerősöm lévén, az ő hozzájárulásával nézhettem bele az ügyüket tartalmazó operatív dossziékba: társait – nehogy megsértsem személyiségi jogait – a vizsgálati anyagban szereplő ragadványnevéükön fogom idézni. (S még egy apropó a Bazilikához, ugyancsak az egyik pap révén került oda a Markó egykori, immár nyugdíjas öre, felvigyázóként: a volt smasszer megtért és buzgó hívó lett.)

Szandbauer Gyulát kétszer is elítélték (1970-ben és 1972-ben), mindkét alkalommal köztörvényes bűncselekmény mellett a „nagyobb nyilvánosság előtt elkövetett izgatás büntette” miatt. A „Rajzoló” néven szereplő zárkaügynök jelentése szerint a Gyűjtőben sem tett lakatot a szájára, sőt, „célul tűzte ki egy politikai jellegű galeri létrehozását, amellyel az volt a célja, hogy kellemetlenségeket okozzon a hatóságoknak, például: zászlótépés, hangulatkeltés.” Egyszóval a maga módján felfedezte a sokkhatáson alapuló happeninget, amelynek nincs ugyan partitúrája, de a megdöbbenésen keresztül felhívhatja a figyelmet a szocialista életstílus értelmetlenségére. Egy másik besúgó jelentéséből kiderül, hogy még a börtönből is megpróbálta irányítani társait, tiltakozó menetekre biztatva őket.

A Szandbauerrel és társaival foglalkozó dosszié alapos beszámolót nyújt a galeri hiedelemvilágáról és életérzéséről. A hippikultúrára ráépülő politikum náluk is jellegzetesen provokatív volt, de itt a hatalom bosszantására a Harmadik Birodalom jelképeihez és szlogenjeihez nyúlt. (Heil Hitlerrel, Kitartás, Szálasi-val köszöntek egymásnak.) 1969. július 8-án az Erikát énekelve, mintegy nyolcvanán vonultak fel a Belvárosban. Az erről szóló jelentésben az Erika, mint az SS-ek dala volt feltüntetve (pontosabb lett volna német katonadalt írni), s az is az utókorra maradt, hogy sok leány lévén a csoportban, szex-kommuna alapításán is törek a fejüket, amelyben lányok és fiúk számára kötelezővé tették volna a meztelenséget. Antiszemita hiedelmek sem voltak idegenek tőlük, mint ez a „B” fedőnevű ügynök jelentéséből is kitűnik: a hangoló Bergendi együttes vezetőjének az egyik lány odakiáltja: „Te, sz... zsidó!” (A nyomozás egyébként harminckét leánytagot derített fel. A fiúk erőszakosak voltak ugyan velük szemben de a nemi erőszak kérdése még a nyomozók részéről sem vetődött fel.)

Gúnyneveikben sok volt az ötlet: Alvarez, Pinokkió, Pucér Lord, Tehén, Kacsa, Szerzetes, Hobó, Jaffás, Kis és Nagy Kenedy. (Az utóbbi névvel Szandbauerrel illették.) Az ifipark egyébként más galeriknak is helyt adott, s nevüket azok is elfoglalt helyükről kapták: „lépcsősoriak”, „nagyteraszosok”, „kupolások”. Egyszer, még cseh hippik is eljutottak a nagyfásokhoz, akik egy időre befogadták őket. Az „Unkász” fedőnevű ügynök szerint lefasztazták Kádárt, és Husákot, Dubceket viszont jó embernek nevezték s elképedve hallgatták „egy jugó légiós” meséit a Dél-Amerikában élő Hitlerről, aki majd egyszer újra megjelenik, hogy rendet tegyen a világban. (A légiós érzelmi szuggesztíója messze felülmúlta a csehek hatását.) Goebbels Röfi is a nagy hiedelemterjesztők közé tartozott: azt mesélte, hogy még 1966-ban, az 56-os forradalom tízéves évfordulójának megünneplésére mozgalmat szervezett.

Az egyik letartóztatott nagyfás önvallomásában ugyancsak érdekes kép bontakozik ki arról, hogyan is képelték a rendszer megdöntését. Valójában a fiatal korra jellemző csoportlélektani törvények érvényesültek fegyverszerzési vágyaikban, a realitástól azonban messze voltak. „Mi, szabad Magyarországot akarunk” – jelentette ki Jaffás: – „A cseh forradalom legyen a példa számunkra.” Amikor egyikük azt firtatta, miképpen képzei a fegyveres felkelést, Jaffás sommásan azt válaszolta: „Én kívülről irányítanám.”

Botrányt azért tudtak csinálni: azt belülről irányították. Az erikás felvonulás mellett ott voltak a szombathelyi vonatot szétszedő fradisok között, megdobálták a Köztársaság téri partházat, s tömegverekedést robbantottak ki az ifipark környékén. „Milyen jó érzés, ha ennyi ember van egy ember kezében” – hangzott el az önvallomás szerint Szerzetes szájából. Verseket is írtak

– amelyek egy része az ifipark vezetőjéhez, egy belügyes figurához került –, amelyek éppoly ösztönösek voltak mint a fociszurkolók rigmusai s szövegükből kitűnt, hogy az ország minden bajának kútforrását a párt uralmában látták. „Fejünk fölött vörös átok, Nem hagyjuk ezt, hippi srácok” – olvasható figyelő dossziójukban. S bár az ultrajobbost játszották, azért elmentek a kínai követségre is brossúrákért, s megnézték a kínai-szovjet határincidensekről készült kínai filmeket.

A galerira a kisebb-nagyobb lopások, betörések és az erőszak szeretete mellett az erőteljes politizálás volt a jellemző. A róluk szóló jelentések egyike pontosan ki is jelöli a Nagyfa-galeri, úgymond, „politikai részét.” Nagy Kennedy (Szandbauer), Kis Kennedy, Barna Lord, Herceg, Doki, Szőke Lord, Tehén és Marcsello. A nagyközönség a sajtóban csak arról értesült, hogy a rendőrség megint a helyén volt a huligánok elleni rettenthetetlen küzdelemben, az ügy politikai részének „statisztikai” hasznát viszont a III-III-at felügyelő szovjet altábornagy zsebelte be.

A Nagyfa-galeri tagjai közül többen fegyházba (így Szandbauer és barátja, Kacska is), vagy Tökölre, a fiatakorúak börtönébe, illetve nevelőintézetbe kerültek. Kisebb-nagyobb tolvajlásaik, garázdaságaik sem estek oly mértékben latba ítélethozatalkor, mint a Petőfi szobornál vagy a Batthyányi emlékmécsesnél meggyújtott gyertyáik s szónoklataik, hogy „csináljunk forradalmat”. Amikor Szandbauerék börtönbe kerültek, a mintegy kétezer elítéltet őrző Gyűjtőben a rablétszám egynegyede politikai fogoly volt. Voltak köztük ötvenhatosok, akik nagyobb mérvű amnesztiában reménykedtek, voltak háborús bűnösök is: egy részük egyéni kegyelemmel valóban idő előtt szabadult. Tökéletesen működött a besúgó-hálózat: a „Rajzoló” például azt is kiderítette egy zárvatársával folytatott beszélgetésből, hogy a fiatakorúként fegyverrejtegetésért elítélt Kövesdi még szabadulás előtt a váci szalagüzem padozatába rejtette feljegyzéseit az ötvenhatosok elbeszéléseiről. S azt is szorgosan jelentette, hogy a katolikus papok: Lénárd Ödön, Szigeti Imre, és Rózsa Elemér hogyan is igyekeznek egy-egy fiatal rabot megtéríteni. Szandbauerrel mint különlegesen veszélyes elítéltről operatív tisztje „F dossziét” nyitott, s nemcsak a sötétzárkát járta meg, de – bár ezt akkor már szigorúan tiltották – a betonpadlóhoz láncolták.

S közben kinn ment a bölcsész- és jogásznövendékek maoista kavalkádja következmények nélkül. A vietnami szolidaritási bizottság tüntetett, finomkodhatott, ellenzékieskedhetett. Ők jó jelképekhez imádkoztak, előbb a még vörösebb vörös csillaghoz, aztán a szamizdatvilág égi KRESZ jeleihez. Tanultak Mikoján fiának és barátainak sorsából s lelkük mélyén jól sejtették, hogy a demokráciához vezető úton jobb Mao elnök kis vörös könyvét forgatni, mint a Führert: az csak a biztos lebukáshoz vezet. Az Erika amúgy sem az ő dallamvilágukból fakadt.

III. 10. Ez sem az ötvenes években történt

(2001)

A párt Politikai Bizottságának 1965. október 28-ai dátummal elküldött belügyi javaslat – dr. Soós László főosztályvezető elaborátuma – érdekes adatokat közölt a bűnözésről. Évi százezerre ment fel a bűnügyek száma, nőtt az emberöléseké, a súlyos testi sértéseké s kiderült, hogy a társadalmi tulajdont egyre kevésbé veszik komolyan az emberek. A folyamat tartósnak bizonyult. Lukács Tibor Szervezett dilemmánk: a börtön című 1987-ben már arról írt, hogy „büntetésvégrehajtási intézeteink „forgalma” évente mintegy 40000 fő.”

A különböző forrásokból származó adatok összesítéséből a Figyelő szamizdatosai azt is megállapították, hogy 1965 és 1985 között 5700 politikai bűncselekményt követtek el Ma-

gyarországon, de „a kriminológiai vizsgálódások szerint az értelmiség feltűnően alulreprezentált (azaz alig szerepel a statisztikákban), az alacsonyabb képzettségűek viszont annál gyakrabban válnak a fékmentő igazságszolgáltatás áldozataivá: a gyanúsítottak csaknem háromnegyede legfeljebb nyolc osztályt vagy annyit sem végzett. Az intézkedő rendőrök az izgatás és a közösség megsértése címén letartóztatottaknál maguk is kimutatták, hogy majd a felük ittas állapotban követte el „bűntettét”. Mint a szociológusok megállapították, „a kocsmában, talponállóban elázók így lesznek még egy szempontból kiszolgáltatottjai a rendszernek: az államilag támogatott alkoholizmusról folyó viták árnyékában az iskolázatlan részek a rendőri önkénynek és provokációnak is ki vannak téve”. Gyakran szokincs kérdése volt csupán, ki kerül a Gyorskocsi utcára politikaiként, vagy alkoholistaiként kényszerelvonóra Nagyfára.

Meglepő, hogy a rendszer a katolikus papok esetében milyen sokáig érezte hatalmát. Nemcsak az Állami Egyháziügyi Hivatal értekezletein, ahol a felső papság, a párt és a III/III-as Főcsoportfőnökség képviselői együtt vitatták meg a személyi kérdéseket, hanem a regnumosok s a Bulányi-féle bokr-közösségek üldözésében is. (Bulányi páttert lecsukták s az egyház megvonta tőle áldozópapi jogosultságait.) A burkolt egyházüldözésre – amelyet a nagyközönség éppúgy nem érzékelt, mint a bűnözés meredek emelkedését épp az információk hiánya miatt – jó példa Lénárd Ödön piarista atya esete.

18 és fél év börtön

A Demokrata ezévi 30. száma egy interjút közöl Lénárd atyával. Először 1948 júliusában ítélték el s 1953-ban, a Nagy Imre féle amnesztiával szabadult. (Az atya azokhoz a papokhoz és szerzetesekhez tartozott, akik feltétlen hívei voltak Mindszenty bíborosnak, aki a közélet nagyjai közül egyedül mert igazán kemény véleményt nyilvánítani az orosz megszállás szörnyűségeiről s az ország alávetett voltáról.)

„Tudni kell – mondta Lénárd atya az interjúban –, hogy az Állami Egyháziügyi Hivatal tudta és beleegyezése nélkül semmi sem történt az egyházban. A hozzám kapcsolódó hívek közösségét a politikai rendőrség szervezetnek tekintette, ezért ’61-ben másodszor is letartóztattak államellenes szervezkedés gyanújával – az első esetben izgatás volt a vád.” Az apparátusnak az 56-os nagy begyűjtések után is igazolniuk kellett magukat: Lénárd atya perében tizenegyen voltak vádlottak. A kihallgató tiszt kihúzott fiókjában Hasek Svejtkjét olvasta: bizonyára jót derült monarchia-beli kollégája, Bretschneider rendőrfogalmazó úr hülyeségein.

Az 1963-as amnesztia után szabaduló szerzetes – aki tovább folytatta a hitoktatást – egyáltalán nem lepődött meg, amikor három év múlva újra letartóztatták: tudta, hogy az amnesztia önmagában még nem jelent semmi. Nyolc év börtönt kapott, de mivel összevonták korábbi le nem töltött büntetéseit, összesen 19 évet rótt ki rá a bíróság. 1977-ben szabadult, összesen 18 és fél év börtön után.

Egy az 1968 és 1976 közötti időszak a Gyűjtőben őrzött és államellenes tevékenység miatt elítélt személyekről szóló jelentésben is (készítője dr. Fehér Gyula rendőralezredes volt) felmerül Lénárd Ödön neve Nagy Lajos, Erdélyi István és Fábíán Attila mellett. Mind a négyüket úgymond, „elszigetelték”, mert rabtársaikra rossz hatással voltak. (Nagy Lajos, a „lábadó munkásember”, dossziéja szerint visszaeső bűnöző még a jezsuita atyánál is többet töltött börtönfalak között: összesen 31 évet húzott le, 1983-ban szabadult, s Komádít jelölték ki kényszerlakhelyéül.) Egy későbbi jelentésben is hasonló a helyzet: Nagy Lajost, Erdélyit, Kokály Bélát, Kenedy Kálmánt, Fábíán Attilát és Lénárdot sorolják fel a veszélyes, s ezért „elszigetelésre” kárhoztatott politikai foglyok között.

Nem abszurd dolog egy verselgető s verseit fejében őrző paptól ennyire félni?

Tanulmány az izgatásról

1985-ben dr. Kovács Lajos, a Rendőrtiszti Főiskola tanára érdekes tanulmányt jelentetett meg a Magyar Jog című szakfolyóiratban. „Az izgatás és a közösség megsértésének oksági tényezői egy empirikus kutatás tükrében” címmel kiadott írás közvetve választ ad a fenti, Lénárd atyával kapcsolatos kérdésre: a félelem alaptalan.

Mint a tudós tanár kiemelte, az izgatással gyanúsítottak több mint fele a munkás. Ráadásul „tisztességes dolgozókról” van többnyire szó: az „izgatók” mintegy 60%-ára nem volt munka- vagy lakóhelyi panasz. Miért kerültek mégis a vádlottak padjára?

Nagy arányukat az a bűnüldözési gyakorlat alakította ki, amely óvakodott attól, hogy politikai ügyekben értelmiségiekhez nyúljon. (Lénárd atya ezek szerint még a régi gyakorlat áldozata: börtönben tartása – mint ezt egy vatikáni feddés is mutatta – inkább csak ártott a kádárizmusról Nyugaton kialakított pozitív képnek.) Miközben a politikai vezetők nyilatkozataiban visszatérő elem volt a „maroknyi ellenzéki értelmiségi” elítélése, ellenük nem politikai hivatkozással léptek fel, hanem szabálysértés címén. (Pl. sajtórendészeti vétség, lapbetiltás, stb.) A cél világos volt: a látványos politikai büntetőügyek árthatnak a magyar szocializmus jó hírének.

A tanulság pedig felemelő: az izgatás és a közösség megsértése az esetek többségében mondvacsínált ügy.

Bohózatba illő dolgok is előfordultak: így született meg a könyvtári izgatás gyanúja. P. G. gyanúsított rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült a gyanú beigazolódásával, mivel „a Károlyi Mihályné által írt: Együtt a száműzetésben és Együtt a forradalomban, valamint Gyurkó László: Arcképvázlat történelmi háttérrel című könyvekben (Gyurkóé Kádárról szól) különböző megjegyzéseket tett, egy-egy mondatot aláhúzott, áthúzott, kérdőjelekkel, felkiáltójelekkel látta el azokat. Megjegyzéseivel – így szól az indoklás – megkérdőjelezi az azokban szereplő személyek elbeszéléseinek tényszerűségét, a történetek hitelességét, a szocialista társadalmi rendszer érdekében kifejtett tevékenységüket.”

Az ehhez hasonló „könyvtári izgatás” a Gyűjtőben is előfordult. Az ötlet egyébként méltó lett volna Bretschneider úrhoz is: hogyan lesz egyszerű könyvrongálásból izgatási precedens?

A kései szocializmus kifogyhatatlan volt az ilyen tréfákból. A szegedi CPg-re (Coitus Punkgroup) az Országos Rendező Iroda (ORI) nagyhatalmú főnöke, az 56-os múltjával is dicsekedő Erdős Péter a Kritika 1983. évi júliusi számában hívta fel a figyelmet. Az írás „Felszólalás szennyhullám ürügyén” a punk dalokkal, s többek közt a CPg dolgaival foglalkozott. Erdős csak azt nem mondta el, hogy akik neki nem tetszenek, azoktól rendőrségi engedélyt kér, a rendőrség viszont ORI engedélyért küldi vissza őket, s ezzel bezárul a kör. A játék illegálissá, büntethetővé válik. A büntetőeljárásban ott a punkon az I: izgatás.

Nem véletlen, hogy a CPg ügyének tárgyalása után néhány nappal egy punkkoncerten már így énekelt a közönség:

„Erdős Péter, Péter bácsi
ne haragudj ránk,
a mi anyánk kurva...”

Semmi romantika, ez a világ – mint mondják – egy dzsungel. Aligha van olyan levelezés Magyarországon, mint a börtönbéli, ahol a mondatok végén annyi lenne a felkiáltó-és kérdőjel, s a szinte bántóan sok, a hazugságtudományból vett „szeretlek”. A nevelőintézetekben végzett fiatalok így fejezik ki homályos és vad indulataikat, ha közel vannak a kétségbeeséshez.

A börtön szükséges rossz.

IV. A kétértelmű ötvenhat

IV. 1. 1956 Paradoxonai

(1993)

A jól megglelt közhely gyakorta több igazságot tartalmaz, mint bármely új történetírói felfedezés. Ilyennek tekinthető a marxista skolasztika 1956 decemberi remekműve „az ellenforradalom négy okáról”, amellyel egy számára érthetetlen népmozgalom elemzését sikerült beillesztenie tanításainak általános dogmarendjébe. Az eszme – megszentelő erő lévén – az uralkodósdit játszó dogmatikusokat akkor éppúgy kizárta az igazhívők köréből, mint a nálunk sokszor keményebben elkötelezett, a nép és a párt áthidalhatalan ellentétét feloldani akaró revizionistákat. A lényegre vonatkozóan természetesen megmaradt az az illuzionista nézet, hogy a munkásosztály csak azért fordult szembe saját rendszerével, mert vezetői megsértették a szocializmus építésének objektív törvényszerűségeit.

Az „új szakasz” idején kezdődött az egész. A fenti nyakatekert elemzésből ugyanis kitűnik, hogy a szovjet vezetés számára Rákosi Mátyás és Nagy Imre kényszerű kompromisszuma ostobaságnak bizonyult. Mindketten azt várták, hogy Moszkva a másikat fogja elejteni. Nagy Imre nem tűnt lázadó típusnak: láthatóan bízott abban, hogy az 1953-at követő szovjet olvadás igazi fordulatot hoz. A lázadó – épp megrögzött sztálinizmusa miatt – Rákosi volt, megelőzve még Enver Hoxhát is. Miközben professzoros ellenfele a pártvezetés feje fölött a néphez fellebbezett, és jobban függött Moszkvától, mint ő, a párttal önmagát azonosnak tekintő vezér újra és újra kész tények elé állította a Bajza utca szovjet szakértőit. Csak a XX. kongresszus végezte el azt a nagy operációt, amely a felemás reformszellemet rákényszerítette a minden idegszálával tiltakozó magyar nómenklatúrára. A páciens majdnem belehalt a műtétbe, és a nagy megrázkódtatásból sohasem tudott már visszatérni régi önmagához. Amikor 1961-ben Aczél György erről beszélgetett a száműzött Rákosival, az kijelentette, hogy rendszerének csupán egy baja volt: nem bánt el olyan forradalmi következetességgel ellenfeleivel, mint a jakobinusok.

Nagy Imre revizionista betegségét kezdetben nem tekintették súlyosnak. Az életszínvonal emelése, a nehézipari beruházások csökkentése, az amnesztia és az internáló táborok feloszlata nem az ő, sokkal inkább Hruscsov és Malenkov ötlete volt. A magyar párt III. kongresszusán mégis valami olyasmit fejtett ki, hogy az államapparátust nem a pártnak, hanem a népnek kell alárendelni. Mivel az előbbiben nemigen voltak hívei, 1954-ben egy különös maffiát hozott létre Hazafias Népfront elnevezéssel, amely mintegy második pártként működött volna. Sőt – ha a kötelező zsargonból kihámozzuk –, ebben ölthetett volna testet a proletariátusban nagyon is absztrakt módon elrejtett népfelségjog. Moszkvai szemek előtt újítását Malenkov, Lenin, sőt Sztálin-idézetekkel takarta el, s mivel Rákosi szemében csupán a hatalom számított realitásnak, ezeket a próbálkozásokat álmodozásnak tartotta. Látszólag igaza volt.

Rögeszméje, hogy a pártvezetés benne egyesült bölcsessége majd megoldja az összes nehézséget, 1956 júliusában végzetesnek bizonyult. Hogy magyarországi hatalmukat megőrizték, Szuszlovék éppoly eleganciával távolították el a sírva fakadt vezért Budapestről, amilyenre előttük csak a szultáni udvar eunuchjai voltak képesek vazallusaikkal szemben. Az országot vitaáradat öntötte el. Mindenki kritizált és mindenkit kritizáltak: általános forrongás

vett erőt a társadalmon. A Petőfi Kör intellektueljei után megjelent a színen az a tömeg, amelyet a decemberi párthatározat majd a régi, polgári rezsim embereivel fog azonosítani. Ezzel a tudatos félreértéssel megadatott ama harmadik ok, amelyről ma is keveset tudunk. A harmadik és legfőbb ok ugyanis a nép volt.

A néphez tartoztak a Sztálin-szobor árnyékában strichelő, téglaporról púderezett arcú lányok, akik ott többet kerestek, mint egy hét alatt a gyárban; munkásfiúk, akik havi hatszáz forintnyi éhbér elől majd a barikádra mennek meghalni; kiábrándult egyetemisták és fiatal káderek, akik most keresztes hadjáratot hirdettek az ellen a rendszer ellen, amelyet vakon segítettek felépíteni. Ők – és nem a horthysta osztályellenség – lettek okozói annak, hogy a katonákban többé nem lehetett megbízni, hogy a rendőrség szétesett, hogy az események a túlságosan is hiú írói ellenzék minden személyes törekvését megbénították. Október 23-án pillanatok alatt elvesztették befolyásukat, s maga Nagy Imre is alaposan félreértette a helyzetet, amikor a tömegeknek csak az új szakasz folytatását ígérte.

A Véres Csütörtök hadsereget teremtett: a „gitáros” felkelők kimért mozdulatokkal, halálra szántan támadták a hirtelen sebezhetőnek bizonyult szovjet tankoszlopokat. A támadók kivonulásról kezdtek tárgyalni. Ha nem vonják ki szűk utcákra beszorult csapataikat, víz, benzin és élelem híján történelmük legszégyenteljesebb vereségét szenvedik el. Veszteségük a második inváziót is beszámítva így is tetemes: 1800 halott és 5000 sebesült. A harcok hevességére jellemző, hogy a magyar gyorsadtest 1941-ben az ukrainai kemény harcokban egy negyedév alatt csak 1300 halottat és eltűntet jelentett. A pesti adatok ennek tükrében több mint elgondolkodtatóak.

Mi adta az ellenálláshoz a bátorságot? Az általános nyomor ehhez nem lett volna elegendő. Nem komikus – mint azt a párt két ideológus történésze, Molnár Erik és Andics Erzsébet 1952-ben bizonygatta –, hogy Hunyadi Mátyás Attilára, őrá viszont Zrínyi Miklós nézett fel, Kölcsey Ferenc Hunyadi Jánosból merített erőt, Petőfi és Kossuth a francia forradalom és a társadalmi-történeti haladáson nevelkedett, Ady Endre pedig Dózsa György unokájának nevezte magát csak azért, hogy történelmi tisztánlátásuk Rákosi Mátyás személyében egy még magasabb fokon szülessék újjá? Az öncélúan becsempészett és az általános iskolai tankönyvekben is nyomon követhető nemzeti szellem az, amivel a realpolitikus Rákosi a pesti barikádokon akarátán kívül még egyszer utoljára fenéken billenthetette Nagy Imrét és Lukács Györgyöt; az utóbbi a fegyverroponálás közben azt fejtegette neki, hogy forradalom a szocializmusban logikai képtelenség.

A nemzeti szabadságharcba átnövő felkelésben a reformerek fórumai éppúgy összeomlottak, mint a pártállam intézményei. A forradalom valóságos vezetői – akiket átlátható számú, a görög városállamokat idéző helyi közösségek választottak meg – vették át a hivatásos agitátorok szerepét. Csak egy szűk hatalmi központ maradt meg az Akadémia utcai pártszékházban, amely a Forradalmi Karhatalmi Bizottság és az Országos Nemzeti Bizottság, valamint az újrászerveződő koalíciós pártok elitje révén próbálta befolyásolni, nemegyszer manipulálni a felkelőket és a forradalmi bizottságokat. A népképviselők új gyülekezeteiben azonban sok volt a radikális forradalmi elem: a megdöntött rendszerrel már korábban szembekerült munkások jelentették fő erejüket. A koalíciós és reformkommunista éltek részvétele olyan minimálisnak bizonyult, hogy a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága kénytelen-kelletlen kiküldte tagjait a veszélyes mellékutakba, megvizsgálandó, milyen az új kevercsben a forradalmi és ellenforradalmi elegyek aránya.

Páni félelem vett erőt az egész nómenklatúrán. A helyi szerveződések bizalmatlanul álltak a tagjait naponta cserélő kormánnyal szemben, a nagy erőt képviselő újpestiek, Corvin köziek és a körutak jól kézben tartott gócpontjaira támaszkodó Nemzeti Bizottmány ideiglenes forradalmi tanácsal szerették volna felváltani azt. Bizalmatlanságuk sok helyütt abban

tetözött, hogy a forradalmi törvényesség alapjára helyezve utasították vissza a kormány és a koalíciós politikusok történeti érvelését, amely nem sokban különbözött Menenius Agrippa a gyomorról és a többi testrésztől szóló példázatától, azaz attól, hogy az egymással versengő osztályoknak közös érdekeik vannak.

Harmadikutas elképzelésük ütközött azzal a világgéppel, amely a századközép humán értelmiség gyermekeinek tudatát meghatározta. A kommunista mozgalom még Hruscsov alatt is a régi céltudatossággal tört előre, hogy a maga „egy világát” megvalósítsa. A filozófus Bertrand Russell azt tanácsolta a békeharcosokhoz nem szokott nyugati polgárságnak, hogy feküdjön le az erősebb félnek. Nemcsak a vezetők, de a szovjet társadalom középmezőnye is hitt saját katonai felsőbbrendűségében és abban, hogy olyan politikai kísérlet laboratóriuma az országuk, amely rövidesen az anyagi jólét emelkedésében is éreztetni fogja a hatását. Miután a magyarok ezt nem hitték el, 160 ezer fős hadsereget küldtek rájuk, hogy megszabadítsák őket rémképeiktől. A rémképet a kisember kistulajdona és az állami tulajdon munkásellenőrzésében hívó forradalmi bizottságok és munkástanácsok rajzolták ki az eszme horizontjára. A mérnökök, technikusok és könyvelők viszonylag nagy részvétele miatt a rajzolatból hiányoztak a dilettantizmus vonásai.

A demokratikus forradalom minden szépsége megtalálható tehát 1956 drámájában. Ezt érezte a *Csendes Don* szerzője, Mihail Solohov is, aki úgy próbált segíteni, hogy párhuzamot vont Kronstadt, a fehér kozákok és Budapest tiszta szívé „ellenforradalmárai” között. az ősi képletet ebben a szövegmagyarázatban a francia Vendée adta. A felülről rájuk szakadt forradalom jelszavait komolyan vevő parasztok azért tüzték a király liliumát a zászlaikra, hogy jakobinus zsarnokaikkal szemben egy szilárd jogrendre emlékeztessenek. A szilárd jogrend vágyát 1956-ban a többpárti demokráciához és az ország szuverenitásához való visszatérés jelentette. Ez több volt, mint 1968 prágai tavaszának a marxi verbalitás keretein belül maradt, idealizáltan emberarcú szocializmusképe.

A negyedik okból, az imperializmusból is kedves paradoxon bontható ki. A kommunista bolthoz ugyanis mindig kellett az a meggyőződés, hogy azért nem megy eléggé, mert rossz szomszédságban fekszik. Az igazi kékvérű imperialisták azonban az erkölcs némi emlékével behunyták a szemüket, hogy ne lássák, mi történik. Ők, a világosztály stréberjei sem akartak történelmet tanulni, amikor egy szegény, ám felkészült társuk különóra adásából szeretett volna megélni. A forradalom bukásához mégsem ők, hanem kicsi és vörös osztálytársaik járultak hozzá. A magyar kormány végül is nem köthetett lengyel minta szerint kompromisszumot a Szovjetunióval, mert az ország státusa lényegesen különbözött a Varsói szövetség többi tagjától. Egyiket sem érte olyan megaláztatás a háború után, mint Magyarország népét, amely sokkal inkább a pánszláv imperializmus, mintsem a német terjeszkedés áldozatának érezte magát. A forradalom győzelmének napjaiban a kommunista kisantant leninizmussal álcázott nacionalizmusával beavatkozásra készen sorakozott fel a Szovjetunió mögött. Magyarul tudó belügyi szakértőik egész csapatát küldték, hogy a szovjet csapatok után maradt piszkos munkát magyar elvtársaikkal közösen végezzék el.

A megtorlásban maradéktalanul érvényesült a szocialista erkölcs. Harmincezer ember ellen indult eljárás, huszonhatezren kerültek bírók elé, huszonkétezret bűnösnek találtak. A törvényes kivégzettek száma elérte a négyszázat: nagyrészt harminc éven aluliak voltak. A munkásság és a vele szövetséges parasztság nagyobb arányban képviseltette magát az akasztófán, mint az – úgynevezett – Munkás-Paraszt Forradalmi Kormányban. A rossz statisztika ellensúlyozására gyorsan kivégeztek néhány öreg csendőrt, akiknek legnagyobb bűne az volt, hogy az 1939 után Magyarországhoz visszacsatolt területeken szolgáltak. A harmadik világot idézően még a 14 éves korhatárt sem tartották be: 12 éves gyermekeket is börtönnel sújtottak fegyverrejtegetésért.

A megint revizionistának titulált Titónak és az ösreformkommunista, 1957 nyarán megbuktatott Malenkovnak Nagy Imre fejével üzentek. Perének többi áldozatát – kedveskedni akarván a revizionizmus elleni harcban élenjáró kínaiaknak – úgy csomagolták be a *Pravda* hasábjába, mint egy pápua törzs ajándékait: fonott kosár, friss levelekkel takart emberfejekkel, Leningrádban és Kelet-Berlinben a magyar forradalommal rokonszenvező értelmiségieket zártak be, a kisantant országainak pedig megengedték, hogy leckét adjanak magyar kisebbségeiknek. Több száz ítélet született a Felvidéken és Erdélyben, ahol halálos ítéleteivel a kolozsvári nagyper megkapó módon illeszkedett be a hazai megtorlások láncolatába.

Az óvatos Kádár János a forradalom után ugyanazt a taktikát követte, mint Bethlen István 1921-től: konszolidálta a helyzetet. Nagy Imre és a forradalom programjából annyit vett éppen át, amennyit a belső feszültség levezetéséhez szükségesnek látott. A rosszul értelmezett népfelséget például a szakszervezetekre ruházta át, amelyek mindvégig rendszere legkonzervatívabb támogatói maradtak, a népjólétet pedig úgy emelte, hogy a keveset és drágán termelő gazdaság szerkezetén alig változtatott. Ahogy Bethlen félreállította a különítményeseket, úgy szabadult meg a fiók-Ceausescu Marosántól és pufajkásan partizánbeszédű barátaitól. Amikor a politikai foglyoknak adott nagy amnesztia 1963-ban megnyitotta előtte a nyugati bankok kapuit, nem követte el azt a hibát, hogy diktátor elődjéhez hasonlóan Attila és a Hunyadiak örökösének neveztesse ki magát.

A gyűlölt rendszer szűk, nyárspolgárian tréfálkozó nagycsaláddá változott át. A szabálytalanságok olyan szilárd szabályokká tevődtek össze, amelyekre joggal lehetett támaszkodni. Eddig és nem tovább – ez a gondolat biztonságérzettel töltötte el az embereket. Ki gondolt arra, hogy egyszer a keresztapák ideje is lejár?

IV. 2. Halál januárban

(2006)

Mi is volt 1956-ban? Ma közírók és szónokok egyaránt azt állítják, hogy az ötvenhatosok azért a többpárti demokráciáért küzdöttek, amely a rendszerváltás után legalább formailag megvalósult. A történész megütözik, hogy mennyire nem érdekli őket, amiről írnak és beszélnek: végleg letettek arról, de képtelenek is rá, hogy politikai úszómesterként az egy szál alsónadrágra vetköztetett közönséget Illyés és Bibó nyelvére egy olyan forradalomról oktassák, amely egy csapnivalóan uralkodó bürokrata kaszt ellen s a termelési javak közösségi ellenőrzésének jegyében tört ki. El sem hangzik, hogy az akkori, a párt és a szakszervezet elrendelte életszínvonal vizsgálódásokból kitűnt, hogy a munkáscsaládok 15 százalékánál lepedőre sem tellett, s minden ötödik munkás kabát nélkül járt: Fekete Sándor a kabáttalanok forradalmáról beszélt *Hungaricus* című röpiratában, amelyért majdnem kötelet kapott. (S mivel a tartalom fontosabb, mint a forma, jobb is, ha a virtuális alsógatyás figyelme nem terjed ki a valóban kabáttalan barrikádharcos elődre, aki a francia forradalom „térnagrágtalanjai” után modern szanszkülottként fegyverrel csinálja meg azt, amiről az értelmiség marxizáló tolvajnyelvén békésen aligha lett volna képes.)

A Magyar Nemzeti Bizottmány egykori elnökének, Dudás Józsefnek – akinek alakja jól illik ebbe a népi, forradalmi vonulatba – mintha csak az elhallgatás lenne az osztályrésze most az ötvenedik évfordulón, vagy a Hollósi-Lajtai szerzőpáros ihletésű kompilációk, mint például az, hogy Szabad Nép székházbeli fegyvereseinek nem volt jó híre, s vezéri szerepre törése megbonthatta volna a forradalom egységét. A személyét övező kétely régi keletű, amely a illegalitás honi s erdélyi viszályain és a Moszkvához fűződő viszonnal kapcsolatos vitákon alapszik. Ráadásul 1945 után, mint a Fogaskerekgyár január 20-án az oroszok által kinevezett

igazgatója, Dudás elhatározta, hogy a vállalati nyereségből fokozatosan kivásárolja a tőkés tulajdonost azzal, hogy a kifizetések ellenértékéért a munkások részvényekhez jutnak s fokozatosan az övék lesz a többségi, majd a teljes tulajdon. (A gyár egyébként jóvátételben az aló-ausztriai Badenben székelő szovjet parancsnokság megrendelésére gyárt főképp autó alkatrészeket.) Gerő Ernő, aki igazi, művelt inkvizítorként építette ki az általa nem nagyon szívlelt Rákosi Mátyás személyi kultuszát, egyik beszédében nyíltan is elutasította ezt a fajta „szövetkezeti szocializmust”.

Dudás átlép a kisgazdákhoz, nehogy az ugyancsak elhajló Demény Pál sorsára jutva Péter Gábor foglya legyen: különben is az első, nem hivatalos moszkvai fegyverszüneti delegáció tagjaként túl sokat tud 1944 simulékony s csak orosz „bumáskákra” mozdult, a végsőig kiváró hazai pártvezetésről. A Magyar Közösség – valójában a kisgazdapárt – ellen folytatott kirakatper során őrizetbe vették, de Rajk László belügyminiszter utasítására – aki úgy látszik, nem feledkezett el Dudás szerepéről a délerdélyi román kommunista párt újrászervezésében – szabadon engedték. Az elsők közt került a recski, sokak által haláltábornak is aposztrofált büntető munkahelyre. Ha nem csak a bábukat, hanem azt a leskelődő ördögi értelmet is figyeljük, amely őket mozgatja, elégtétellel kell megállapítani, hogy az őt letartóztató ávós őrnagy – az illegalitásban s a moszkvai út előkészítésében egykori társa – csakhamar egy szomszédos priccs tulajdonosa lett. 1951-ben Szalay Róbertnek A forradalom igaz története című könyve szerint kiadták a román államvédelemnek – 1933-tól a kirótt kilencből hat évet ült román börtönökben –, s az ott még letöltendő három év elteltével került csak vissza Magyarországra. (Úgy hírlik, hogy a román kiugrást megelőzően a Bukarestben üzletemberként megjelenő Dudást – bár letartóztatták – a Fogaskerékgyár német kapcsolatainak köszönhetően még futni engedték, most azonban már nem. A szomorú az egészben, hogy 1933-ban a királyi Románia katonai bírósága kommunista szervezkedésért mondta ki rá a hosszú fegyházbüntetést.)

1953-ban levették az ÁVH válláról a pártmunka és a közigazgatás fölös terheit, s a recski lágert s többi internáló helyet is felszámolták. A pártmunkások pletykázni kezdtek, nyilvánosan árulkodtak egymásra, s az első tíz között rehabilitálták a hírhedt katonai rendőrség, a KATPOL két börtönbe csukott tisztjét, Berkesit és Kardost, akik aztán az aczéli kultúrpolitikában játszottak meghatározó szerepet irodalmunkban, ávós ellenlábasait pedig élükön Péter Gábor altábornaggyal rács mögé dugták. Aczél Györgyöt is kiengedték, s mint Kubinyi Ferenc írja, egy építőipari tröszt vezérigazgatói széke, 52 ezer forint készpénz, kétszobás lakás, három hetes üdülés és egy szép karóra várták, kitüntetéseiről s tartalékos ezredesi állapjáról nem is beszélve. (Aczél hasonlít Voltaire Candide-jának tanítómesterére, Panglossra, akit felakasztottak, de életben maradt, s Panglossként továbbra is hitt a minden világok legjobbját hirdető filozófiában, ezúttal Leibniz helyett Marxban.) Dudás örül, hogy technikus munkát talál (az egyetemet ugyan nem fejezte be, de hol gépészmérnökként, hol technikusként tűnik fel), s a nagyimrei változások sem győzik meg arról, hogy a párt reformerei és dogmatikusai – akik szívből kívánták egymás romlását – okosabbak lettek a kis magyar világ égetően fontos dolgai megoldását illetően.

Ha valaki csak úgy magától – nem hivatalból s Moszkvát bosszantandó, mint a jugoszlávok – igazi munkásigazgatásról mert álmodni a szocializmusban, azt mindig úgy kezelték, mint egy veszedelmes szekta alapítóját, ő pedig már a koalíciós időkben is ilyen ember volt. Tudta azt is, hogy el kell söpörni a kibontakozás elé álló nomenklatura hazaáruló csoportját, s a fegyveres felkelés győzelmének küszöbén, 1956. október 27-én beszédet tartott az összegyűlt tömegnek a Széna téren, majd két nap múlva megalapította 48-ra emlékeztető névvel a Nemzeti Bizottmányt, s gyorsan szembe került a számára kommunista restaurációt jelentő, egyébként inkább csak papíron, mintsem a valóságban is hatalmat gyakorló Nagy Imre kormánnyal. Az utca népe a Szabad Nép munkatársainak hirtelen megtérését a forradalom

államosításának mondta, a bukott diktátor, Rákosi képe mellé pedig vödört helyeztek, ráírva, hogy „Ide tessék köpni!”, s Nagy Imrét, mint a „legszelebbebb alapokon nyugvó legnemzetibb legkormány” fejét csak úgy oroszosan „Nagyimrov”-nak aposztrofálták.

Dudás 30-án tárgyalta Nagy Imrével, s állítólag figyelmeztette őt, ne bízson a Pestre küldött Anasztaz Ivanovics Mikoján ígéreteiben, ő, még a fegyverszüneti tapogatózások során találkozott vele Moszkvában, s az orosz már akkor megbízhatatlan volt. November 3-ig adta ki Magyar Függetlenség című lapját, s összeütközésbe került saját fegyvereseivel is, akik a második szovjet invázió előtt leváltották. Kétszer a kormányerők is letartóztatották, de Maléter kénytelen volt szabadon engedni. November 4-én megsebesült, kórházba került. A passzív ellenállás szervezése idején 21-én Kádárék tárgyalás ürügyével a parlamentbe csalták, ahol foglyul ejtették s az SZKP Elnöksége Magyarországgal foglalkozó delegációjának döntése alapján az azonnal hadbíróság elé állítandók közé sorolták. A Katonai Kollégium különtanácsa 1957. január 21-én halálra ítélte fellebezés lehetősége nélkül. Egyes hírek szerint a siralomházban bosszúból felső utasításra megverették. Bár csontjainak igazságügyi orvosszakértői vizsgálata a verést valószínűsítette, azt már nem lehetett megállapítani, hogy ebbe halt volna bele. A hivatalos s a január 20-ai Népszabadságban lehozott jelentés szerint – amely nyomatékosan cáfolta, hogy Dudás József valaha is a kommunista párt tagja lett volna – január 19-én Szabó bácsival, a Széna téri parancsnokkal együtt akasztották fel, épp Csou En-laj kínai miniszterelnök látogatása után, aki többek közt a népen belüli ellentmondást tanulmányozta hazánkban, ésszerű, ám elkerülhetetlen megtorlásokra biztatva Kádárt.

IV. 3. Bevezető Wittner Mária könyvéhez

(2003)

Ez a könyv nem egy szokványos olvasókönyv, hanem inkább annak egy nemesebb változata, breviárium. Wittner breviárium. Interjúk, beszédek, visszaemlékezések, internetes jó és rossz üzenetek, levelezés és költemények vannak benne, s a modern, mai szabadság minden igénye, amely sehol nem olyan gyöttrő Európában, mint Magyarországon. Ha van jó, de ha nincs, ebéd után már nem is kell – mondja erre a posztkommunista elit –, legyenek igénytelenek s tanuljatok meg kicsinek lenni. A magyar létezés nem reménytelen – hangzik erre Wittner Mária válasza –, s történelmünket nem kell szégyellnünk. S hozzáteszi, mint 2001. évi parlamenti beszédében is tette, hogy aki a társadalom erkölcsi tökéjét feléli, megérdemli, hogy kiközösítsék a társadalomból.

A nemrég még állami gondozott nagyleány, majd a felnőtté válás súlyos anyagi problémával küzdő fiatal anya története 1956-tal, a Corvin közzel, a harcokkal, a forradalom megpróbáltatásaival és a váratlan győzelemmel kezdődik. Aztán jön a sebesülés, a második orosz invázió, a menekülés Bécsbe. S a keserű tanulság, hogy minden kommunista hazudik. Kádár büntetlenséget ígér a hazatérőknek, de nem tartja be ígéretét. A hazatérő és a november 4-e utáni harcok idejét kórházban töltő Wittner Mária ellen fegyveres szervezkedés, többrendbeli gyilkosság, fegyveres rablás és disszidálás címén emelnek vádat. Mintha Franz Kafka a Per című regényének a hatvanas évek irodalmi vitáiban sokat idézett mondata teljesülne be rajta és társain: „A hazugságot avatják világrenddé”. (Kafka kultusza és a csehszlovákiai perek történeteinek feltárása a Novotny féle Csehszlovákiában társadalmi gyűlanyag, míg Magyarországon a „törvénytelenlések” és a mártír Rajk bemutatása morális álca, amely mögé a párt bújik.)

A kádári vezetés – ahogy a mai, félig-meddig már történetinek mondható távlatból látszik – kezdettől fogva egyfajta alakatlan metamorfózisra és a hazugság világrendjének megvalósítására hajlott. Miután a megújított kommunista párt szanálta a szocializmust, olyan konszolidációt

hajtott végre, amely végre biztosította azt a bizonyos sztálini egy procentot, ami a Nagy Terror (1936-38) idején az életszínvonal lassú, gyakran igen tűnékeny évenkénti emelkedését biztosította. Kádár úgy személyesítette meg a szocializmus e metamorfózisát, átalakuló képességét, mintha genetikusan azonos lett volna vele. „Kádár bunkó, de nagyon tanulékony, intelligens, mint egy csatornapatkány – jellemezte őt Kornis Mihály –, rettentően ebbe a XX. századi börtönállamvilágba, latrinalétbe való figura (volt); mintha Jaroslav Hasek legnyomasztóbb kelet-európai rémálma öltött volna alakot vele: a szimpatikus smasszer...”

Csoda azonban nincs. Bármilyen szimpatikus börtönörre, smasszerrá is vált később a párt első embere, könyörtelen despotaként lépett fel a konszolidáció első hónapjaitól kezdve egészen az 1963-as közkegyelem meghirdetéséig, sőt – mint Wittner Mária és zárkatársnői esetében is látni fogjuk – még azon túl is. Mint minden párt despota, hatalma aranyfedezetének a politikai rendőrséget tartotta: már 1956 decemberében megkezdte újjászervezését. Érdekes eme gépezet születésének történetét szemügyre vennünk, hiszen Wittner Mária életének 13 évét, annak legkisebb rezdülését is ez a gépezet s a börtönlét fogja meghatározni. (S ami egy fiatal nő számára olyan fontos, a szépség kellékeinek megvonását is: a börtönben nincs rúzs, parfüm s még hajszalag sem, csak a rabnők kendője, amelynek viseletét szigorú rend írja körül.)

A belügyminisztérium és az Államvédelmi Hatóság 1956 decemberi, végleges összevonása után a politikai nyomozó szervek a belügyi tárca II. szervezeti egységében működtek egészen 1963-ig, amikor a III. főcsoportfőnökség vette át az állambiztonsági feladatokat: ettől kezdve ide futottak be a börtönökről készült operatív tiszti jelentések is. Bár 1963-ban a büntetésvégrehajtás (bv) irányítását a BM visszaadta az igazságügyi tárcának, az operatív tisztek révén mindent ellenőrizhetett, a börtönszemélyzetet parancsnokostul együtt éppúgy, mint az elítélteket és az előzetes letartóztatásban lévőket. Az IM első felmérései – amelyek nem kis részben pénzkijárási, beruházást biztosító céllal készültek – világossá tették, hogy börtönállapotaink leromlottak, s nemcsak a tisztek szakmai felkészültségével van baj, hanem a törvényi szabályozással is. A rabmunkára s annak hasznára játszó rendszer óriási súlyt adott minden egyes parancsnoknak, hiszen parancsnoki funkciója mellett vállalatigazgatóként nemegyszer messze környék legtehetősebb szocialista gazdálkodói közé emelkedhetett. S persze a parancsnoknak illet odafigyelni – hiszen nemcsak az operások, de a megyei, ill. városi pártszervek börtönökkel foglalkozó referensei is rajtuk tartották a szemüket – bizonyos humánus követelmények betartására is. Többször deklarálták, de csak a hatvanas évek végére tűnt el a gyakorlatban – mint fenytetés – a verés, titokban azonban tovább űzték. Nem véletlenül született tehát meg 1958-ban Valkó dr. titkos feljegyzésében a büntetésvégrehajtási szabályzat módosításához az a két mondat, hogy „javasolom minden börtönben elhaltnak bírósági orvosszakértővel való boncolását... Javaslatom indoka, hogy a börtönben elhaltak halálának okát minden indokolatlan szóbeszéd megelőzése végett helyesebb, ha a bírósági orvosszakértő állapítja meg.” (Ha csak olyan neves foglyok, mint Losonczy Géza vagy Dudás József halálával kapcsolatos szóbeszédre gondolunk, a javaslat felettébb indokolt volt.)

Wittner Máriát barátnőjével, Corvin közti bajtársnőjével, Havrila Bélánéval együtt a Tutsek vezette tanács – amely a legtöbb kötelet osztotta ki – halálra ítélte. A halálos zárkán tudta meg, hogy Kati is nyugatról, Svájcból tért haza vőlegénye hívására, s bízva abban, hogy Kádár betartja a büntetlenségre vonatkozó ígéretét. Katit mellőle viszik az akasztófára, őt pedig – kegyelemből életfogytiglanra változtatták az ítéletét – idegösszeroppanással Tökölre, az épülőfélben lévő börtönkórházba szállítják. (S közben a közismert állami ítéletvégrehajtó, az ifjabb B. sem bírja a sok munkát s inkább a BM Korvin Ottó kórház nyugalmaát választja, helyét a Gyűjtő külső őrségének parancsnoka s emberei veszik át.)

A végső állomás Wittner Mária számára Kalocsa, a női fegyház volt. Hivatalosan az új női börtön 1950. augusztus 15-én indult be, a márianosztrai női fegyház átköltöztetésével, a katonai bíróságok által elítélt nők viszont egészen 1953-ig egy külön körletben, Sátoraljaújhelyen

raboskodtak. A kalocsai elítéltek – akik egyharmada életellenes és erőszakos bűncselekmény miatt ült – mezőgazdasági, kosárfonó, karbantartás, és házi munkát végeztek, 1953-tól fő profilként pedig a munkaruhagyártást kapták. Az eredetileg törvényszékeknek épült részen, az egykori „esküdtek termében” rendezték be a varrodát, a falakon még látszottak a Rómát idéző istenábrázolások. (Ma a födémrel kettéválasztott terem felső részén található a börtön új, 2001-ben felavatott kápolnája.) Hét-nyolcszáz elítélt nőt zsúfoltak össze az ötvenes évek végén Kalocsán, s az elemi ellátást is alig tudták biztosítani: küblire jártak, poloskától szenvedtek s a nagy melegben nemegyszer lajttal kellett hordani az ivóvizet.

A hazugság világrendjéhez tartozott a rabmunka értékének megszabása, pontosabban az ezzel kapcsolatos szűkkeblőség. Az elítéltek bére a munkavállalók bérének alsó határát érte el csupán, ami a bv nagyüzemeiben 398, kisüzemeiben 131, mezőgazdasági birtokain 376 forintot tett ki. A rabtartást 510 forintban szabták meg, ami a kor olcsó élelmiszerárait tekintve kedvező volt a gazdálkodás szempontjából. Tehát ha nem is olyan mértékben, mint az első ötéves terv során, de a népgazdaságnak az olcsó rabmunka iránti szükséglete változatlanul érvényesült. Igaz, az elítélteknek csak 75 százalékát tudják munkával ellátni. Ahogy az ötvenes éveket a biztonságos őrzés és a kényszermunka jellegű munkáltatás határozta meg, most a munkán keresztül történő nevelés frazeológiája vált általánossá, a manufaktúráis jellegű rabmunka terhei azonban alig csökkentek. A bv munkahelyek és a szigorított bv munkahelyek – itt még szabadabban lehetett a rabnak mozogni – alkották a két enyhébb rezsimet, a börtön és a szigorított börtön azonban alig különbözött rendjében és keménységében az ötvenes évek börtöneitől. Wittner Máriára a szigorított börtönfokozat vonatkozott, a varrodában, a szabászatban dolgozott s mert jó kézügyessége volt, műszaki rajzokat és terveket rajzolt, ám a szabadulás minden reménye nélkül. A parancsnokasszony, Hatvaniné az új Btk. megjelenése után csak azt közölte vele és két társnőjével, hogy életfogytiglani büntetése húsz évre változott át. A büntetésvégrehajtás ekkor készítette el elaborátumát arról, hogyan fognak az 56-os, még bennmaradt elítéltek 1976-77-ig „fokozatosan” szabadulni.

A nevelés bűvös és kikerülhetetlen szó lett a kádári hazugságok világában, olyan, mint a csöbűtor és a piros műbőrbevonatok terjedése. Kihangsúlyozása és a makarenskói egy pofonnal való példálózgatás volt hivatva fenntartani annak látszatát, hogy a szocialista rendszer még a bűnözőt, sőt a politikai foglyot is képes megnevelni. Ezt a csodát – ha lehetséges lett volna is – a korabeli őrszemélyzettel akkor sem lehetett volna végrehajtani, legfeljebb vak engedelmisséget és képmutatást elérni. Wittner Máriát is megpróbálták megnevelni, ám az engedelmisség és a képmutatás nem volt a kenyere.

Bár politikai elítélt volt, nyilvántartó lapján feltüntették, hogy többrendbeli gyilkosságban részes: ez meghatározta a vele való bánásmódot, s az 1963-as közkegyelemből való kimaradását is. Holott nevelőtisztjei – akik a 32 sorig engedélyezett levelezését alaposan ellenőrizték, ráutíva a levelekre a pecsétet, hogy „engedélyezve” – pontosan tudták, hogy a fiatal nő a harcokban megsebesült, majd Ausztriába került: onnan a gyermeke és hazája utáni vágy hozta vissza. S nemcsak ezt tudták, de a munkás-paraszt forradalmi kormány az az ígéretét is, hogy az 1956. november 4-e után már nem harcoló felkelőknek kegyelmet ad, márpedig ez rá is vonatkozott. (Meggjegyezhetjük, hogy ami a gyilkosság vádját illeti, ezzel a kádári rezsim bőven élt, a két író, Gáli József és Obersovszky Gyula márianosztrai kartonján is az volt feltüntetve, hogy „gyilk.”, azaz gyilkos.)

Wittner lázadó s makacs természetéről kötegnyi fegyelmi lap tanúskodik. Egy 1964-es hippis alkalmával az alhadnagy rangban lévő nevelőnő borotvapengét, tükröt, töltőtollat, szemöldökceruzát, radírgumit és egy kesztyű két ujjrészét találták meg nála. (Az ujjak szalagmunkánál védtek a körmöt.) Mivel tilos volt szépítkezni (saját fehérműt sem engedélyezték), a hippis eredményeként Wittner háromhavi összkedvezmény-megvonást kapott.

Egy 1970 márciusi parancsnoki véleményben az áll, hogy Kalocsára szállítása óta 22 ízben vétett a fegyelem ellen. (Ekkor még létezett a sötétzárka büntetés: Máriának része volt ebben is.)

Amikor a Heti Híradóban – ez volt az elítéltek számára készült újság, tréfásan Küblische Zeitung – egyszer Kádár Jánosnak a társadalmi megbékélésről szóló beszédét olvasta, abban megragadta egy igen könnyelmű mondat, miszerint 56-osok már nincsenek börtönben. – Hiszen én s még két társam is az – mondta az operatív tisztnek, s hosszú küzdelembe kezdett a szabadulásért. Nem volt könnyű, már csak azért sem, mert kartonján egy 1966-ból származó bejegyzés arról tanúskodott, hogy a kemény és hosszú börtönbüntetés sem törte meg: „Érzelmi, velünk szemben táplált gyűlölete – jelenleg is fennáll”. Pedig az alhadnagynő a dolog lélektani érthetősége érdekében azt is hozzáfűzhetette volna, hogy Wittner Mária hat társából négyen kaptak kötelet, s legjobb barátnőjét mellőle vitték a vesztőhelyre, így a gyűlölet – amit a gyerektől való elszakítottág is táplált – könnyen megmagyarázható. 1970. március 25-én egyéni kegyelemmel szabadult: a rendszerváltásig nyomorban élt.

Hogy kikkel hozta össze a sors a kalocsai zárkában? Sorolhatnánk a politikai foglyokat: Vancsó Béláné, Halkó Marianna, Hrozova Erzsébet, Jankó Pirokska, Andrassy Ilona, Márton Erzsébet, Kály Ervinné, Timár Ágnes. Ágnes nővér apáca volt s bűncselekményénél a rubrikába azt írták, hogy „szervezkedés”. „Ítéletkiadmánya nincs. Vallási csoportokat hoztak létre, melyek politikai jellegűek voltak, célja keresztény társadalom megteremtése” – olvashatjuk az 1961. szeptember 8-án, a befogadásakor készített feljegyzésben. S két évvel később feljegyzik azt is, hogy „bűncselekményét nem tartja bűncselekménynek.” Talán az ő hatása s a hosszú, majd 11 éves kalocsai börtönélet, amely az apácák által nevelt Wittner Máriában nagy erővel keltette fel ismét a vallásos érzületet: nemcsak gyakorló katolikus lett, de egyháza harcos képviselője is. A két ízben is Kalocsára került Timár Ágnes kérelmi lapja sokat elmond egy zsidó családból származó értelmiségi (építész) sorsáról, aki még azt a bűnt is elkövette a szocializmusban, hogy szerzetesi fogadalmat tett: „Tisztelettel kérem, hogy 75 éves Molnár Antalné rokonom helyett Pamlényi Klárával és Dabóci Máriával tarthassam a kapcsolatot, mivel idős nagynéném nem tud látogatni betegsége miatt. Nevezettek állnak hozzám legközelebb, mert közvetlen vérrokonom nincs, édesapámat a németek kivégezték, egész családommal együtt.” S bár a kapcsolattartás terén tett némi engedményt, az ilyen „piros” kartonú elítéltekkel szemben, Auschwitz ide, Auschwitz oda, kénytelen volt az őrszemélyzet gyanakodni, sőt, a kirekesztést gyakorolni. „Közösségvezetői megbízatása nincs, fenytve nem volt” – jegyezték fel, noha a Kalocsára kerülő lányok és asszonyok alacsony műveltségi szintje miatt az érettségizetteknek minden esélyük megvolt arra, hogy előbbre juthassanak a rabhierarchiában. S a megfigyelés szigorú rendszeréhez tartozott az is, hogy amikor szabadulása után Wittner Mária képeslapokat küldött Ágnes nővérnek s más, már régebben szabadult társnőinek, a rendőrségen felhívták a figyelmét, hogy ők is tudnak olvasni. A III/III-asok minden eszközzel megakadályozták, hogy a börtönbéli kapcsolatokat a politikaiak a civil életben továbbra is ápolhassák: minden kapcsolat mögött ott rejtőzhetett a hivatal által irracionális magaslatokba emelt rendszerellenesség.

A rendszerváltást követően lett Wittner Mária a nemzet lelkiismerete. Mintha az az 1966. évi nevelői bejegyzés új értelmet nyert volna: a magát átmentő nomenklatúra és a bűnözéstől sem visszariadó új elit embereivel és szenvedélyes vagyongyűjtésükkel szemben a meg nem bocsátás szellemét képviseli. Mint volt politikai elítélt, nem tud és nem is akar megbocsátani azoknak, akik megcsúfolják a nemzet olthatatlan vágyát a függetlenség és a szabadság után. Mint katolikus azonban pótvizsgázni fog szeretetből. Nem rajta, a hatalom gyakorlóin múlik, hogy a pótvizsga kiírása egyre késik. Pedig ott Kalocsán, a szabaduláskor már egyszer megbocsátott: az autóbusszállomáshoz őt és két társnőjét az emberségéről ismert fegyőrnő, Lúdanyó kísérte ki...

IV. 4. Obersovszky Gyula emlékezete

(2003)

Van halál, amelyhez nem illik a hallgatás. Mégis kétes esélyű vállalkozás Obersovszky Gyula hallgatásba hulló vonásait úgy-ahogy rendbe szedni. A hivatalosság – amely a kilencvenes évek elején sztárolta – két és fél évvel halála után elfelejteni látszik őt. Obersovszky 74 évet élt, arcképét mégis fiatalosnak őrzi meg az emlékezet, tekintete vizsgálódva csillog, szakállában van valami művészi, de azért tipikusan a kelet-európai lázongó és lázadó értelmiségit idézi – e későn, öregkorra felvett szakállban mintha nosztalgia bújna meg –, egyszerre próféta s körüti rikkancs. Élesebb tekintet észrevehette okos szemében a „nem remél” szomorúságát, de a falstaffi vidámság szikráit is.

Lexikonok tanúsága

S mit illik tudni róla? Legalább a lexikon mit őríz életéből? Obersovszky 1956. október 24-én alapította meg a forradalom lapját, az Igazságot, amelyet többek között legjobb barátjával, Gáli Józseffel szerkesztettek. November 4-e után, a fegyveres harcok elültével a passzív ellenállás legmarkánsabb képviselője, megindítja az Élünk című illegális lapot, a szamizdatok elődjét, megszervezte a néma tüntetést, majd a nőtüntetést. Egykori barátjából lett áruló juttatta a karhatalmisták kezére.

Az ilyen barátok később is ott kísértettek az életében. Egy „Somogyi” fedőnevű ügynök – aki „civilben” szűkebb társaságához tartozott s maga is politikai fogoly volt – 1971-ben az akkor ötvenéves költőről a következőket jegyezte fel megbízójának: „Obersovszkyt azért szereti mindenki közülünk, mert őneki köze van a művész világhoz és bohém, ez mindig érdekes. Nem hiszi senki, hogy József Attila lesz belőle, de úgy teszünk, mintha hinnénk benne. Meghallgatjuk verseit, melyek elmondva szépek, és ő örül a közönségnek és a sikernek. Ilyen értelemben ő valóban az összekötő kapocs a sok különböző ember között, amely csak akkor válhatna veszélyessé, ha egy új 56 atmoszférája venne körül bennünket.”

A költő tanúsága

A múlttal kacérkodó, de az igazság utáni vágyba soha belerokkanni nem tudó, a kontárság kultuszában élő kommunista párt Ideiglenes Intéző Bizottságának magatartását és mentalitását Obersovszky így írta le: „Aprólelkű, ostoba, önző emberek – gondoltam – könnyen elvakulnak, úgy tűnik azonban, van erejük javítani. Tévedtem. Nem volt erejük. Igaz, hogy végül is lekerültem egy akasztófáról, ám korántsem azért, mert a hatalom tébolyultjai magukba szálltak – netán rájöttek, hogy bűnbocsánatot nem legyőzött állapotban illik hirdetni, hanem éppen, hogy győztesen –, hanem azért, kizárólag azért – ahogy ezt jóval később hitelt érdemlően megtudtam –, mert néhány nagyszerű ember, köztük Faludy György barátom, Ignóus Pál, Artur Koestler, odaát, abban az antihumanizmusoktól agyonrohasztott világban rájöttek, hogy a maffiózók ellen csak a saját eszközeikkel lehet harcolni. Kontramaffiozításba fogtak. Nevezetesen megnyerték Bertrand Russelt, a Békevilág tanács elnökét, hogy lemond hivataláról – tudván, hogy Hruscsovéknak milyen nagy érvágás lett volna ez –, ha kivégeznek bennünket.” (Talán a russeli tiltakozásnak is köszönhető, hogy Obersovszky még a rendszerváltás előtt rákerült a Britisch Enciklopédia lapjaira, s hogy az Amnesty International is figyelemmel kísérte honi életútját, amikor is a „sárga lap”, a Sportfogadás szerkesztője lett.

Márianosztrán – amely a párt Ideiglenes Intéző Bizottságában a megtorlások irányításával foglalkozó Marosán György döntése alapján megmaradt szigorú, a politikaiak számára fenntartott börtönnek s a börtönök büntető börtönként is működött – Obersovszky és barátja,

Gáli József kartonjára a bűncselekmény rovatba a „gyilk.” (gyilkos) bejegyzés került. Bár mindkét író ügyét leválasztották a Tóth Ilona ügyről, az eredeti elképzelés, a koncepciók motívum, hogy írók is részt vesznek egy gyilkosságban, végig kísérte őket rabságukban s abban a bánásmódban, amellyel egy smasszer egy gyilkossal szemben viselkedik. (Obersovszkytól tudom, hogy sem ő, sem Gáli nem tudtak erről, csak az örök különleges bánásmódjából érezték, hogy valami nincs rendben velük.)

A nosztrai kötélfonóban – a „gerebenben” –, amely a dologházi manufaktúrákra emlékeztetett, Obersovszky nem sokat keresett. A havi összesítő munkalapok tanúsága szerint „tanulóként” a bruttó bére 270-280, a gerebenen és a hajtóban betanított munkásként 6-700 forint körül mozgott, a levonásokkal azonban a nettó bér mindössze 270-290 forintra zsugorodott. (Az 56-os barrikádokon harcoló munkásfiatalok nyugati újságírók kérdésére, hogy nem félnek a haláltól, azt válaszolták, hogy csak a havi hatszáz forintos fizetéstől félnek...) A csekély rabfizetés s a kemény bánásmód ellenére a maga írószövetségnyi lecsukott írójával és költőjével azonban Nosztra érdekes rabközösséget teremtett, verseket írtak véce papírra vagy memorizáltak, nyelveket tanultak s filozofáltak.

Az ügynök tanúsága

Az 1963-as „ENSZ amnesztia” után a kádári konszolidáció szürke világába került Obersovszky egyre többször mondogatta, hogy „Nosztralgiam van”, utalva Nosztrára és arra, hogy a börtönben egymás társaságában néha több szabadság jutott, mint azt követően, hogy kiléptek a Kozma utcai Gyűjtőfogház kapuján. (Ez a „nosztralgia” a rendszerváltást követő csalódás idején újra, nagy erővel támad majd fel benne.) Egy hetvenes évekből származó ügynöki jelentés – az ügynök maga is politikai fogoly volt – elégedetten állapította meg: „Tudjuk, hogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket és sem irodalmi, sem egyéb szinten nem emelkedett ki az ismeretlenség homályából.

Mensáros László verseket szavalt, Déry Gyula itt kezdte el abszurd regényét, amelynek a G. A. úr X-ben címet adta, itt raboskodott Háy Gyula, aki a nosztrai fegyházba zárt tiszazugi arzénos gyilkos asszonyokról még a háború előtt drámát írt s amit 1947-es berlini bemutatóján a brechti művekkel egyenértékűnek mondott ki a kritika. Litván György történész, Tancos Gábor, a Petőfi Kör titkára: őrá Marosán különösen haragudott. Háy a fordító irodának dolgozott, akárcsak a váci éhségstrájk után Nosztrára szállított Göncz Árpád s Bibó István, a „harmadik út” filozófusa, Nagy Imre államminisztere. Háy egyébként az 1960-as kis amnesztiával szabadult, s Nosztra akkori parancsnoka, Juhász Imre őrnagy kezét nyújtva így búcsúzott tőle: „Ne vegye zokon elvtárs, mindnyájan emberek vagyunk.” Az ismert politikai elítéltek nagyobbik része – köztük Obersovszky – csak három évvel később, az ún. ENSZ-amnesztia keretében került szabadlábra, a névtelen kis 56-osok közül még többszázan benn maradtak.

A börtönben s az utána következő megtűrtségben mégis igazi költővé érett férfi egyik legcsodálatosabb versének – amelyet Mensárosnál is hatásosabban tudott elszavalni –, az „Ím, áll az oszlop”-nak egyik ihletője egyértelműen Kádár János. Amikor a passzív ellenállás idején Obersovszky Kádárral vitatkozott a Parlamentben – nem is sejtve, hogy ezzel saját halálos ítéletét siettetí –, megcsodálta ellenfele „mésztől” bevont színészabrázatát. „Amikor ezt mondom – nyilatkozott 2000-ben az általa negyedszázadon át szerkesztett Sportfogadás, a »sárga« lap hasábjain –, eszembe jut makedóniai Nagy Sándor. Ő a fontos tárgyalásai előtt »bemeszeltette« magát, hogy maszkyszerű legyen az arca, és tárgyalópartnere ne lássa az érzelmeit. A foga fehérjét [Kádár] Mikulás napján mutatta ki, amikor letartóztattak a pribékjei.” (Obersovszky abban az illúzióban ringatózott, hogy képes lesz meggyőzni Kádárt egy független lap megindításának, esetleg a forradalom általa szerkesztett lapjának, az Igazság

folytatásának szükségességéről.)Nos, idézzük a költő Nagy Sándorát, amint a macedon király Kleitosz emlékoszlopánál mondja végtelen monológját:

„Szerettelek Kleitosz és megöltelek / Kezem volt gyilkosod e földi szolgám / s egy isten szeszélye kérte életed Szívem / Ha én a földi hallgattam szavára / az isten tudja bennem mit teszen / Lásd be Kleitosz ártatlan vagyok.”

A régi és a modern diktátorok lelke bonyolult gépezet, belső lényege a könnyes szem s az ártatlanság látszata. Ettől kegyetlenek. S tréfások is mint az Obersovszky egyik kis írása is bizonyítja.

Együtt a halál cellájában: Gáli és Francia Kiss

„...Miután megkezdődött a nemzetközi huzakodás kivégzésünkről – végezzenek-e, se? – átmenetileg a Markó fogház egyik első emeleti, szélső-túloldali, a Legfőbb Ügyészséggel találkozó – cellába telepítettek bennünket, és itt harmadikként – az ugyancsak halálra ítélt, ám akkor még csak első fokon – Francia Kiss Mihályt rakták be mellénk. A halálos cellába tehát a zsidó származású Gáli József mellé a zsidó-üldözött Francia Kiss Mihály került. Kinek-minek a jóvoltából? Ki-milyen nagy eszű pártszolgálatos pedagógiai didaktizmusából?” – indítja a novellát az író.

„...Néhány nap után további három halálraítéltet raktak be mellénk. Sokkal életrevalóbbakat nálunknál, akik, mialatt velünk a hirtelen összeeszkábált harmadik fokú bíróság foglalatosskodott, Francia Kisst pedig mély álomba sülyesztették, megbontották a falat, és megléptek egy pünkösdi királyságra.”

A szökés után következik maga a történet: „Francia Kisst, aki állítólag kulcsfiguráját képezte vitéz Somogyvári Gyula trilógiája És Mihály harcolt című harmadik, befejező részének (Virágzik a mandula, Ne sárgulj fűzfa volt az első két kötet címe) évtizedekig keresték, kutatták, de nem találta rá. Arra a végkövetkeztetésre jutottak – amint ezt Francia Kiss elmondta nekünk –, hogy sikerült kilépnie külföldre, és valahol Dél-Amerikában éli világát. Mindeközben viszont pár kilométerre élt otthonától a Kecskemét környéki végtelen dinnyeföldek egyikén, dinnyecsöszként egy csöszkunyhóban. Még a felesége is meglátogatta időről időre.

Ott követte el a hibát, hogy ötvenhatban vérszemet kapott, és előmerészkedve rejtekéből, belátogatott a falujába.”

A zárkában Francia Kiss a pásztoréletről mesél, de a magát még mindig kommunistának érző Gáli pontosan tudja: 1919-ben kommunistákat és zsidókat akasztott. Így aztán „kemény feladat volt csak így, úgy, látszatosan is összebékíteni a két embert, Gáli Józsefet és Francia Kiss Mihályt. Nem is vártam, persze, hogy összeölelkezzenek. Csupán ellentmondásos halálvárásukat próbáltam szelídíteni, elviselhetőbbé tenni. Közös halálos cellájukban.”

A történet befejezése ismert: Francia Kiss Mihály a bitón végezte, nem kapott kegyelmet. S aki azt a bizonyos trilógiát írta, Somogyvári Gyula már évek óta halott volt: 1953-ban hunyt el az ÁVH foglyaként. Obersovszkyt – bár a köztársaság kikiáltásakor 1989-ben még elmondhatta nagy beszédét az ünneplő százezres tömeg előtt – Rácz Sándorral, a nagybudapesti munkástanács ugyancsak „börtönviselt” alelnökével az SZDSZ kihúzta a szóba jöhető köztársasági elnökök listájáról, s ismét elindított lapjának, az Igazságnak a taxisblokádt vetett végét. Nemzeti egységről beszélt még mindig, mert nem vette észre, hogy egykori fogolytársa, a megbízhatónak ítélt s a parlament által paktummal elnökké választott Göncz Árpád milyen jól megtanult diszkréten nyöszörögni.

IV. 5. Az utolsó kivégzett 56-os

(2003)

A gondoskodó szocializmus börtönpolitikája – bár több mint 500 államellenes elítélt raboskodott a hatvanas évek derekán a Kozma utcai Gyűjtőben s jó néhány 56-ost eldugtak a sátorlajújhelyi fegyintézetben, nehogy sorsuk az ENSZ tudomására jusson – az 1963-as „nagy amnesztia” után egyértelműen a köztörvényesek munkán keresztüli „nevelésére” váltott át. Gondoskodunk a bűnösök megbüntetéséről és foglalkoztatásáról, tehát vagytok – mondta a párt a kisember megnyugtatóására. A kisember ezzel beérte: a börtön – úgy vélte – őerte dolgozik.

A párt Politikai Bizottságának 1965. október 28-ai dátummal elküldött belügyi javaslat a bűnözés visszaszorításáról – dr. Sós László főosztályvezető elaborátuma – érdekes adatokat közölt. Évi százezerre ment fel a bűnügyek száma, nőtt az emberöléseké, a súlyos testi sértéseké s kiderült, hogy a társadalmi tulajdont egyre kevésbé vették komolyan az emberek. A folyamat tartósnak bizonyult. Lukács Tibor „börtönológus” 1987-ben már arról írt, hogy „büntetésvégrehajtási intézeteink „forgalma” évente mintegy 40 000 fő”. (A kilencvenes évek elejének nagy csökkenése után ma már ismét a Kádár korszakbeli régi számoknál tartunk.)

A különböző forrásokból származó adatok összesítéséből a nyolcvanas évek szamizdatosai viszont azt is megállapították, hogy 1965 és 1985 között 5700 politikai bűncselekményt tartottak nyilván Magyarországon, de a kriminológiai vizsgálódások szerint ezekben az értelmiség feltűnően alulreprezentált volt (azaz alig szerepelt a statisztikákban), az alacsonyabb képzettségűek viszont annál gyakrabban váltak a fékentangó igazságszolgáltatás áldozataivá: a gyanúsítottak csaknem háromnegyede legfeljebb nyolc osztályt vagy annyit sem végzett. Tehát az Apaffy-tünet vagy Apaffy-szindróma – az erdélyi udvar a szultáni csasz kedvéért főemberek ruhájába öltöztetett s azok nevében szólított bűnözőket végeztetett ki – egyre tökéletesebben működött a jogrend és a közrend védelmében, így a nyolcosztályosok „politikai zászlóbontása” komikus és pusztába kiáltott szó maradt, sőt, majdhogya a „hőbörgésszel” vagy a galeri bűnözéssel azonosult. (Apaffy szindrómának nevezhetjük a szocialista büntető politika ama törekvését, hogy a politikai bűnügyek vádlottjainak cselekedeteit kriminalizálják ill. a társadalom alsó bugyraiból válasszák ki őket.) Az intézkedő rendőrök az izgatás és a közösség megsértése címén letartóztatottaknál maguk is kimutatták, hogy majd a felük ittas állapotban követte el „büntetett”. „A kocsmában, talponállóban elázók így lesznek még egy szempontból kiszolgáltatottjai a rendszernek: az államilag támogatott alkoholizmusról folyó viták árnyékában az iskolázatlan részek a rendőri önkénynek és provokációnak is ki vannak téve.” Gyakran szókincs kérdése volt csupán, ki kerül a Gyorskocsi utcára politikaiként, vagy alkoholistaiként kényszerelvonóra Nagyfára.

Meglepő, hogy az értelmiséget pozitív diszkriminációval kezelő büntető rendszer a katolikus papok esetében mégis milyen sokáig érezte megtorló hatalmát. Nemcsak az Állami Egyházügyi Hivatal értekezletein, ahol a felső papság, a párt és a III/III-as Főcsoportfőnökség képviselői együtt vitatták meg a személyi kérdéseket, hanem a regnumosok s a Bulányi-féle bokor-közösségek üldözésében is. A burkolt egyházüldözésre – amelyet a nagyközönség éppúgy nem érzékelt, mint a bűnözés meredek emelkedését – jó példa Lénárd Ödön piarista atya esete, akit először 1948 júliusában ítélték el s 1953-ban, a Nagy Imre féle amnesztiával szabadult.

„Tudni kell – mondta Lénárd atya egy interjúban –, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal tudta és beleegyezése nélkül semmi sem történt az egyházban. A hozzám kapcsolódó hívek közösségét a politikai rendőrség szervezetnek tekintette, ezért ’61-ben másodszor is letartóztatott államellenes szervezkedés gyanújával – az első esetben izgatás volt a vád.” Az apparátusnak az 56-os nagy begyűjtések után is igazolniuk kellett magukat: Lénárd atya perében tizenegyen voltak vádlottak.

Az 1955-ben alapított nőközösség, a Ciszterci rend Boldogasszony Házának ügyét leválasztották róluk: a nővérek, így Timár Ágnes fölött egy másik perben ítéleztek.

Nos, azért nemcsak a regnumos papok s titkos szerzetesek és apácák kerültek börtönsorsra, voltak igazi összeesküvők is. Pont abban a megyében, Veszprémben – amely a Balaton-part legalább egy kis részének visszaszerzéséért irredentát indított Zalával hadilábon állt s amelyet Kádár kemény és véreskező volt belügyminisztere, Pap János vörös patrimoniumként kezelt – két mozgalom is akadt a forradalom tizedik évfordulójához közeledvén. Itt kapcsolódik be az egyébként adathiányos magyar börtöntörténelemben egy fiatal bányász, Hamusics János története, aki ezen az 1950-ben, a megyehatár rendezéskor zalaiból veszprémivé vált tájon nőtt fel, s 1956-ban hiába rostokolt fegyverrel a vállán: az oroszok elkerülték a faluját. Hamusics és barátai úgy gondolták, hogy Magyarország valóban lehet független állam. (A vesztőhely készen áll, tessék csak besétálni! – mondhatta aztán a sajátos kádári humortól s osztályharctól átítatott nagyhatalmú Veszprém megyei párttitkár.)

Nem ostobaság, a már-már boldog ferencjózsefi békeidőket felvillantó korban az ellenállást választani? Minden tele volt látszatvalósággal, kubai forradalmi romantikával, lakótelep építési hullámmal, népfrontos honi politikával, Vietnámmal s berlini fallal – nálunk a belügyesek 1961-ben, a fal felhúzásának hírére „Lord-akció” címen 10-15 ezer „ellenséges elem” begyűjtésére készítettek egy kiváló munka tervezetet. Marosánt, az 56-os megtorlások emberét majdnem egy időben távolították el a pártvezetésből Rákosi, Gerő és néhány, főképp ávós hívének a pártból való kizárásával, volt gazdasági növekedés, de intésként megélénkült a „kispolgári mentalitás” elleni harc is. Volt családi pótlék, a Balaton pedig „turistaország” lett keletieknek, főképp keleti németeknek. S termett börtön 1966-tól külön nyugati s más, nem szocialista országból jött bűnösöknek a váci fegyház MZ épületének III. emeleti, sarki szegletében, köztük jónéhány, „izgatásért” elítélt, látogatóba jött egykori hazánkfiának.

Nos, ebben a velejéig furcsa országban, ebben a szocialista Kaffka-Landban 1964. október 23-a előtt egy kis összeesküvő csoport felveszi az Októberi Front Illegális Forradalmi Szervezet nevet. Nemcsak a Somló hegy prэшázainak hatása ez, Vaczkó Lászlóék – ő tanárember volt Devecserben – komolyan gondolták az ellenállást. 1961-től több mint négy és fél éven át röplapsorozatokkal bombázták a „cég”, a III/III. skibereinek szimatoló orrát: értékelhető nyom egészen 1966-ig nem alakult. (Mozgalmukról Vaczkó 2001-ben jelentette meg visszaemlékezését a Kortárs Kiadónál Virrasztótűz címen.)

A röplap csípett, mint a puskalövés: a Gyűjtőben egy-egy cetli – Halál Kádárra, éljen Szálasi! – vagy a börtönüzemben felrajzolt horogkeresztek úgy beindították az operatív tiszteket, mintha hadgyakorlaton lettek volna. S míg egy tanár 19. századiasán ünnepélyes röplapon is, a szubkultúrák népe ellenállását a hatalmat leginkább bosszantó náci szimbólumokban fogalmazta meg.

Végül Pesten akad egy szál, amely elvezette a nyomozókat Devecserbe: 1966. március 14-én késő éjszaka felberreg a csengő Vaczkóék lakásán. Ez és további letartóztatások híre gyorsan terjed, a megye hirtelen fogadókésszé válik minden hiób hírre, legendákat gyárt, történetet nagyít. A sajtó mélyen hallgat, mínuszos hír sem igen akad. S ebben a feszült, hivatalos információkat nélkülöző látszólagos csendbe, ebbe a sutogó-sustorgó világba belevág valami. Nem is akármilyen, hanem egy házilagós, paxitos bombaszerkezet: Ajka és Városlőd között egy kanyarban a sánt kirobbantják s egy tehervonat kisiklik.

Az újabb összeesküvők tudnak a devecseri ügyről, de úgy gondolják, hogy a robbantás után annak feltáratlannak hitt szálain indul el a nyomozás. Ugyanis, mint a fogdaügynöki jelentésekből majd később kiderül, „a két összeesküvés között (nem volt) kapcsolat”. A lebukás oka igen prózai, egy gyanúra okot adó bejelentés egy bányászfaluból, Padragkútról.

A kommunista hatalom mindig ambivalensen viszonyult a bányászokhoz. A többi munkásréteghez képest túlfizette őket, de sokat követelt is vissza, s mert veszélyessége révén a bányászság utánpótlása akadozott, a legkülönbébb módon – Rákosi idején például politikaiakkal – töltötte fel a sorait. Az ún. osztályidegenek, csellengő félértelmiségek számára is kiváló búvóhelyet jelentett a bányászélet. Az 56-os forradalom megtorlása a bányavidékeken nemegyszer rendkívül véres volt s Kádár alatt az addig kiemelkedő bérezés is szerényebb lett. A hamis bányáskultusz viszont – ami a bányász sportklubok futtatásában is megmutatkozott – maradt.

Hamusics János és barátai nemcsak gyűlölték a rendszert, de nemzeti érzelműek lévén, a szovjet megszállóktól is meg akartak szabadulni. Fegyvert, lőszert s robbanóanyagot gyűjtöttek, s elhatározták, hogy a forradalom 10. évfordulóján főképp robbantásos merényletekkel (a fővárosi Lenin-szobor, devecseri rendőrkapitányság, zalai kőolajvezeték) ébresztik fel a közvéleményt abban a reményben, hogy megint kibontakozik egy szovjetellenes, kommunista ellenes felkelés.

Míg Vaczkóék körében voltak értelmiségek is, itt kizárólag egyszerű munkásemberekről van szó. Hamusics János, Balázs Sándor – a két robbantó –, Papp Pál, Molnár János, Buzás István, Illés József, Hamusics László és Kiss Lajos két kivétellel mind bányászok voltak, Lengyel József pedig egyéni gazdálkodó, azaz olyan paraszt, aki nem lépett be a téesszbe. Az összeesküvés résztvevőinek társadalmi állása s „kriminalizálhatóságuk” beleillik az Apaffy szindrómába.

Az ügyben majd három tucatnyi tanut vonultatnak fel Badacsonytomajból, Ajkáról, Padragkútról, Somlósőzlősről, Halimbáról és Devecserből. Az újabb s most már bányáskörökben folyó letartóztatások és zaklatások félelemmel töltik el az embereket, s ez a hangulatjelentésekből is kitűnik. Noha a félelemkeltés teljes, a veszprémi pártvezetés felső jóváhagyással példát akar statuálni. Valakit fel kell akasztani – a pusztá félelem a forradalom 10. évfordulóján már nem elég.

Első fokon dr. Marczi Pál, a megyei bíróság elnökhelyettesének tanácsa mondja ki a szervezkedés elindítójára, Hamusics Jánosra a halálos ítéletet. Marczi amolyan az ötvenes években gyorstalpalón lett jogász, ám a másodfokú ítélet meghozatala előtt az ügyből amúgy is sokat tanult bányászokra hivatkozva kegyelmet javasol. Kegyelem azonban nincs, s 1967 februárjában a veszprémi várbörtön udvarán kivégzik az utolsó, politikai okokból bitóra küldött elítéltet. (Közben megy a nagy nyilvánosság előtt a zuglói nyilasper, három halálos ítélettel, a padragkúti bányászokról viszont a sajtó mélyen és céltudatosan hallgat. A sutogó pártpropaganda hatásosabb.)

Hogy Hamusics János és társai valóban politikai elítéltek lettek volna, arra a jog még ma is elutasító választ ad. Mivel robbantottak államellenes cselekményüknél súlyosabb közbűntényes tettet is végrehajtottak, tehát nem rehabilitálhatók – hangzik a szentencia. Ulrike Meinhofék és Carlosék is robbantottak: nekik viszont menedéket és háttérrel adott a kádári Magyarország. S még egy fontos megjegyzés: Hamusics mögött senki sem állt, példájával akart – naivan – forradalmat kirobbantani, ami úgy látszik, ma sem kedves egyes jogászi füleknek.

Ő és társai szerettek néha-néha nagyot inni, nem idegenkedtek a tetoválástól s bányászbálokon a verekedéstől. Személyiségét kriminalizálendő, egy értékelő jelentés így szól Hamusics Jánosról: „Közismerten szadista beállítottságú, apja is büntetve volt, bátyja emberölésért büntetését tölti...” A kép teljességéhez ez is hozzátartozik, ám legföljebb azt jelenti, hogy alakja nem heroizálható. Nem hős, de mégiscsak az utolsó kivégzett 56-osnak tekinthető. Ezért pedig méltó arra, hogy megemlékezzünk róla s tegyünk valamit a rehabilitásáért.

IV. 6. Történelmi lecke avagy egy balos tandráma

(2005)

A baloldal vezérhajói, a Népszabadság, az ÉS, a Népszava ösztüzet zúdítanak Orbán Viktorra. Micsoda merészség is 15 millió magyar gazdasági egymásra utaltságában gondolkodni! S azok az ominózus mondatok a baloldaltól! Már a jogrend és a pénz sem segít? El kéne egy papi jóslat, egy baloldali kinyilatkoztatás is nyugatról.

Fejtő Ferenc könyveinek szépen szántó sorai nem idegenek a magyar közönség számára, hiszen a kiváló történész és publicista évtizedek óta a magyar sorskérdések, Nagy Imre és 1956 kultuszának avatott tolmácsolója. A Népszabadságban július 25-én megjelent írása – Történelmi lecke Orbán Viktornak – mégis meglepett. Érdemes vele foglalkozni: a baloldal majdhogy orákulumi eszköztárának felvonultatásáról van szó Orbán ellenében. A nemzetére időnként rárontó baloldal – amely Párizsból nézve merő anakronizmus, avult nézet – hogy lenne létező valami? Igaz, irracionális, terrort hozó dührohamain túl vagyunk már, de elfelejteni sohasem fogjuk 1919-es, majd 1945-től a kádári megtorlásokig tartó igen változatos formáit. Ha kései hóhullámaiként, ma is nyomja lelkünket az Antall kormányt végveszélybe sodró taxisblokádnak és a múlt évi, a kettős állampolgárságról tartott népszavazás minden álsága. Egyszóval sokan értünk egyet az orbáni kirohanással.

Emberi dolog, hogy nem mindenki lehet egy véleményen. Hogy a volt miniszterelnök épp Kun Bélát és Rákosit emlegette vihart kavart „tusványosi” beszédében – kihagyva Nagy Imrét és Kádárt –, az nem ízléstelenül ordító jobboldali reklám, ne adj Isten antiszemita frázis. Nem azért maradt el az ő nevük, mert mint a jóshely kinyilatkoztatta, „az illetők kereszténynemzeti származásúak”, hanem csupán azért, mivel a szónok olyan uralomra utalt, amelyet ha jelzői osztályharcos szépségétől megfosztunk, pusztán emberi irigységből, gonoszságból és ostobaságból fakadt. Nagy Imre és Kádár személyisége ambivalens, kettős jelentésű a magyar köztudatban, egyfelől a hithű aparátsík megtestesítői, másfelől viszont egy rendszer drámájának főszereplői, ahol Kádár épp a neki szabadulást hozó Nagy Imrét úgy áldozza be hatalmi sakkjátszmájában, hogy a súlyos megtorlásokra szinte átmenet nélkül jelenik meg a személyéhez kötődő konszolidáció.

Rákosi és Kun majdhogy keményhenriki ördögfiókként maradtak meg a közgondolkodásban. A tegnapok ködlovagjai című, 1925-ben megjelent könyvében Krúdy a velük, írókkal egy éjszakán át ital mellett fraternizáló Kunt úgy ábrázolja, mint aki a vérengző Szamuelytól maga is rettegett. Igaz, sokat tanult tőle terror dolgában, Frunze oldalán már ő rendeli el a nemzetközi szakirodalomba „krimi vérengzés” néven bevonult, több ezer magát megadó fehér tiszt tömeges kivégzését. Ami Rákosit illeti, őt érdemes idézni is: igazi szájaló ördögfióka. De Gaulle-t például „tipikusan amerikai zsoldban álló neofasiszta kalandor” megnevezéssel illette, s nem azt sajnálta, „hogy a kulákokot megverik, de ahogy csinálják, avval pontosan az ellenkező hatást érik el.” Az ÁVH-nál sokallotta a zsidó származású tisztek számarányát s elégedetten nyugtázta, amikor ezt sikerült faluról s tanyáról hozott, két éves tiszti iskolásokkal alaposan letornászni. Grösz kalocsai érsekkel szemben kegyúri, kalaposkirályi jogokra hivatkozott, majd az érsek ügyében rendezett per mellékvonulatában elítélt polgárőrökből – akik 1945-ben a szovjet parancsnokok engedélyével tartották a rendet, és szökött, rabló vöröskatonákat is megölték tűzharcban – „fehér partizánként” többeket az akasztófára juttatott. „Az elvtársak megállapították – így Rákosi –, hogy tavaly az egyházi reakciónak a fogai mutatkoztak a legjobban. Ma az egyházi reakciónak a fogai közé vertünk.” Persze tudott ő nemzeti is lenni, ha érdeke úgy kívánta. Az 1956 februári hruscsovi, reformokat hirdető pártkongresszus magyarországi tanulságait összefoglalandó így nyilatkozott: „Nemzetibbé kellene tenni az egézet! Mért törvény számunkra az SZKP XX. Kongresszusa?”

Az Orbánnak szóló tandrámában a baloldalon jó elő a közönség szemét vigyázóan Párizsra vettető Batsányi, a „világpolgár” Csokonai s természetesen a szászvári apát, Martinovics is. Ha egyszer Magyarországon vagyunk s nem francia honban, akkor nekünk a jobboldalon csakis az a bűnünk lehet, hogy velük se vagyunk egy véleményen. Pedig nem is annyira velünk és a két csodálatos költővel van baj, hanem a szászvári apátúrral. Ismét előszedve a könyvespolcra a nagy mesemondó Krúdyt – aki történészi buzgalommal tanulmányozta könyvéhez a Martinovics összeesküvés dokumentumait –, A magyar jakobinusok című regényében arról olvashatunk, mennyire lett úrrá a becsvágy Martinovicson s hogyan jutott el a rendőregi besúgói szereptől egy földalatti mozgalom szervezéséig. A Rákosi idők rossz nyomozati s ügyészi stílusában majd sok ilyen esettel fogunk találkozni, végső tanulságul pedig azzal a Krúdy által Martinovics szájába adott idézettel, hogy „a mi vetésünk még nem érett meg ...”

Rákóczi és Petőfi népboldogító eszméit is az intellektuális közhit a baloldal szellemi hagyományai közé sorolja. (Rákosi és Révai kultúrpolitikájában hangsúlyos elemet kapott a kuruckodás – lévén, hogy kis hazánkban alig akadt partizán –, azonban 56 tanulságai még ezt a kis nemzetieskedést is visszaszorították.) Hogy Orbán Viktort őket is elfelejtené? – tehetnénk fel a kérdést mi is Fejtő Ferencel. Igaz, ezúttal mi leszünk jezsuiták. A Habsburgokat a magyar tróntól megfosztó kuruc országgyűlés vezető elméi ugyanis ismerték a cromweli parlament érveit s I. Károly királynak a mózesi törvényre hivatkozó népítéletszerű lefejezésének történetét: a Habsburgokkal szembeni ellenállásukra onnan is merítettek nyomós érveket. Csakhogy a „lápi embernek” is nevezett Oliver Cromwell egy vallásos, puritán katoná államot teremtett, s a Jézus Király második eljövételét váró angol köztársaság halála után úgy bukott el, hogy senki sem győzte le. Ami elvitte, az a féktelen meggazdagodás szelleme volt.

Petőfivel is csínján bánnék. A bankárokkal szövetkező és panamákból élő arisztokrácia világfelfogásával a spártai, a hugenotta és a Rousseau-i puritánságot szembeállító költő mit szólna Kelet-Európa mai posztkommunista világához, az oligarchák és a volt ifjúkommunisták féktelen uralmához? Nem emlékeztetné őket a hetvenes évek elejének „láncchidi csatáira”, amikor március 15-én rendőrök, munkásőrök és ifjúgárdisták verték s fogták össze a nemzeti lobogó alatt tüntető, zömben középiskolás diákokat? S mit szólna a 19-es vörös terror meggazdagodott unokáihoz, dédunokáihoz? Lehet, hogy odafordulna a könnyen feledő közönséghez, s úgy leckéztetné meg őket, mint hajdan gróf Károlyi Lajost:

- Ugyan mit tudnak az urak az ilyen emberen magasztalni, hiszen apja, nagyapja, szépapja áruló volt!

Ady Endre, Babits Mihály, Bartók Béla s aztán általunk is mellőzve a hosszú névsort,

a Hatvany Lajosok s az ifjú és az öreg Ignótus következnek a demokrácia oldalán, s természetesen a két Tisza, apa és fia összes hibájukkal – nemzetiségi jogok semmibevétele, háború s Trianon, mint fizetség e bűnökért – a másik oldalon. (Már a 16. században is divatos volt, hogy bűneinkért fizetünk, akkor a büntetés a török volt.) S hogy – mint Fejtő írja – a magyar politika akadályozta volna meg csupán, hogy Ferenc József Szent Vencel koronáját a fejére tegye, kétlem. A német-osztrák uralkodó körök legalább annyira ódzkodtak egy magyar-horvát kiegyezéshez hasonló megoldástól a német-cseh viszályt illetően, mint a jogait visszakapó magyarság az amúgy is törékeny dualizmus még törékenyebb trializmussal való felcserélésétől. Különb is, némi frivolsággal mondhatnám, hogy akkor 1866-ban hiába emelték volna fel kezüket a magyar ezredek bakái a győztes poroszok előtt, példát mutatva az I. világháború kézfelvevésétől elhíresült cseh katonáinak az államalakításra. Különb is miért engedte volna meg a Bismarckkal együtt az európai békerendszer megalkotójaként ismert Andrássy Gyula, hogy a status quo felboruljon? Ezért kell hallgatnunk Bécs zseniális

zsurnalisztájának, Karl Krausnak az osztrák-magyar monarchia fölött mondott halotti búcsúztatójának kései szófoszlányait ma is? Egyébként épp az öreg Ignotus volt, aki Egy év történelem – Jegyzetek 1914 tavaszától 1915 nyaráig – című kötetében azt írta, hogy „Én megkérdezem magamat s így kérdezze meg önmagát minden egyes s nem hazafiságból, hanem józan önzéssel, rideg számítással: akarok-e szerb lenni ? Vagy román lenni? Vagy orosz lenni? Lenézek a Balkánra, felnézek Finlandba s azt mondom, hogy nem.” Ami pedig az irántuk tanúsítandó megértést illeti – teszi hozzá –, annyira azért nem vihetjük, hogy öngyilkosok legyünk.

A II. Világháborús magyar események túl bonyolultak, semhogy egy ilyen kicsinyke vitairat keretében az azok felvetette kérdésekre válaszolni lehessen. Egy bizonyos, halott politikusokat ebben az esetben baloldaltól csak bírálni szabad, beleértve Telekit is. A pro és kontra folyó vitákat érzékeltetendő az 1956-ban emigrált s történész körökben elismert Gosztonyi Pétert idézném. Egy 1997-ben megjelent vitacikkében írja, hogy „Ha öngyilkos politikát folytattunk volna (kiugrás és ellenállás 1941-ben Jugoszlávia német lerohanása idején – T.P.), akkor sem tudtuk volna megúszni a szovjet diktatúrát .A kelet-európai és balkáni szövetségesei is azt kapták Sztálintól jutalmul, amit mi büntetésül.” Számukra azonban lelkieken sokat jelentett a szláv kölcsönösség tudata, de legalábbis a nagy véráldozatokkal kicsikart győzelem büszkesége.

Ceausescuék az 1986-ban megjelent Kétszáz nappal korábban című hadtörténeti munkában (a három társszerző egyike maga Ilie Ceausescu volt) a román fegyverek egyik legdicsőségesebb fejezeteként írják le Budapest hódoltatását. „A román hadsereg Magyarországon bevetett állománya meghaladta a 210000 főt, ezek közül a veszteség (halottak, sebesültek és eltűntek) 42266 fő volt” – írják, hogy alátámasszák, vérrel fizettek Erdélyért. S mivel Sztálin Trianon megújításával elégítette ki nemzeti forradalmárból proletárforradalmárrá vált szövetségeseit, mi – ahogy Janics Kálmán mondta szarkasztikusan – csak azt írhattuk volna ki zászlóinkra 1944-ben, a vész és árulás évében, az átállás pillanatában, hogy „VisszaTrianont!”

Ezért is hiányzik a magyar baloldali gondolkodásból az a nemzeti elkötelezettség, amelyet szomszédainknak a keserű pirula lenyelése fejében Moszkva juttatott. Ha átállunk, a magyar hadseregnek képletesen szólva, fekete glottgatyában s mezítláb kellett volna ugyanazt teljesítenie, mint szomszédainknak egyenruhában. Elég végigmenni a dalmát tengerparton, Besztercebánya vidékén vagy a Duklai hágón, megnézni a bácskai városokat, mindenütt találkozni a partizán romantika emlékeivel. Erdélyben ott állnak az oroszos öltözetű, a „felszabadító” román katonák szobrai, amelyek sűrűségével csak Romulus és Remus s az őket szoptató farkasanya monotón szaporasága vetekszik, hogy lássuk, mennyire ölelkezik nemzeti mítosz a II. világháborús németellenes harcok megszépítő s kissé hazug képeivel. De nem hiányzanak a jobboldal, például Tiso, Antonescu vagy Draga Mihajlovic és a nemzeti gondolatot harcosan vállaló egyházi méltóságok mártíromságának képmásai sem. Az ottani vezető baloldali vagy balról jött emberek heves és újfent csak centralizálást vágyó nacionalizmusa. teljesen idegen a haszonelvűségbe menekült magyar baloldaltól, ám ezt nem dicséretnek mondom. Ráadásul a szocializmus a környező országokban még a hadseregben is törököt fogott: őrizte a nemzeti szenvedélyt tovább a Pax Sovietica utáni népességcserélő időkre. (A legpregnansabb példa volt erre a hetedik köztársaságnak is nevezett jugoszláv néphadsereg.)

Természetesen az okfejtés, a tándráma végén szót kell ejteni az 56-os forradalomról is. A mártírok, Nagy Imre, Losonczi, Maléter, Szilágyi, Gimes és a pesti srácok – így Fejtő – aligha a Horthy rendszer visszaállításáért ontották a vérüket, s hozzáteszi, ezt talán Orbán Viktor sem felejtette el. Valószínűleg a szabadságharcot követő passzív ellenállást sem – amely méreteit illetően is vetekszik a 12 évvel későbbi csehszlovákéval – de az önigazgató munkásdemokráciát, az államtól a tulajdonosi szerepet átvevő munkástanácsokat sem. (Elítélt vezetőiket a börtönökben a smasszerok nemes egyszerűséggel csak leninforradalmároknak

nevezték.) Ha valaki a fiatal nemzedék képviselői közül tanulmányaiból még emlékszik arra, hogy a munkástanácsokat formálisan – miután az üzemi pártszervezetek a vezetőiket erőszakkal távolították el – csak 1957 szeptemberében számolták fel, az többek között épp az egykori Bibó kollégista lehet, az, aki Nagy Imre temetésén, 1989 júniusában azt a máig is a köztudatban élő, korántsem szokványos beszédet mondta.

Azt hiszem, az okítás befejezéséhez még odakíváncozik valami: a kádárizmus megítélése. „Egészen más volna a hivatalos Kádár-kép, ha legalább a Bibó Kollégiumban nevelkedettek olvasnák Bibót” – sóhajt föl Kopátsy Sándor Kádár és kora című opusza végén. A realitásokba belenyugvó Bibótól ugyanis már csak egy gondolati ugrás elfogadni azt az embert, akinek „Moszkvában jobban hallgattak a szavára, mint a többi szocialista ország vezetőjére. Az egész szocialista táborban benne látták a reményt, hogy a szocializmus is lehet emberarcú.” Ez az a kádári kép, amelynek elfogadottsága még ma is élő azok körében, akik nem szeretik, ha gondosan titkolt vagyonukra céloznak s tetetett megadással túrik sorsukat, ha a jobboldal kerül kormányra. Furcsa, hogy a legszegényebbek osztóznak e kép varázsában, nemzeti érzékenységük e nosztalgiában ki is merül. Aki pedig történelmi feladatra vállalkozik egy ilyen felemás, oligarchikus demokráciában, az könnyen rossz miniszterelnöknek bizonyulhat – hangzik Kopátsy érvelése. A Történelmi lecke Orbán Viktornak befejező soraiban is ez a gondolat bujkál. Ilyen méretű történelmi járatlansággal hogyan is kérhetné újra – teszi fel a kérdést Orbánnak Fejtő Ferenc – a miniszterelnöki széket?

Vannak milliárdos és elégedett radikális szocialisták és elégedetlen polgári demokraták. Orbán az utóbbiak közé tartozik. S csak sajnálni lehet azokat, akik a nagy tülekedésben elfelejtettek magyarul gondolkozni. A balos tandrámákat nézve a korsó megáll a levegőben, a penge ide-oda cikázik.

Fő a vita és a hanganyag.

V. Németország bukása és felemelkedése

V. 1. A Budapest-erőd németjei

(2004)

A királyi Románia 1944. augusztus 23-ai sikeres kiugrása és a szovjet oldalon való hadbalépése után augusztus 31-én Hitler üzenetét tolmácsolva Guderian tábornok megnyugtatta Horthy kormányzót, hogy Magyarországot éppúgy védelmezni fogja, mint a Reich területét. Bár úgy tűnt, hogy a balkáni német csatlósok kiválásával – szeptemberben Bulgária is megadta magát a Szovjetuniónak – könnyebb lesz a Horthy tervezte kiugrás is, a valóságban még nehezebb lett. A német hadsereg Magyarországra vonult vissza, s az Ausztriából átvezényelt erősítésekkel a Wehrmacht és az SS létszáma folyamatosan nőtt, mígnem elérte a félmilliót.

Az 1944. október 15-ei kiugrási kísérlet meghiúsulása után a budapesti hadtest parancsnokát, Aggteleky Béla altábornagyot helyettese, Hindy Iván vezérőrnagy letartóztatja és átveszi a parancsnokságot. (Ő lesz majd a fővárost védő magyar csapatok főparancsnoka, s bár éppoly konok hősiességet tanúsít, mint majd száz évvel előtte a Várat Bécs érdekében védő Hentzi tábornok, népbíróági ítélettel az új demokrácia emberei bitóra küldik.) Másnap, október 16-án Otto Skorzeny ejtőernyős alezredes elfoglalja a Várat, Winckelmann SS tábornok pedig – a magyarországi magasabb SS és rendőri erő parancsnoka – biztosítja a Szálasi féle hatalomátvételt. A németek berendezkednek a várpalotában: a bajor földre deportált kormányzó lakosztályából most Pfeffer-Wildenbruch SS tábornok, a „Budapest erőd” későbbi parancsnoka szemléli a tájat. Negyvenegynéhány Tigris dübörgött a pesti utcákon, s még az élelmes zsidóknak sem volt tudomásuk arról, hogy a tankok nem voltak harcképes állapotban.

A Budapest-erőd

A tabáni parkban – mint Márai Sándor írja Szabadulás című kisregényében – a hadikészülődés színpadiasnak és különösen nagyszabásúnak tűnt. „Óriási tankok állonganak csatasorban – a „Tigris”-ek –, mindenfelé lövészárkok kanyarognak.” A várpalota előtt a kormányzói lakosztályból jól látható „színes szökőkút most gépfegyverfészek. S a padon egy rohamsisakos német ül és cigarettázik.” A honvédség önállósága október 21-én megszűnt, amikor a magyar egységeket német parancsnokság alá rendelték. A magyar munkásosztály apolitikus és apolitikus maradt.

Már november 23-án, egy a német főhadiszállásról érkezett parancs szerint a magyar fővárost erődítménnyé nyilvánították, ahol a védelmi harcokat házról házra kell folytatni. A nyilas kormányzat a következő két napon a „Gyepü II.” fedőnevű körzetbe települ át (Sopron, Kőszeg és Szombathely térségéről van szó), de a Naphegy téri laktanyában ott állomásozik a nemzeti számonkérő különítmény: a letartóztatottak a vár pincéibe, a Margit körüti katonai börtönbe és a Testnevelési Főiskolára vitték, ahol még január utolsó napjaiban is ítélkezett a tábori bíróság. Az ostromgyűrű lassan bezárul: Budán karácsony napján jelentek meg a szovjet előőrsek, s Budaörsről északra a Szabadság-hegy felé támadnak. A nyolcvanezer fős német-magyar védősereg ellenáll, s a nyolcszázezer lakosú Budapest hamarosan éhezni kezd: december 24-én a Ritz kitört ablakú éttermében fehérkesztyűs pincérek kék Rotz címeres porcelán tányérokon sárgaborsólevest tálalnak fel.

Malinovszkij marsall, a II. ukrán front parancsnoka parlamentereket küld. Az egykori első világháborús, Verdunnál is harcolt odesszai őrzővezető – akit akkor Szent György kereszttel tüntettek ki – már Sztálingrádnál Manstein tábornaggal szemben hadsereget vezényelt, most pedig Budapest hódoltatója. Pesti oldalon indított parlamentere, Steinmetz kapitány Vecsés határában aknára fut, Osztyapenko százados viszont eljut a várba, de Pfeffer-Wildenbruch tábornok, Budapest védője elutasítja a megadást. Visszafelé aknatüzet zúdítanak saját parlamenterekre az oroszok: Osztyapenko és egy német altiszt meghal.

A későbbi harcokban súlyosan megsebesült és a vári kazamatákban fogságba esett Erich Klein százados (ő Günter Pape vezérőrnagy hadosztályában szolgált) csak öt évvel a történetek után 1949. december 24-én kerül a Don menti Rosztovban az MGB különbírósága elé: a vád ellene a szovjet parlamenterek meggyilkolása volt. Klein embereivel fedezte Osztyapenkot, így megveretése dacára is ragaszkodott ártatlanságához. Vádlói tisztában lehetett az ügygel, hiszen a kiszabott halálbüntetést kegyelemből 25 kényszermunkára változtatták. A kommunizmus bukása után a századost ártatlannak mondta ki az orosz federáció legfelső bíróságának semmisségi ügyekkel foglalkozó tanácsa. (Klein egyébként a Gellért-hegy védelmében sebesült meg, s a Szebeny Antal tér Attila körüti sarkán lévő kötözőhelyről került fel a kazamatákba, a sziklakórháznak a Honvédelmi Minisztérium alatt húzódó részébe.)

A Debrecen környéki és a tiszai harcok után a Malinovszkij és Tolbuhin marsallok vezette két ukrán frontnak – amelybe román és bulgár hadosztályok is betagolódtak – már nem volt ereje ahhoz, hogy menetből foglalja el a magyar fővárost. Sok nyugati szakértő és hadi tudósító a harcok méretei alapján a csatát a sztálingrádihoz hasonlította, s amit időben a Vörös Hadsereg a román átállással nyert, azt itt vesztette el. Az a kérdés már csak a szovjet-amerikai viszony gyors elhidegülése során merült fel a Nyugat ideológusaiban, hogy Sztálint a budapesti csata akadályozta meg München és Milánó elérésében. Érdekes viszont, hogy a Rákosi-kor vezető író figurája, Illés Béla Vígszínházi csata című könyvében egy Harriman nevű amerikai újságíró szájába hasonló kérdéseket ad, azonban válaszában Achmed, az egyszerű szovjet katona kioktatja: az ő céljuk több, mint Európa, több mint Amerika, a cél maga a kommunizmus, ennek világméretű győzelméhez pedig elég az eszme ereje. Számvéber Norbert – aki a fiatal történész nemzedék egyik legjobb képviselője – Páncélosok a Tiszántúlon című munkájában pedig azt a következtetést vonta le, hogy az öt hosszú hónapig tartó magyarországi harc jelentősen kihatott Európa német nyelvet beszélő népeinek, főképp az osztrákok és bajorok háború utáni sorsára. Megmenekültek.

A kegyetlenség képei

A harc kezdettől fogva barbár volt. Irene Späth asszony – aki a soproni német rádióállomásnál szolgált – így számolt be a debreceni páncéloscsatát is végigharcoló Ottó Rademachernek fivére és a Szabadság-hegyi rádiós csoport pusztulásáról:

„Régi, ötvenes évekbeli dokumentumaim közt rábukkantam az Ön és a híradós bajtárs, Sepp Speiser negatív fotójára... Együtt voltak, amikor az Ön fivére a lábán megsebesült, Speisser vitte őt biztonságos helyre. Egészen Ivánék megjelenéséig a rádióbeszélgetést tisztán tudtuk követni az utolsó pillanatig is. Adónk többnyire a Sváb-hegyen volt, még 44 március-áprilisában is, a szanatórium tornyában... Sepp Speiser rádión közölte velünk, hogy a szanatórium ápolónővérei, pontosabban apácáit oly rettenetes módon erőszakolták s kínozták meg, hogy e pokolnak véget vessenek, kézigránátokat dobálták közéjük. Utolsó híradásuk így szólt: „Jönnek, ég veletek, bajtársak. Mi ott ültünk Sopronban s kerek egy óra múlva az adó elesett.” Szörnyű jelenetek játszódtak le a két utoljára felrobbantott híd – az Erzsébet és a Lánchíd – pesti hídfőjénél is január 18-án hajnalban: a Vörös Hadsereg és szövetségesei elől menekülő idősekre, nőkre és gyerekekre a támadók heves akna- és géppuskatüzet zúdítottak. Február 7-

én esett el a Sashegy, amely a Vérmezőre érkező tehervitorlázó gépeket biztosította: ezzel az utánpótlás megszűnt. Négy nappal később Pfeffer-Wildenbruch tábornok és Hindy Iván vezérőrnagy 15 ezer még hadra fogható emberrel megkísérelték a kitörést Hűvösvölgy irányába. A kitörést vezető erők gyülekezési helye a Mária téren volt. Az oroszok – mint ezt a hadosztályával az első vonalakban harcolt Szmirnov tábornok 1952. április 4-én megjelent „Harcban Budapestért” című könyve bizonyítja – már várták őket. „Amint az ellenség első láncja megjelent az utcán, ágyú- és aknatűz csapott le rájuk. A lövegek és az aknák az embertömeg sűrűjébe találtak, a géppuska egyik rendet vágta a másik után, de hátulról, a holttesteken keresztül, ordítva és lövöldözve újabb és újabb német tömegek jöttek... Csaknem mindenütt ilyen volt az eredmény.”

Márai azt írja az oroszokról, hogy „gyerekesek voltak, néha vadak, néha idegesek és szomorúak: s mindig kiszámíthatatlanok.” Amikor Buda elesett, a szovjet katonák mintegy varázsütésre eltűntek leányfalusi nyaralójából, egy negyvenéves ukrán pedig Sztálin aranszegélyű képét adta neki szakadatlan fosztogatásaik és korrupt üzleteléseik emlékéül. Az író arra a következtetésre jutott, hogy a kommunizmus vonzereje az eltulajdonításban és nem az osztozkodásban rejlik, s Mikó utcai lakása s könyvtár romjain mintegy a sors intő jeleként találta meg cilindere mellett „A polgári kutya gondozásának könyve” című munkát, a címlap sértetlen maradt. Malinovszkij százezer hadifoglyot jelentett, hogy igazolhassa Budapest alaposan elkésett bevételét. De ez még nem volt minden. A tudatos mészárlás miatt – a magukat megadó katonákat nagyrészt kivégezték, de sírjaikat a kilencvenes években pontosan feltérképezték – nyolcvanezer civilt vittek el a hadifogolytáborokba. (A Glatz Ferenc akadémikus szerkesztette, A magyarok krónikája című könyv szerint ez a létszám csak ötvenezeret tett ki.)

Falta Zoltán például – ő akkor hatéves volt s egy Csörsz utcai pincében élte át az ostromot – a második világháború magyarországi „szóbeli történelmét” feldolgozó Cecil D. Ebynek elmesélte, hogy a házukba befészkelte SS-ek magasba tartott karral jöttek ki a Vár eleste után, az oroszok pedig a kert falához terelték őket. „Egy géppisztolyos orosz katona felállította telefonközpontját a pincében. Hirtelen táncolni kezdett, és azt kiáltozta: „Vojna kaput” (Vége a háborúnak). Kiabáló és nevetgélő oroszok lepték el a kertet.” Aztán mintha Márai írta volna, gyerekes kegyetlenséggel „előkapták bajonettjeiket, lemészárolták és megcsonkították a falnál álló SS-eket. A mészárlás alig fejeződött be, amikor egy orosz katonatiszt, vadonatúj egyenruhában, rontott be a kertbe, embereivel összefogatott hatot az oroszok közül, ugyanahhoz a falhoz állította, és lelővette őket.”

S mi lett a több mint tízezer, a kitörők által hátrahagyott sebesült sorsa? A honi II. világháborús német és magyar katonasírok sírok egyik felkutatója, Pongrácz György nyugdíjas mérnök szerint „vannak olyan állítások, hogy kórházba vitték őket. Ez azonban bizonyíthatóan nem felel meg a valóságnak. Sokkal inkább hihető annak a néhány – csodálatos módon túlélő – sebesültnek a tanúsága, hogy a sebesülteket a vár kazamataiban pusztították el”. S idéz a már említett német százados emlékiratából (Erich Kleinéből), hogy „a káoszban tűz ütött ki, amely gyorsan terjedt a sebesültek szalmazsákjain, elevenen 800 súlyos sebesült égett itt el, mások – akik ki tudtak menekülni a szabadba – a hidegben fagytak meg. Én néhány bajtársammal a tüzet egy elválasztott sötét sziklaüregben éltem túl, amelyet egy fölizzott vasajtó zárt el a tüztől”. Gosztonyi Péter is azt állítja, hogy a kapituláció után Malinovszkij katonái az egész várat felgyújtották s ugyanez olvasható Werner Jester 1960-ban megjelent munkájában. (Im Todesturm von Budapest.) Túlélők állítják, hogy az oroszok kézigránátokat dobálták a kazamatakba és lángszórót is használtak. Egy bizonyos, hogy a hátrahagyott sebesültek pusztulásáról a mai napig nincsenek megbízható források.

Horváth Miklós hadtörténész értékelése szerint „Budapest 102 napig tartó ostroma a II. világháború egyik leghosszabb és legvéresebb várostorma volt. „1944. november 3. és 1945.

február 16. között – a kitörés áldozatait is számolva – mintegy 40 ezer halott és 62 ezer sebesült hadifogoly volt a védők vesztesége. A Vörös Hadseregnek 240 ezer sebesültje volt és 80 ezer halottja veszett el.” (A nyolcvanezres védősereget csendőr és rendőr alakulatok, önkéntes egységek – mint a műegyetemi zászlóalj – és a Nidosi Imre nyilas városprancsnok által irányított árpádsávosok egészítették ki.) Egy bizonyos, a 9. „Hohenstaufen” páncélos-, a 8. „Florian Geyer” lovas- és a 22. „Mária Terézia” önkéntes hadosztályok Budapest lángoló poklában vívták meg utolsó harcukat a túlerővel szemben. A Herbert Otto Gille tábornok vezette elkeseredett és merész kitörési kísérletek biztosításában a 3. „Halálfejes” és az 5. „Wiking” páncélos-hadosztályok álltak helyt, akárcsak az Ulrich Rudel vezette légi egységek pilótái. (Az Attila körút 8. számú ház egyik lakásában befürödött teherszállító vitorlás sokáig az ostrom szimbolikus emlékeztetőjének számított: eltávolítása után is fotója rendszeresen felbukkant a háborús visszaemlékezések során.)

Az 1945. február 11-én este megindult kitörés harcaiban elesettek egy része, kb. 6000 fő az új köztemető 140-es parcellájában alussza örök álmát. De hol van a többi 6000? Kényes kérdés: mért nincsenek tisztességgel elhantolva, ha a kilencvenes években több tömegsirt is feltérképeztek a lelkes budai polgárok? Annyit tudunk, hogy mintegy 1200 katonának sikerült Perbál-Szomor irányában, az ott húzódó fő ellenállási vonalat hihetetlen akarattal, kemény harcokban, minden képzeletet felülmúló küzdőerővel, dacolva a kegyetlen téllal, éjjeli harcokban elérni. Nagyrészt Wolf őrnagy 800 katonájáról van szó: ők a Citadella eleste után a Tabánban gyülekeztek, s a kitöréskor a Kékgolyó utca – Farkasréti temető vonalán Budaörs felett húzódtak Zsámbék felé. Közben Schöning főhadnagy és egy másik csoport embereivel is erősödtek: „Gesamtstärke ca. 1200 Mann aller Truppenteile, auch Ungarn” – olvashatjuk Helmut Wolff 1988. évi visszaemlékezésében. (Mintegy 1200 főre duzzadt a teljes erőnk, különféle hozzánk csapódott csapategységekből, magyarokból is.) A kitörési létszámot figyelembe véve, marad tehát körülbelül 5000 fő, (akikhez százával csatlakoztak menekülő civilek is), azonban csak kis részük került fogságba, hiszen az elfogás helyén lemészárolták őket. (Volt olyan német ápolónő, akit lovakhoz kötve tépettek szét.) Azok, akik a Rózsadomb és a Hűvösvölgy felől, a megsemmisített főerőktől leszakadva törtek ki, kemény ellenállásba ütköztek, s bár kis önálló harccsoportokban próbálták átverekedni magukat a hideg téli éjszakákban a budai erdőkön át, elvéreztek. Jeltelen sírjaik ma is itt találhatóak, de az elpusztult fakeresztek híján csak az emberi emlékezet és kegyelet őrizte meg emléküket. Ezekről a helyekről is vannak kimutatások. (A negyvenes évek végén a kirándulók néha virágot is vittek a sírokhoz, amelyeken gyakran ott volt még a katonasisak is.) Az Elesettek Völgye – a Valle des los Caidos – nálunk csak a lelkekben él. Mert, bár világháborúnak neveztük, a mélyén polgárháború rejlett.

V. 2. Csatázó emlékezet.

Olvasatok a II. világháború befejezésének 60. évfordulójához

(2005)

Hamburgtól Budapestre vonattal hosszú az út. Az ember előveszi a már napok óta összegyűjtött sajtót, aztán az ICE néha kétszáz kilométert is meghaladó zsongító sebességét élvezve olvasni kezd. Őseink s az idősebb generációk tagjai még a múlt század nyolcvanas éveigi is a világkultúrát – technikáról nem is beszélve – főképp német forrásokból szívták magukba, ma viszont már a leginkább angolszász gondolkodású és amerikaias gazdagságú Hamburg is provinciálisnak érzi magát, mintha nagy költő fia, Heinrich Heine szavai teljesedtek volna be a városon. A cikkek, amiket forgatok, többnyire a német életérzéssel és

tudattal foglalkoznak a II. világháború befejezésének közelgő hatvanadik évfordulójának kapcsán már most csatároznak az emlékezet.

Van Németországban egy a győztesek iránti makacs és rejtett gyűlölet, amelyről a németiség vámszedői korántsem feledkeznek el. A német nemzet nacionalizmusa már régen eltűnt, de a győztesek iránti elfojtott gyűlölet megmaradt, jó példa erre, hány szavazatot is nyert az egyébként a 68-as diáklázadások nemzedékéhez tartozó Schröder kancellár a választásokon, amikor Amerika agresszív politikáját bírálta. Nem csoda hát, hogy a világháború befejeztének közelgő 60 éves évfordulója heves vitákat vált ki. Oliver Hirschbiegel Hitler utolsó napjairól szóló filmjét követi a Goebbelsről s az Albert Speerről, Hitler főépítészéről s fegyverkezési miniszteréről forgatott játékfilm: a tabuk összeomlásának idejét éljük. (Goebelst, a propaganda mesterét dokumentumfilm is megörökíti.) Sokáig tartott az a tabutilalom, hogy Hitlert csak rövid ideig vagy csak hátulról mutatták: az „Alkony” című filmalkotás ezt a félszt lépte át a diktátor utolsó napjainak bemutatásával. A törekvés egyértelmű: színészekkel szólaltatni meg a forrásokat, a történeti valóságot, s a Führert alakító Bruno Ganz valóban mintha Hitler maszkját húzta volna az arcára.

Aki tíz évvel ezelőtt, az ötvenedik évfordulón azt gondolta, hogy az emlékezet és a politika átadja munkáját a történelemnek, láthatóan tévedett. Így aztán már a normandiai partraszállás ünnepségeinek s a veteránok visszaemlékezéseinek közvetítése a D-napról, az arról készült dokumentumfilm-sorozat és az újra felfedezett hatvanas évekbeli nagyszabású játékfilm a partraszállás gyilkos pillanatairól, aztán Schröder lengyeleket engesztelő beszéde a varsói felkelés évfordulóján egy olyan lelki gépezetet indított be, amely többet mozgat meg, mint amit a puszta kronológia megszűrt tartalommal teli kerete tíz évvel ezelőtt. Az első nagyváros, Aachen elésétől (1944. október 21.) a kapitulációig a hatvanéves évforduló indulatokat kelt: valóban megkezdődött az emlékezet csatája, amelyben részt vesznek a Wehrmacht és a Waffen SS még élő katonái is.

A Szövetségi Köztársaság politikai arculatát már a hatvanas évektől a náci rezsimmel szembeni önkritikus, sőt bűnbánó magatartás határozta meg, vagy ahogy Esterházy Péter s más liberális intellektuelek mondogatják, polgárai a „múltlegyűrés” örökös világ bajnokai lettek. Az bizonyos, hogy míg a harmadik birodalom kapitulációja nyugaton a hivatalos politika szintjén a felszabadulás szinonimájává kezdett válni, addig keleten, az NDK-ban az angolszász hatalmak hozta felszabadulást nemcsak másképp értelmezték, de a két világrendszer harcának fényében kétségbe is vonták. Lényeges, elvi eltérés is volt a kapituláció mikéntjének megítélésében s ezért nyugaton május 8-a, keleten május 9-e lett a győzelem napja, hiszen a németek előbb Eisenhower, majd egy nappal később Zsukov előtt tették le a fegyvert,

Az NDK bukásával és a keleti tartományok visszatérésével ez a győztesekkel szembeni szkepszis új formában utat tört magának, mondván, milyen képtelenül is hangzik, hogy a vereség volt a mi felszabadulásunk. Most, II. Erzsébet brit királynő november eleji németországi útjakor (a német hercegi rokonság és az alsó-szászországi angol csapatok meglátogatása) felvetődött a Windsor-ház elnevezésének és Drezda bombázásának kérdése is, mennyiben fejezték ki ezek az I. és a II. világháborúban az angoloknak a németek iránt érzett gyűlöletét, mért s miről kell az uralkodónak hallgatnia?

A német származású Szász-Coburg-Gotha-ház feje, V. György király ugyanis hazafias lelkesedésből – a németek elleni háborúra hivatkozva – 1917-ben Windsor-házra kereszteltette át az uralkodó dinasztia nevét, 1960-tól pedig Fülöp hercegre való tekintettel a Mountbatten-Windsor, tősgyökeresen angolnak tűnő név lett a hivatalos. A német származás ténye mégis olyannyira irritálta az angol közvéleményt, hogy a II. világháborút követően a család

német ágának tagjaival a trónörökös, majd 1952-ben trónra lépő Erzsébet hosszú évekig nem találkozhatott.

Drezda bombázása – az NDK-ban módszeresen fenntartott imperializmus ellenesség egyik kézzel fogható hivatkozási alapja – a dinasztikus névváltoztatásnál is jóval kényesebb kérdés. Az angolok számára ma is valóságos népi hős a „bombázó” Arthur Harris légimarsall, akinek szobrát Londonban 1992-ben maga a királynő avatta fel. A marsall rendelte el Drezda 1945. február 12 éjjelétől 13-a hajnaláig történt megsemmisítését is. Jörg Friedrich, ismert német történész a napokban megjelent könyve, a Tűzvész adatai szerint ötvenezren lelték halálukat a britek jól megszervezett terrorakciójában. A Thunderclap (Villámcsapás) hadműveletet fizikusok, kémikusok és tűzszerészek az optimális megsemmisítés jegyében szervezték meg, bombáiknak az eredeti terv szerint 110 ezer civil kellett volna megölniük a katonailag nem védett, menekülőkkel tele városban. Az angol sajtónak a német múlttal szembeni cinizmusát jól érzékelteti a Daily Mail útravalója, amit a királynőnek ezzel kapcsolatban adott: „Ne kérjen bocsánatot, Asszonyom! Egy ilyen bocsánatkéréssel a feje tetejére állítanánk az értékeinket!” Miközben a vörös-zöld kormánykoalíció Berlinben azzal foglalatoskodik, miképp kérjen bocsánatot egy 1904-ben Német-Délnyugat-Afrikában vívott gyarmati háborúért...

Norbert Frei, a bochumi Ruhr-Egyetem történelem professzora a Die Zeit október 21-ei számában érdekes képet nyújt a német történelmi tudat 1945 utáni változásairól. Az NSZK életét az első tíz évben az a náci rezsimben élt, már akkor funkcióhoz jutó korosztály határozta meg, akik egymás közt előszeretettel emlegették Drezdát és Hirosimát, mint az amerikai-angol barbárság mementóját, s még a hivatalosság, a bonni kormányzat is diszkrét terminológiával ugyan, de „saját” halottjai tiszteletét és a náciizmus áldozatainak emlékét megpróbálta mintegy párhuzamosan ápolva összeegyeztetni. A háborús felelősség reflexszerű elutasítása azonban olyan erős volt még Adenauer kancellár köreiben is, hogy olyan németbírász gondolkodók, mint Hannah Arendt is, joggal állapíthatták meg, az NSZK-át alapító atyák beszédes hallgatással válaszolnak gyermekeik háborút firtató kérdéseire. Az 1905 körül születettek generációjáról van szó, akik a D-Mark csodája után a gazdasági csodát is megcsinálták, s boldogan és öntudatosan viselték gazdag mivoltukat. Gyermekeiket nem nevelték.

Aztán megjelent a színen a „szkeptikus nemzedék”, Wehler, Walser, Grass és Habermas vezérletével, akik ebből a hallgatásból levonták a maguk következtetéseit, elutasítva atyáik s volt tisztjeik hallgatását és önsajnálátát. A légvédelmi ágyúk ifjú kisegítő személyzetének és a még az utolsó pillanatban behívott tizenéves frontkatonák a múlt árnyait kétellyel figyelő szemével néző írónemzedéket a 68-asok, a diáklázadások marxizáló fiataljai követték, akik számára a múlt legyűrése, a „Vergangenheitsbewältigung” életforma lett. Csak Martin Walser 1998-ban, a frankfurti Pál-templomban a békedíj átadásakor mondott beszéde, amelyben a németek szenvedéseit is ecsetelte, hozta az első változást a múlt árnyaltabb megítélésében. (Míg most ugyanott Esterházy a stáizs kelet-európai múlt idézése ellenére sem jutott túl a 68-asok polgárivá szelídült horizontján.) Günter Grass a Rákmenettel, a menekülőkkel teli Gustloff elsüllyesztésének történetével tabutémát lépett át, azonban – hallgassuk csak a bochumi professzor ítéletét –, úgy tűnik, mintha ezzel „a Nobel-díj kitüntetettje félretette volna Bádogdobját s kortársa, Walser múltátpolitizáló frivol egocentrizmusát követné.” (Néha az ember frivolan azon is eltűnődhet, vajon nem az ilyen nacionalizmus felé hajló egocentrizmusával szemben érzett liberális ellenszenv ültette aztán a világirodalom trónjára Kertész és Esterházyt?)

1946-ban, a háború lezárása után egy évvel írta le Thomas Mann, hogy a fasizmus kora még koránt sem záródott le. Mire gondolt? Nyilván nem a Gulágok világára, hanem a társadalom etatista, totalitárius megszervezésére jobbról. A lázongó baloldal nagy filozófusa, Herbert Marcuse 1968-ban látens fasizmusnak nevezte az amerikai társadalmi modellt, a pénz

hatalmát védő s mesterük forradalmiságáról módszeresen elfeledkezett tanítványai viszont ma is fasizmus után szaglászunk a liberális német földön. (Különösen a német népi uniósok választási sikerei óta.) Pedig a félelem-ipar mitsem segít az elszegényedés ellen. Vagy két millióan hagyták ott a keleti tartományokat, elárvult templomokról, kiürülő kisvárosokról szól a fáma. Weisswasserből – amely kis falúból 27 ezres üvegipari központtá nőtte ki magát s hokiban NDK bajnoki címet nyert – mára kísértetváros lett: hosszú évek óta az egykori fiatalok városa évi ezer fővel fogyatkozik meg. Mintha nem a moszkvai impérium összeomlása lenne a kezdete a korszakváltásnak, hanem a világ első, második és harmadik világra való feloszthatóságának a vége. Kelet-Németország a globalizáció avantgardja: a nyugati világra váró s egyelőre az ipar menekülése dacára is elképzelhetetlennek vélt elszegényedés élcsapata. Mi az elképzelhetetlen ebben? Hiszen a történelem mindig elképzelhetetlen dolgokkal rukkol elő.

Két óra az átszállásig Bécsben: nyugtató fények, kivilágított tornyok és kupolák, a megismételhetetlen századforduló s szinte harapnivaló a szecesszió. Derűsen kavargatjuk a feketét s jót kortyolunk az otthoninál hasonlíthatatlanul ízesebb Gösserből. Friss bécsi szelet és béke illata. A pincér az ajtóig kísér és örül, hogy két embert másfél órára boldoggá tett.

Pestre, a Keletibe való megérkezés végleg elúzi a Nyugat alkonya, a jól, szinte munkaként végzett olvasás keltette gondokat. A gond konkrét, ám ironikus, mondhatni társadalomkritikai alakot ölt. Csendesen, tapintatlanul hull le az égből a negyven évvel ezelőtti korakádári éjszakák sötétje. Ma, ellentétben a hetvenes-nyolcvanas évekkel, 15 évnyi dilettáns városvezetés után vonattal érkezni Hamburgból és Bécsből éppoly lelki megrázkódtatás okozhat, mint a hatvanas években. Mi, örökös vesztesek, tudomásul vesszük a tényeket és nem rendezünk tragédiát. Ahogy a művelt francia mondja: Voyons, mon vieux!

V. 3. Kommentár a győzelem napjához

(2005)

A nagy világégés befejeztének 60. évfordulóján Európa II. világháborús múltját még mindig az antifasiszta harc moralizáló ideológiájával próbálják magyarázni a győztesek. Nézzük azonban ezt a fura két napot egyszer a vesztes szemével is. A nyugatiaknak május 8-a, keleten 9-e a győzelem napja: az egy nap különbség a reimsi és a karlsruhi fegyverletételi aktus között már-már a szövetségeseket elválasztó ideológiai különbséget tükrözi. Az akkori diplomáciai jelentésekből is egyértelmű, hogy az angolszászokat és a szovjeteket nem a demokráciáról vallott nézetek kötötték össze, s nem is a morál. A keleti német területeken a földművesben is burzsoát látó szovjet katonák a győzelem után büntető- és munkatáborokba kerültek, Poroszországot pedig – amely két évszázada a civilizáció motorja volt – a Baltikumban elnémetesedett szlávjaival együtt kiradírozták a föld színéről. A Vörös Hadsereg bosszúja az 1941-es támadásért és a megszállás borzalmaiért rettenetes volt. A porosz városkák és falvak lakóit a mongolok módjára pusztították el. A németek által rövid időre visszafoglalt Nemmesdorf halottai láttán még a sokat látott katonai tudósítokat rosszullet fogta el. A megerőszkolt és utána legyilkolt asszonyok és kislányok képei megrendítőbbek, mint nyugaton a német barbárság példaként emlegetett oradouri templom asszonyainak és gyerekeinek összeégett tetemeiről készült egyetlen felvétel. Németország keleti részein sok Nemmesdorf volt.

„A fegyverletétel napja – írta Konrad Stangl, a kapitulációt aláíró Keitel marsall egyik kíséretisztje – éles cezúrát jelentett a német és az európai történelemben.” Talán arra gondolt, hogy a Berlin utcáin harcoló SS-ek majd a fele külföldi volt, s közülük a skandinávok, a

baltiák és a franciák elvi antikommunizmusát is maguk alá temették a birodalmi kancellária romjai? „Keitel kétszer is mondta, hogy Jawohl. (Rendben van.) Csak ennyi hangzott el, semmi más” – emlékezett vissza Anatolij Mednyikov, a szovjet rádió Berlin-Karlshorstból tudósító riportere. A Wehrmacht főparancsnoka.” Ezekkel a szavakkal semmi mást nem akart a világ tudomására hozni, mint azt, hogy a Wehrmacht és a német társadalmi rend összeomlott.” Stangl szerint mégis „Megváltás és felszabadulás volt, hogy az értelmetlen halálnak véget vetettünk”, de szavaiból hiányzik mindama pátosz, amelyet a győztesek felszabadulás címén a vesztesekre hatvan év óta ráerőltetnek. A pontos fogalmazást e téren Iring Fetscher politológus adta meg: „a vereség volt a mi felszabadulásunk.”

René Bondoux, aki Jean Lattre de Tassigny tábornok kíséretében vett részt az aláíráson, tudósít arról a fesztelenné vált hangulatról, amely a német delegáció távozásával előtört a karlsruhti kaszinót: „Amikor a német küldöttség elhagyta a termet, a szövetséges tisztek ujjongásban törtek ki. Hurrázás, örömkialtások. Hasonlítottak azokra a focirajongókra, akik csapatuk győzelmét ünneplik.” Mit érezhetett az orosz Zsukov marsall, Berlin hódoltatója öröme a német fegyverletételi okmányt az 1940-es francia összeomlás miatt nem főszereplőként, csak tanúként aláíró tábornok, aki már a németekkel való kollaboráció címén oroszos tömegkivégzésekkel operáló honi kommunistái fegyveres puccsának megelőzésén s az indokina kommunisták legyőzésén törte a fejét? Sir Winston Churchill öröme a londoni alsóházban sokkal meggyőzőbb volt: „Ellenségeink feltétel nélkül való kapitulációja az emberiség történetének legnagyobb örömnepére adott jelt.”

Nyomor, éhség és erőszak uralkodott Berlinben, azonban a teljes győzelem kihirdetése után a szovjet hadsereg lerongyolódottan s kifáradva is olyan boldognak bizonyult, mint azt Churchill állította. A Fiestához háttérnek ott voltak a gyűlölt város romjai. Mint jó negyven évvel később a filozófus Fukuyama a kétpólusú világrend kezdődő összeomlása láttán, egy kis berlini színésznő is megfogalmazta akkor ott, hogy „egyszer csak véget ért a történelem.”

„Az oroszok egész nap a Nagy-Oroszországról szóló hazafias dalokat énekelték, egyre hangsúlyosabban, ahogy közeledett az alkony – írta tudósításában az oslói Theo Findahl. A katonák különadag konyakot kaptak. A németek pincéikbe s a föld alá bújnak, hogy védjék a nőket. Este kilenc felé géppisztolysorozatokat lönek az égbe az oroszok. Dübörögnek a légvédelmi ágyúk, vadászpilóták sivítanak, még egyszer eljátszák a háború jól ismert s félelmes dallamait, ezúttal mintegy a Vörös Hadsereg pezsgő győzelmi marsallként.”

Antony Beevor „Berlin, 1945, az összeomlás” című könyvében tág teret szab ama féktelen nemi erőszakhullám bemutatásának, amely az oroszok német földön való harcait kísérte. Az általa példaként kiragadott jelenetek semmiben sem különböztek a tv képernyőn ma is látható afrikai törzsi háborúk képeinél: akkor, 1945-ben a kiszolgáltatott dél-szudániak vagy tuszik a németek voltak. A berliniek sokáig emlékeztek a „vadászat óráira”, arra, hogy „minden éjjel sikolyokat hallottak. A becslések szerint a két legnagyobb berlini kórházban a nemi erőszak áldozatainak száma 95 ezer és 130 ezer között volt. (...). A Kelet-Poroszországban, Pomerániában és Sziléziában (erőszakot) szenvedő 1,4 millió nő halálozási aránya azonban jóval magasabb volt, (mint a fővárosban rekedteké.) Összesen legalább 2 millió német nőt erőszakoltak meg és a kisebbség jókora hányada, hacsak nem a többség, többszörös erőszak áldozata lett.” A megvadult s az alkoholtól feltüzelt katonák a táborokból kiszabadított zsidó és orosz nőket sem kímélték, de saját bajtársnőikre is rátámadtak. Nagyon nehéz volt megállapítani, hogy a fiatal szovjet tisztek, amikor azt állították, hogy a Vörös Hadseregtől távol áll a fosztogatás és az erőszak minden formája, cinikusak voltak-e, vagy a teljesen vak komszomolista idealizmus dolgozott bennük? Egy táborból szabadult francia hadifogoly a háború neves szovjet-orosz krónikásához, Vaszilij Grosszmanhoz lépve nem véletlenül mondta: „Monsieur! Kedvelem az Ön hadseregét, ez az oka, hogy olyan fájdalmas látnom, hogyan bánnak a lányokkal és az asszonyokkal. Ez igen csak árt a jó hírének.” Amikor a

francia foglyok ezekről hazatérésük után beszámoltak, még a kormányra törő francia kommunista pártvezérek is megborzadtak a hallottaktól. Igaz, a Berlinbe később érkező amerikai katonáknak olyan tömegben állt a fekete piac kemény valutája, a „cigaretta pénznem” a rendelkezésükre, hogy nekik valóban nem kellett senkit sem megerősözködniük. Később, amikor a családoknak az éhezéssel kellett szembenézniük, amúgy is feleslegessé vált a nőkkel szemben a testi erőszak még orosz részről is.

A Német Szövetségi Köztársaság menekültügyi minisztériuma 1966-os összesítése szerint a keleti, elszakított tartományokból (Kelet-Poroszország, Kelet-Pomeránia, Kelet-Brandenburg és Szilézia) 6944000, Csehszlovákiából 2921000, s a többi kelet-európai országból 1865000 németet, összesen 11730000 ezer őslakost üldöztek el a győztesek. A pogromok és halálmenetek későbbi elemzések szerint még India és Pakisztán 1948 évi szétválásának szörnyűségeit és vallási alapon kirobbant emberirtásait is felülmúlták. A kiűzetés ugyanis 2111000 halottal és eltűnittel járt, s csak a művelt és demokratikusnak mondott csehek számláján 267000 halott német található. Az viszont a történelem kegyes, hegeli fintora, hogy a Benes elnöktől kollektíve büntetlenséget kapó halálbrigádok tagjai 1948 februárjában munkásmilicista egyenruhában nagyobb, osztályharcos cinizmussal törtek meg majd a cseh polgárságot, mint az 1939 márciusában bevonuló, a cseheket néha másodrendű árjaknak is becéző németek. S mivel Szlovákiából a prágai kormányzat a Szudéta etnikai ürbe túl sok cigányt telepített be, ma ott a német kérdés helyett a cigány kérdést vitatják nagy komolysággal s jóval nagyobb megértéssel, s nagyon szerényen viselkednek, ha Ostrava, Teplice vagy Ustí nad Labem gettóit járják. Túl vannak a német problémán, de elfelejteni sohasem fogják.

Még jó, hogy a németekkel a békeszerződést elnapolták, s aztán 1955-ben a párizsi szerződések ratifikálásával és kétoldalú határgaranciákkal helyettesítették. Valószínűleg a világtörténelem legrosszabb békeokmányát úsztuk meg. Ugyanis Jalta és Potsdam súlya is van akkora, mint a 20. századi német bűnök együttléve. S miközben a kommunista Kína és a Szovjetunió haláltáborait félig-meddig meg nem történtté tesszük, a légkör a németekkel szemben csak a holocaust-üzletben való kritikátlan befizetésükért enyhült meg. Átvedlettek és ezt a művelt világ elismeréssel honorálja. A levegőből, repülőgépen hozott halál háborús bűn bűn voltát elutasító nyugati magatartás folytán pedig amerikaiak változatlanul tiszteletreméltó embereknek tekintendők, mégha a nyugati front s a Rajnán való átkelés, a porig bombázott rajnai és Ruhr-vidéki városok képe – amelyet most sorozatokban is bőségesen megkap a német tévé néző – legalább olyan sokkoló, mint az orosz nehéztüzérség sújtotta oderai hídfőkké. Egyébként nem véletlen, hogy az emlékeit és okmányait oly szentimentalizmussal őrző német családok egy tekintélyes része – menekültek és kibombázottak millióinak leszármazói – csak a dédszüleikig tudja visszavezetni a származását: papírjaik elpusztultak a háború poklában. Ez a kényszerű „amerikanizálódás”, mondhatni társadalmi mobilitás annak is köszönhető, hogy az amerikai légierőben szolgáló számtalan német származású, de németül már nem beszélő s nagy- vagy dédszüleire az amerikai etnikai kohónak köszönhetően alig emlékező katona – mint mondani szokás – lebombázta ősei földjét.

Egy dolog tagadhatatlan: a háborút a németek kezdték el. S mint Beever is idézi az összeomlásról szóló könyvében rezüméként történésztársai véleményét, „az ország, amely 1933-ban annyira vágyott a jogrend után, a történelem egyik legbűnösebb és legfelelőtlenebb kormányával végezte. Az eredmény az volt, hogy a kelet-porosz nők és gyerekek mellett saját emberei is hasonló szenvedéssel néztek szembe, mint amivel Németország a lengyel és szovjet civileket sújtotta.” S nemhogy megmentette volna a bolsevizmustól Európát, a szívébe hozta azt.

történészbizottság megállapította, a „kelet-porosz lakosság megindulása szervezett kiürítés hiányában többnyire a minden szabályt nélkülöző, az utolsó pillanatban eldöntött s a zűrzavar minden jegyét magára öltő, vak menekülésbe torkollott.” A Vörös Hadsereg katonáit az Ilja Ehrenburg neve fémjelezte propaganda gépezet a legvéresebb, a szlávok évszázados szenvedéseiért bosszút álló harcra buzdította, mondván, hogy csak a halott német jó német. Az 1947-ben magyarul a Cserépfalvi kiadónál megjelent szovjet-jiddis költészet című kötetben is találhatunk e mentalitást tükröző verseket, így Perc Markis Lenin-díjas költő sorait: „Állj bosszút, zsidó vörös katona, Bosszuló dühöd addig meg nem inghat, Míg fel nem dúltad Berlin-Séchemet S meg nem toroltad vérző sírjainkat.” Az immár honvédő szívóssággal harcoló Wehrmacht katonái az időlegesen visszafoglalt falvakban és kisvárosokban a pokol minden borzalmát megtapasztalhatták: a bestiálisan megerőszakolt s kínhalállal halt nemmesdorfi asszonyokról és lányokról készült fotók megrendítőek, akárcsak a történeteket a hatvanas évek átmeneti kelet-európai eszmélésében szelídített változatban bemutatott lengyel és csehszlovák filmek. (Az 1945. február 28-án Königsberget még egyszer visszavevő páncélgránátosok parancsnoka például ezt jelentette: „Láttam asszonyok holttesteit, nyakukon kötéllal, így vonszolták őket teherautók után kötve. Láttam bestiálisan megerőszakolt leányokat, fejüket beásták a földbe ...)

„Nemmesdorf – írja a történész Guido Knopp – nem számított kivételnek. A Vörös Hadsereg katonái martalócként vonultak át a meghódított tartományon. Házakat, pajtákat, istállókat borítottak lángba merő kedvtelésből. A fosztogatás és a nők megerőszakolása magától értetődő volt.” A jugoszláv partizánhadsereg sem volt különb. Csak az „Intelligencia Akció” során, előre elkészített névsorok alapján tízezer délvidéki és bánáti német értelmiségit, papot és jómódú, a helyi közösségekben tisztelt polgárt és gazdálkodót mészároltak le, s megsemmisítő táborot rendeztek be a tőlünk visszavett Járokon – amelynek a bürokrata hazafiság a nagyképűen hangzó és rövidéletű Tiszaistvánfalva nevet adta –, ahová németek mellett természetesen jócskán kerültek magyarok is.

A magyarországi németek elhurcolására az oroszok 1944. december 22-én adták ki a 0060. számú hadparancsot, amelyet a január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezményrel az ideiglenes kormány

hivatalból is megerősített. A mozgósítás a helyi hatóságokra hárult, s Erdei Ferenc belügyminiszter már ezelőtt, január 5-én kiadta a rendeletet a lakosság munkaszolgálatra való összeírásáról, utalván arra, hogy a német származásúak munkaszolgálatát az orosz katonai hatóságok és a magyar kormány közötti megállapodás alapján történik. Az oroszok szigorúan faji alapon álltak, mint azt az eleki járás szolgabírájának jelentés is tükrözi: a németek lakta Eleken parancsnokló NKVD-s őrnagy „1945. január 2-án reggel 7 órakor tette közhírré utasítását, mely szerint minden német nevű, tekintet nélkül arra, hogy bírja-e a német nyelvet vagy sem, tekintet nélkül előéletére a rendelkezés alá esik. Ugyancsak beleesnek azok a magyar nevű egyének, akiknek egy nagyszülőjük német nevű, illetőleg német származású. Az őrnagy egyébként még a következő kijelentést tette: Ha csak egy csepp német vér folyik az ereiben, német! „(Viták elkerülésére egyébként az Erdei-féle rendelet eleve mentesítette azokat, akik bár német nevűek, de nem németek, hanem zsidók voltak.) Csak Elekről és a környező falvakból 1368 főt szállítottak el az oroszok 1945. január 11-én. „Hiányzó létszámok kiegészítésére” akár a német deportált, akár a hadifogoly szállítmányoknál színmagyar településekről is hurcoltak el nagyobb tömegben embereket a megszállók: így kezdődött meg a hajdúnánási férfiak kálváriája. Gyűjtőtábor t állítottak fel Szerencsen, ahonnan aztán a kárpátaljai hírhedt szolyvai lágerbe kerültek az emberek, s bár az 1941-es népszámlálás adatai szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében alig volt német falusi népesség, 4801 polgári személyt gyűjtöttek össze pusztán német nevük vagy félig-meddig ködbe vesző származásuk miatt.

A deportálás 1945. február első felében fejeződött be. Az elhurcolt polgári lakosok – köztük a német nemzetiségűek – visszaszállítása kapcsán Zielbauer György Elhurcolás – Kollektív büntetés című 1990-ben megjelent tanulmányában a Népjóléti Minisztérium adataira hivatkozva azt írja, hogy 1947. január 1-től 1948 végéig 7090 nő, 26232 férfi és 6965 „levente” minősítésű, elhurcolása idején vélhetően fiatalkorú személy tért haza, az elhurcoltak mintegy harmada azonban az embertelen körülmények áldozata lett. A visszatérők közül a németek tekintélyes részének szembesülnie kellett azzal is, hogy családjukat kitelepítették a németországi megszállási zónákba, s átszállhattak egy kitelepítési szerelvénybe vagy átszöktek a határon a család után.

Aztán jött a hidegháború. Az 1949 és 1953 közötti spártai években az osztrák és jugoszláv határ mellett lakó emberek tízezreit – magyarok mellett németeket és délszlávokat – kényszerítettek lakóhelyük elhagyására, s kerültek a Hortobágyra vagy más kényszerlakhelyre. Volt olyan vokányi, akit a Pozsony menti Eberhardról, az Apponyiak fészkéből telepítettek ki a szlovákok német volta ellenére magyarként, hogy aztán a szigorú határsáv meghúzása után kulákként a Hortobágyon találja magát. A belső telepítések megszüntetésére a Nagy Imre-kormány megalakulása után került sor, ahogy a tiszalöki német láger felszámolására is, ahol egy lázongás során több rabot megöltek. Tiszalökön azokat a német férfiakat őrizték, akik 1944-ben a „muss vagy kényszer ss-sorozás” útján kerültek a német hadseregbe. Hazakerülésükkor az „SS véresoport” jelölés miatt a máramarosszigeti vagy a foksáni gyűjtőtáboron keresztül újabb nyomozás céljából visszavitték őket a Szovjetunióba, majd az ÁVH foglyaként a kistarcsai internáló táborból, a váci állambiztonsági börtönből vagy a Kozma utcai Gyűjtőből kerültek 1951 márciusában a tiszalöki erőmű építkezéseire.

Mindszenty József bíboros – ahogy a zsidóüldözések idején – most a németek üldözésekkor is a legmagasabb fórumokon emelte fel tiltó szavát. A zsidó gettó után megcsináljuk a német gettót is? – kérdezett rá Tildy Zoltánra, ám hiába próbálta rávenni a kormányt, hogy az jelentse ki, kényszerhelyzetben cselekszik. Hallgatásunk vissza fog ütni ránk – írta. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a kommunisták machinációi alapján összeállított kormány pedig hallgatott, hiszen arra kötelezte el magát, hogy előírt módon viselkedjék és olyan nyilatkozatokat és gesztusokat tegyen, amelyeket nem ő talált ki.

V. 5. Egy gól világtörténelmet ír

(2004)

Kétségtelen, a labdarúgás az egyik legnagyobb játék. „A játék ugyan – írta Jiri Cerny A futballról komolyan című, a prágai tavasz és az okkupáció évében, 1968-ban megjelent fenomenológiai kísérletében – se nem kevesebb, se nem több a világ többi dolgánál – ám a „látszat médiumában” a világ szimbóluma. Olyan szimbólum, amelyben az ember világa merőben új és boldog valóságként (vagy „szabad nemvalóság”-ként?) ölt alakot.” S a labdarúgásnak – amely nélkül a 20. század aligha emelt volna annyi a római Colosseumhoz kivitelben is oly hasonló alkotást – éppen ezért „megvan a maga belső (és külső) értelme, megvan a boldogsága, szélesebb dimenziókban a világ szimbóluma lehet, és amelybe – elsősorban szereplőbe: a nézőkbe és a játékosokba – belejátszanak más, nagyobb és komolyabb játékok összefüggései.”

Bern, 1954: a fenomenológia „szabad nemvalósága” világtörténelemmé testesül, amikor Helmut Rahn lövése bevágódik a magyar kapu jobb alsó sarkába. Sönke Wortmann Berni csoda címmel október 16-tól a nagyközönség elé kerülő filmje éppúgy erről szól, mint Stefan Lazar jól időzített könyve vereségünkről. S míg 1954. július 4-e késő délutánján egy nép

elindul a forradalom felé vezető úton, addig egy másik a csodák udvarába jut. Wortmann a Hamburger Abendblattnak adott riportjában ki is mondja: „A holocaust ezzel még nem vált semmivé. A felelősség terhét még mindig hordjuk és sohasem múlik el felőlünk. De hogy a világbajnokság új életkedvet adott, az maga a bizonyosság... Újfajta önbizalmat adott, s csakis így nőhetett s erősödhetett meg egy demokrácia.”

A Sepp Herberger vezette győztes csapat révén a Német Szövetségi Köztársaság politikusai először érezhették magukat otthonosan a világ diplomáciájának hűvös termeiben. Mint Norman Blum, a kor neves publicistája megjegyezte, addig az ország sokáig s hiába küzdött az elismerésért; csak „szükség társadalomnak érezte magát. Éppen ezért a Wankdorf-stadionban pályára lépő csapat hús volt a húsunkból, vér a vérünkben”: a szükség-társadalomból a gazdasági csoda országa lett. Wortman filmjének egyik központi figurája nem véletlenül lett a Gulágról nemrég visszatért hadifogoly: a győzelem könnyes-boldog pillanatai számára a megaláztatás éveinek a végét jelentették. Még a kelet-berlini Junge Welt, az FDJ, az ottani kommunista ifjúsági szövetség lapja is sebtében megírta – noha az NDK vezetői az 1953-as júniusi berlini munkásfelkelés miatt külön kis hidegháborút vívtak Bonnal –, hogy Bern „a nyugatnémet labdarúgás nagyszerű eredménye, sőt azt is mondhatni, a futballsport történetének a csúcsa.” A lelkesedés s az, hogy egy nemzetről van szó, néhány napra áttörte a kommunista ortodoxia gátjait. Negyven évvel később, visszaemlékezésében a Spiegel újságírója nem véletlenül hozza majd fel, hogy „a berlini Fal ledöntése mellett a háború utáni német történelemnek egyetlen olyan eseménye volt még, amely a nemzeti érzelmeket a legmagasabbra korbácsolta fel, s ez az 1954-es labdarúgó világbajnokság megnyerése volt.”

A Berni csoda képkockáin van egy a Halál ötven óráját idéző jelent: Herberger játékosainak taktikai értekezletet tart. – Nem, nem a 10-es a magyar csapat szíve, mint azt Önök gondolják – mutat a demonstrációs táblára –, hanem a 9-es. Őt, a Hidegkutit fogjuk kikapcsolni. Eckel, vállalja? (A magyar csapatból csak Lóránt Gyula tudta, hogy Herberger feltalálta azt, amit később totális futballnak neveztek el a szakírók. Nem bízott a győzelemben és 3:2-es vereséget jósolt.) – A magyarok nem tudják, hogy mi mindenképp győzni akarunk – folytatja a német szövetségi kapitány –, s azt sem, hogy az eső mellettünk szól. Az eső fekszik Fritz Walternek, s az ő akarata fog érvényesülni.

Érvényesült is. Bár a 9. percben már 2:0-ra vezettünk Puskás és Czibor góljaival, a 18. Percben már egyenlítették a németek. A második félidő 84. perc megpecsételte sorsunkat: Rahn második találatát érte el. A kupát maga az alapító, Jules Rimet adta át Fritz Walternek, a kapitánynak. Ott álltak a zuhogó esőben, az elnök feje fölé egy cserkészfiú tartotta az esernyőt. Rimet beszédet mondott. Rövid beszéd volt, de mégis mindenki végtelenül hosszúnak, unalmasnak, sőt, idegesítőnek találta. (Ha antalli lelkületű ember lett volna Rimet, talán még azt is megemlíti, hogy 955-ben is zuhogó esőben kaptunk ki a németektől Augsburgnál.) A vesztesek azért fészkelődtek, mert szerettek volna magukra maradni döbbenetükkel (igazán nem fogták fel, hogy kudarcuk felért egy halálos ítélettel), a győztesek pedig azért, hogy az ünneplő tömeg keblére vessék magukat. (S mit hozott volna a győzelem nekünk? Rákosi befejezhette volna a Népstadion, a szovjet blokk Maracana stadionjának építését, Sebes Gusztáv szövetségi kapitányt nevezték volna a földkerekség legnagyobb futballprofesszorának, s a szovjet lövegek és tankok budapesti színjátéka helyett még vagy két világbajnokságon győzedelmeskedtek volna a magyarok gyorstüzelő focicsukai. Túlzó, kissé melodramatikus állítás, nem?)

Az viszont nem túlzás, hogy a „weimarizálódás” csapdájától félő nyugatnémet köztársasági elnök, Heuss is – akit papának becézett a köznyelv – úgy kommentálta a berlini olimpiai stadionban összegyűlt tömeg előtt a történeteket, hogy a valutareform és a D-márka megteremtése mellett a világbajnoki cím az új Németország legnagyobb eredménye. A bajor

fővárosban – noha a nemzeti szocializmus idején Hitler kedvelt tömegünnepségeinek kiválasztott színhelye volt – olyan tömegjelenetek zajlottak le a győztesek fogadásakor, amelyek mellett – mint a Zürcher Sport tudósított – eltörpültek a náci idők ünnepi demonstrációi is. Helmut Rahnt – aki az egyenlítő és a győztes gólt lőtte – s az irányító középcesatárt, Fritz Waltert jobban dicsőítették az újságok, mint annak idején a légi harcok és a korlátlan tengeralattjáró háború katona hőseit. A hamburgi rádió foci nemigen kedvelő munkatársa, Wolf Bierman még Uwe Seelerék sztárkodása idején is így emlékezett vissza: „A németek számára ez a nap történelmi jelentőségű volt, mert sokuk számára az a kínos csekélyesség, az a bizonyos náci múlt nemcsak felejthetővé vált, de egyetlen góllal rakétaként a levegőbe lett fellőve, s talán Seelerével? Nem, a Rahnéval. Igen, így hívták a fiút. Mindenesetre az a láb az német volt.” Annyira német, hogy mély lélegzetet véve még a keletnémet berlini Deutsches Sportecho is elszólhatta magát: „Honfitársaink öröme, éljenek nyugaton vagy keleten, e győzelem után nem ismert határokat.”

Nálunk a pártvezetés még kínosabb helyzetbe került, mint Walter Ulbrichték. A határnál a félig-meddig félreállított Vas Zoltán fogadta a csapatot. „Rákosi Mátyás elégedett a szerepléssel, ezért a csapat tiszteletére díszvacsorát ad Tatán” – közölte. Vas taktikázott: időt akart nyerni: Budapest ugyanis ostromlott városhoz hasonlított, a Keleti pályaudvaron zászlókat égettek, leálltak a vonatok, villamosokat, kirakatokat zúztak az emberek. Az arany csapatért Rákosinak és Farkas Mihálynak sokat megbocsátottak az emberek, de a vereség tragikus, csalódott hangulatában megrohanták a nyilvános épületeket s felelősöket kerestek.

Lendvai Pál, aki disszidálása után Bécsben szerzett nevet magának s intendánsa is lett az osztrák rádióknak, a drámai szituációt így jellemezte: „Elkeseredett, letört, dühös emberek spontán tüntetése kezdődött el, először a kommunista hatalomátvétel óta. Ez a tüntetés volt az előhírnöke a két évvel később kirobbant magyar felkelésnek.” Lendvai hozzátehetette volna, hogy az 1955-ös kosárlabda Európa bajnokságon – amikor a magyar csapat Európa bajnok lett – a szovjet-magyar döntő után (sőt már alatta is) a nézők valósággal eksztázisba estek, s miután örömtüntetésükre a hatalom erőszakkal válaszolt, az ünneplés szovjetellenes tüntetésbe csapott át. Ez ugyancsak az 56-os forradalom előhírnöke volt. (Ami pedig a szigorúan vett futballtörténelmet illeti, Puskásnak a Real Madrid ötödik BEK győzelmén, a Glasgow-i döntőn sikerül visszavágnia a németeknek, amikor négy gólt lőtt az Eintracht Frankfurt hálójába.)

Ma itthon már a forradalom megítélésével is baj van. Egyik politikai párt sem képviseli híven a közös emberi testvériségnek és a magyarság összetartozásának azt az eszméjét, amivel a szovjet modell nyomorúságából 56 embere ki akart lépni. S baj van a „látszat” világához kapcsolódó fociival is: Végh Antal már 1986-ban megírta, hogy szemünk láttára fullad meg az országban a legnépszerűbb sportág. S ha az akkori 6:0-s vereség a szovjet csapattól megalázó volt, még megalázóbb az a mélyrepülés, amelyben a rendszerváltás óta él a magyar labdarúgás. (Hol vannak már a futballbarátok, akik 2000 nyarán a Demján Sándor féle önffinanszírozó projekt lenyűgöző szlogenjeit még elhitték? S hol vannak a játékosok s hol az ázott földről épp hogy fölálló Orbán kormány?)

A futballról komolyan nálunk már csak a történészek beszélhetnek. A nekrológ megíratott.

V. 6. Profán zárándoklat

(2003)

Hamburg a régi szövetségi köztársaság legnagyobb városa volt a maga egymillió hétszázezer lakosával – most is csak a régi-új főváros, Berlin előzi meg – kikötője pedig a világ legnagyobbjai közé tartozik. Igaz, a történelmi Hamburgot csak nyomokban lehet felfedezni s aki hamisítatlan késő középkori északnémet városképet akar látni, annak a közeli Lüneburgba kell utaznia. A város szívében lévő tóvá duzzasztott folyócska, az Alster sétányai, a Mönckebergstrasse nyugodt eleganciája és Altona a maga százféle érdekességével, az Elba parti villanegyedek és a Köln nagyságú kikötő daru rengetege mind-mind más hangulatú, mégis Hamburgnak van külön, egyéni összhatása. Elegáns. Mindenki számára bőven van hely. Sőt írni, olvasni és beszélni is jobban lehet, mint más német nagyvárosokban: Hamburg a sajtó fővárosa, a Peeperbahn pedig az erotikáé. Itt van a Springer, a Spiegel és a Stern székháza s a török TV mellett török napilapot is kiadnak, sőt, az oroszországi németeknek is van kéthetente megjelenő újságuk. Színes, az irániakra emlékeztető zománckurkolatú mosé emelkedik a Külső-Alster mellett, az oroszok pedig a kétnyelvű újság cirillbetűs lapjait forgatják: éppoly idegen világ ez számukra, mint Izraelbe vándorolt honfitársaiknak a zsidóké, egymás közt oroszul beszélnek. Míg a kikötő tele van a „népi” Kína hajóival, ők a Reeperbahnon hódítanak katonásan megszervezett, nemegyszer volt szovjet tisztek irányította maffiájukkal. (S ott vannak a kikötőben a menedékkérők lakóhajóin is együtt az afgánokkal és afrikaiakkal, akiket húsz évvel ezelőtt még leigáztak: a parton lévő játszótéren szőke és gyapjas gyermekfejek.)

Sankt Pauliban a csövesek, a pennerek melankolikusán isszák a szokatlanul forró kései nyárban a dobozos sört, nők és férfiak joggingban vagy a Bundeswehr levetett szerelésében, mintha Georg Gross képeiről léptek volna le: csúfak s karikatúrába illők. Sokan a koldulás kellékeként kutyát s zeneszerszámot tartanak. Garfield a mellen, ez vagy én vagy Palm-Beach, HSV vagy épp Paulaner Bier: a trikók beszédében néha több az utópia, mint a testről most már az arcra is felkapaszkodó tetoválásokban. Az altonai zsidó temető mellett falragasz: „Rasszista és fasiszta támadások ellen védelmet kérünk és információt.” S üzen a menedzserek világa is: „Értelmes nyerési stratégiák már havi 50 eurós jövedelemmel is.” A munkaközvetítőben számítógépek zümmögése, udvariasság, 21. század. Az ide betévedő alkoholisták olyan átszellemülten lépnek át a forgóajtón, mintha pornót láttak volna Pasolini angyali stílusában. Minden család – mondják s gőgösen emelik fejüket a sör felé. – A foci, a tévé és a német egység is. A kapitalizmus is az. (Szélsőbalos plakát a falon: egy nemlétező, thälmannian hősies munkás öklét rázza a háborút és elszegényedést hozó kapitalisták felé.) – Kohl is család. Meg Schröder és Boris Becker. Mi is csak egy család vagyunk.

Az 1943-as nagy bombázás nem volt család. Július 24. és augusztus 3. között az angolszász légierők a várost felgyújtották s porig rombolták. Majd ötvenezer ember pusztult el, egymillióan pedig elmenekültek. 1945-ben, a nulladik órában a túlélők csak egyben hittek: a pátoszmentes munkában. A lerombolt Szent Miklós templom megmaradt 147 méter magas tornya emlékeztető. Az altemplomban található a megbékélés múzeuma: a bűnbeesés Coventry bombázásával kezdődik. Mintha a gunyoros Ladisláv Mnacko hangját hallanám: – Talán Drezdäért kapták az angolok 1940-ben Coventryt? Az ohlsdorfi nagy temetőben 105 koncentrációs tábor földjét s hamuját gyűjtötték egybe, a fasiszmus áldozatainak emlékműve s a bombatámadások tömegsírhajói úgy állnak itt, mint ok és okozat. (Neuengammében, ahol Hamburg új börtönét építették fel, a téglagyár területén a hitleri időkben láger létesült, most múzeum. A beszélgetőre igyekvő népesség a sok török s arab miatt közel-keleti benyomást

kelt s mivel a buszmegállót a lágermúzeum elé rakták, úgy tűnik távolról, mintha zsidó zarándokok lennének.)

A Dammtor szecessziós pályaudvarától csak néhány lépés az egyetemi negyed. Itt van a város legtöbb könyvesboltja és antikváriuma, ahol az ember könnyen megtanulhatja, hogy idegenként fölösleges vitatkozni német belpolitikai kérdésekről. Élő politikusokat Helmut Schmidt kivételével szidni, halottakat Hitler kivételével dicsérni illik, róla viszont enyhe nehezteléssel emlékeznek meg. A neheztelés milyenségének megértéséhez nem elég németül tudni, ehhez születni kell.

Az egyik nagyobb antikvárius boltban külön polcokon állnak a marxizmus klasszikusai s a 20. század marxista skolasztikusai, köztük Lukács György s Brecht írásai a szocreál dicséretéről. (Brecht maró gúnya révén ma is divatos, Lukács csak lábjegyzet a sztálinizmus tanulmányozásához.) Felütöm a Komintern vitájáról szóló gyűjteményt – Bakunyin I. Miklós cárnak tett s a forradalom alatt nyilvánosságra hozott vallomásáról van szó –, miszerint áruló lehet-e egy forradalmár, ha Bakunyinhoz hasonlóan fogott helyzetbe kerül? A válaszok cinikusan az igen felé billennek. A magyar út poroslábú vándora megemelinti kalapját s tovább matat. A Fischer féle világtörténelmi sorozat 1988-as, Oroszországról szóló kötetében hét ízben említik meg a magyarokat, Európa – olvashatjuk mindjárt a 35. oldalon – óriási árat fizetett Pannónia átadásával, amikor Arnulf császár és Bizánc szövetségeseiként beengedte a magyarokat Kelet-Európába. A Világkép-Világtörténelem sorozat tíz évvel későbbi 10. kötete, a Koraközépkor sem kíméletesebb hozzánk, a 25-26. oldalon ugyanis az áll, hogy kegyetlenebbek voltunk, mint a normannok vagy az arabok s a fuldai krónikást idézik: az összes férfi megölése után a szász asszonyokat és lányokat a magyarok úgy hajtották maguk előtt, mint az állatokat. Túlzott udvariassággal aligha lehet az ismeretterjesztéssel foglalkozó szerzőket vádolni. A gorombaság ritka kivétel a mai német történetírásban s szinte csak a Vörös Hadsereg keletporoszországi rémtetteinek s a harmincéves háború szörnyűségeinek leírásában nyilvánul meg. Pedig elgondolkozhatnának miképp kell a mostani, ezer év után ismét beköszöntött s feltartóztathatatlanak tűnő új népvándorlást értelmezni, amikor azt mondják, hogy a Lechmezei csata után már egy idegen nép sem vetette meg lábát Európában, ugyanis mára Berlin Isztambul után a második legnagyobb török város lett s a letelepedett idegen munkavállalók és a regisztrálható menekültek száma legalább egytizede az összlakosságnak.

Nézem a női bajnokság kezdete előtt rendezett kézilabdatornát Altona külső részén egy az ipari negyedhez közel fekvő iskola csarnokában: tizenéves fekete, arab, iráni és török lányok kergetik a labdát a szöke északnémetek között. Ők már itt születtek s legalább úgy szeretik Hamburgot mint német társaik, bár ez korántsem romantikus érzés számukra, hanem kézzelfogható valóság. Az öltözőben és az udvaron majd kiobbannak a vidámságtól a csapatok s a lányok kézzől kézre adják a sörösuvegeket, mint a férfiak.

A délután igazi slágere a Bayern München vendégszámát a HSV stadionjában. Több mint hatvanezer néző ül a lelátókon, akik ennek a játéknak a szabályait és törvényeit sokkal jobban értik, mint az élet bármely más játékait. Lehull a morális mimikri, csak a szenvedély belső magja marad meg. Melyik bajort érdekli 3:0-s vezeténél, hogy müncheni törzsasztalánál tegnap még mérgesen az utolsó kommunista államnak aposztrofálta a szövetségi köztársaságot s „rózsaszín” városnak Hamburgot? A meccs után majdnem leáll a városban a forgalom, az autók lassan araszolnak ki a HSV stadion parkolóiból, az autópályák felüljárói alatt pedig mint egy vulkánkitörés, lassú s feltartóztathatatlan acélfolyam halad dél felé.

A pénz ma neuraszténiás. Vajon zseniálisak a pénzcsináló hamburgiak vagy csak szerencsések? Egy biztos, mindent átszámolnak legyen az sör vagy ingatlan, márkára s a márka mondja meg nekik, drága az adott árú vagy sem. Az eurós egyenruha alatt márkaszív s inflációs félelem dobog. Szeptember 11-e tetteit Hamburgban is keresik, de az ottaniak

számára sokkal inkább társalgási téma, mi lesz az oroszokkal és Königsberggel? Az oroszok jobban szeretik a pénzt, mint a nők – mondják –, s előbb-utóbb kivásároljuk alóluk az egykori porosz fővárost. Ajánlják, nézzem meg Lüneburgban a Kelet-Porosz Múzeumot.

Ijesztő képek peregnek a kivetítőn egy ország megsemmisüléséről: kétmillió kilencszáz-huszonegyezer polgári lakost elűztek, a Gulágra hurcoltak vagy megölték. (Becslések szerint félmillióan estek áldozatul a bevonuló szovjet csapatok véres bosszújának.) A kivetítő vászon előtt egy menekülő család, a bábukon korabeli ruhák s egy szekér feldobált bőröndökkel, a bekerítést és az üldözést túlélő szekérkaravánok, a trecek egész Hamburgig elfutottak. Már 1914-ben tapasztalhatták a poroszok, milyen is az orosz megszállás, hiszen akkor is minden naposak voltak az agyonlövések, a nők megerőszakolása és az Oroszországba való deportálások – erről tanúskodnak a fényképek és dokumentumok. A felszabadító Hindenburg marsall és felesége mauzóleumát – amelyet a visszavonuló németek 1944-ben a meggyalázást elkerülendő felrobbantottak – tíz évvel később a lengyel pionírok bontották le, s mementóként ott vannak a Gulág emléktárgyai is. A nők nyári, combközépig sem érő durva vászonruhája alá akár azt is írhatnánk: kombiné a kőkorszakból.

A Lüneburger Heide lila a tömegével virágzó erikától, az egyik leghíresebb német katonadal is róla kapta a nevét. Lila hullámokban futja be a jégkorszak kimunkálta pusztai tájat, amelyet ilyenkor lovon, biciklin és gyalog előzőnlenek a városokból menekülő emberek, mintha egy házak nélküli, a természetbe kihelyezett nagyváros utcáin s terein bókászának, ahol a technika, az üzlet, a rohanás és a menedékkérő idegen, az Asylbewerber végre száműzöttetett. Az élet édes zamata a szákon és nyugalom, ami elismerten csak a pusztán s hegyeknek nevezett homokhalmain létezhet. (A legmagasabb a Wilseder Berg a maga 169 méterével: a síkságra igazi hegyként magasodik fel.) Akik a németek degenerálódásáról beszélnek, azoknak ajánlom, utazzanak el ilyenkor a Lüneburger Heide-re.

Profán zarándoklat ez.